

DARKÓ JENŐ

**A görög szertartásúak története
Magyarországon
(1000-1792)**

Kandidátusi értekezés
Budapest 1994

Tartalomjegyzék

Előszó	7
A Tudományos Akadémia 1905. évi pályázata (7); Hodinka Antal felfogása (7); A "görög egyház" (8); A munkácsi és a márcsai püspökség, a karlócai metropolia viszonya az államhoz (9).	
I. A görög szertartású egyház története 1526-ig	11
<i>I.1. A magyarság kapcsolata a görög egyházzal 1196-ig</i>	12
Krimi egyháztartomány (12); Hunok és onogurok püspöksége (12); Gordasz és Muagerisz (13); Szymeon cár görög háborúja (13); Cyril és Method legendák (14); Bulcsú és Gyula megkeresztelkedése (15); Quedlinburgi követjárás (16); Hierotheosz Turkia püspöke (18); Gyula és Ajtony (18); veszprémvölgyi monostor alapítólevele (19); Visegrádi és tihanyi monostorok (20); Szent László törvényei (21); Manuel Komnenosz magyar háborúi (22); Árpád-házi királyok dinasztikus kapcsolatai (23).	
<i>I.2. A magyar királyok küzdelme a pápaság oldalán az eretnekek ellen (1196-1366)</i>	24
Szenszék és Magyarország kitüntetett kapcsolata (24); Gergely bíboros diakonus pápai legátus Magyarországon (24); Nemanja István (25); Imre király bolgár politikája (25); Leo bíboros pápai legátus útja (26); Kaloján megkoronázása (26); Nemanja István megkoronázása (26); Német lovagrend betelepítése (26); Salvi perugia-i püspök legátusa IV. Béla magyar királynál (27); IX. Gergely pápa levele az erdélyi vlachok ügyében (27); Vlachok a dézsmát az esztergomi érseknek fizetik (28); IV. László kötelezettséget vállal a	

kunok megtérítésére (29); Fermó-i Fülöp pápai legátus - budai zsinat (29); IV. László alakja a szlávok körében (30); Árpád-ház dinasztikus kapcsolatai (31); IV. Miklós pápa a boszniai eretnekek ügyével a ferenceseket bízta meg, az inquisitio és a domonkosok Magyarországon (32); Zágrábi Mátyás ajánlólevele, térítők küldése Ungaria magna-ba, a milkói püspökség felállítása (33); Péter patti érsek és Bertalan traui püspök legátusok Nagy Lajos királynál (34); VI. Kelemen pápa felismeri az oszmán-török veszélyt (35); Dénes vajda Vidinben (36); V. Ioánnész bizánci császár tárgyalásai Budán (36); Az egyházi unió és Kievi Izidor küldetése Konstantinápolyba (38).

I.3. A görög szertartású egyház szervezete Magyarországon

1526-ig 39

A magyar egyház a német "Landeskirche" mintájára szerveződött (39); A szabolcsi és az esztergomi zsinat határozatai, a cluny reform érvényesítése Kálmán alatt - a zágrábi misekönyv liturgiája (39); Görög monostorok: Visegrád, Tihany, Száva-Szent-Demeter (40); Oroszlámos, Veszprémvölgy a görög monostorok megszűnése, IX. Gergely pápa levele az erdélyi vlachok ügyében (41); Az országban bárhol található vlachok tized fizetési kötelezettsége, a megtértek tizedmentessége (42); Az említett vlachok tizedmentességének megnyirbálása Nagy Lajos és Zsigmond alatt, Zsigmond megtiltotta a Hunyad-megyei és hátszegi nemeseknek és kenézeknek, hogy birtokaikon görög rítusú papot tartsanak (43); A vajdahunyadi rácok és volachok, a Rosd-szigeti királyi bolgárok és a Csepel-szigeti királyi rácokrácok (44); a máramarosi Szt. Mihály monostor kiváltságai (44); A tatái szerződés (45); A skizmatikusok tizedmentessége (46); A pápai bullák a magyarországi görög szertartásúak ügyében (47); Macarius püspök jogvitája az erdélyi római rítusú püspökkel, Kievi Izidor szerepe a munkácsi püspökség megalakulásában (48).

II. A görög szertartású egyház helyzete a három részre osztott országban (1526-1690) 49

II. 1. A munkácsi püspökség története az ungvári unióig (1649-ig) 50

A magyarországi görög egyház pápai iniciatívája, pápai leiratok (50); I. Ferdinánd, Izabella, János Zsigmond, Rudolf kiváltságlevelei, Bocskai István oltalomlevele (51); Moldvai Szimeon, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György és a munkácsi püspökség, Taraszovics Bazil szabadulása (52); II. Ferdinánd, az ungvári unió és kikötései (52); I. Lipót visszahelyezi a munkácsi monostort I. Rákóczi György és özvegye által korábban elvett javaiba, egyúttal Parthén Pétert beiktatja a püspökségbe (53).

II. 2. A görög szertartásúak helyzete Erdélyben 1690-ig 55

Izabella a felső-diódi monostor igumenjét püspökké teszi, János Zsigmond (55); Az 1597. évi tordai országgyűlés 3. cikkelye (56); Az 1566, 1577, 1579 és 1591. évi országgyűlés végzései, Báthori Zsigmond Mihály vajdával kötött egyezsége (57); I. Rákóczi György 1643. évi kiváltságlevele (58); Brankovics Száva jenői püspök (61); I. Apafi Mihály kiváltságlevelei (62); A fejedelmi politika és a görög szertartású papság (63); Tófői (64); A fogarasi iskola alapítása (64); Brankovics György (65); Tevékenysége és a Béli Pál-féle mozgalom (66); Száva püspök szabadulása (67); Brankovics György levele I. Lipót császárhoz (68); Hadjárata és fogságba kerülése (69).

II. 3. A görög szertartásúak helyzetet Horvát-Szlavónországban 1690 előtt 71

Horvát-Szlavónország-i vlachok kiváltságaival kapcsolatos országgyűlési határozatok: 1604, 1613, 1618 (71); 1548, 1622, 1630, 1633, 1635, 1647, 1687. évi törvénycikkek (72); 1638, 1647, 1649, 1655, 1662, 1681. évi törvénycikkek (73); "Brucker Libelle" és a márcsai

monostor privilegiumai (74); Zoricsics Pál uniálása, 1741. évi XLVI. tc. (75).

III. A lipóti privilégiumok 76

III. 1. A Lipót császár által a nem egyesült görög szertartású szerb egyház részére kibocsátott privilégiumok és azok előzményei 77

I. Lipót és a Habsburg-abszolútizmus berendezkedése Magyarországon (77); Annak előzményei, az "Einrichtungswerk" (78); A komáromi "rácok" visszatelepülése Ráckevére (79); I. Lipót felhívásai különféle balkáni népekhez (80); Az ún. Literae Invitatoriae (81); Az ipeki pátriárka Magyarországra költözése (82); I. Lipót 1690. augusztus 21-én kelt levele (83); 1690. december 21-én kelt átirata a magyar kancelláriához (84); 1691. április 3-án és augusztus 21-én kelt levelek (85); 1693. április 3-án és 1695. március 4-én kelt levelek a tizedmentességről (86); A karlócai béke (87).

III. 2. Az erdélyi unitus, görög szertartású román egyház Lipót császártól nyert kiváltságai 88

Az egyházi unió kérdése Erdélyben (88); Theophilosz püspök és a görög szertartású papság feltételei (89); Uniós tárgyalások (90); Az Athanasziosz-féle unió és az első Diploma Leopoldinum (91); Az 1699. április 14-én kelt resolutio (92); Az unió törvénybe iktatása 1699. szeptember 18-án (93); A II. Diploma Leopoldinum és a novum decretum (94); Az 1744. évi országgyűlés VI. articulusa (95).

IV. Az autokefal görög szertartású szerb egyház berendezkedése Magyarországon (1690-1792) 96

IV. 1. Az egyház helyzete a kiváltságok megadásától az inartikulációig 97

A török kivonulásával beállott új helyzet (97); A szerb nemzeti egyház világi jogosítványai a török birodalomban (98); A lipóti egyezés (100); A szerb nemzeti egyház ügye az 1708 évi (labanc) országgyűlés előtt (101); A pozsareváci béke (102); A belgrádi béke (103); Az Illyr Deputáció felállítása (103); Az 1792. évi XXVII. tc. kimondja az országlakosoknak nyilvánított görög szertartásúak szabad vallásgyakorlatát (104).

IV. 2. A görög szertartásúak egyházszerkezete és népessége Magyarországon a XVIII. században 105

Görög monostorok összeírása 1785-ből (105); A görög szertartású "nem egyesült" egyház szerkezete (107); Az egyházi szolgálattevők összeírása (108); Filiák (109); Egyházközségek Szentendrén (110); Arad, Bács, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Körös, Krassó, Szerém, Temes, Torontál, Pozsega és Verőce megyékben (111); A görög szertartásúak megtelepedése Bihar megyében (112).

Jegyzetek 116

Idézett és felhasznált művek jegyzéke 143

Táblázatok 174

Források 177

Előszó

Jelen disszertáció nem kisebb feladat teljesítésére vállalkozik, mint amelyet már a Magyar Tudományos Akadémia az 1905. évi 'Ipolyi díj'-ával kívánt jutalmazni. Akkor ugyanis "A görög egyház története Magyarországon" címmel hirdettek pályázatot. A meghirdetett pályázatra "A munkácsi görögkatolikus püspökség története" címmel HODINKA Antal munkája készült el.¹ A szerző csak a Pozsonyi Káptalan, a Magyar Kancellária és az egykori bécsi kormányhivatalok levéltárait tanulmányozta, nem állt módjában azonban a munkácsi püspökség akkor már Ungváron lévő és az Egri Érsekség levéltárait megtekinteni. Mindebből következnek munkájának eredményei, illetve az eredmények ellenére mutatkozó hiányok. (Az Akadémia sem ítélte meg számára a kitűzött díjat.)

A legrégebbi magyarországi görög katolikus püspökség történetének ismertetésekor a szerző a munka bevezetőjében szükségszerűen kitért a Mohács-előtti Magyarország görög szertartású népessége történetének néhány fontosabb epizódjára. Mintegy összegezve a magyar történetírás század eleji felfogását – meglehetősen alapossággal – mutatta be a görög egyház történetét THALLÓCZY Lajos² és PESTHY Frigyes³ eredményei alapján a Honfoglalás- és Árpád-korban. Sajnálatos félreértés folytán azt a – későbbi szakirodalomban megmerevedett – álláspontot fogadta el, miszerint a görög egyház Árpád-kori jelenléte a XIII. század folyamán megszűnt, legkésőbb a szávaszentdemeteri monostor (1344) kerül a latin szertartásúak kezelésébe. HODINKA Antal munkájában így tehát a Munkács mellett fekvő Körtvélyesen alapított (1360) görög szertartású monostor a kiindulópontja a görög szertartású egyház magyarországi jelenlétének, annak ellenére, hogy HODINKA Antal egyúttal komoly kifogást emelt Koriatovics Tódor alapító levele ellen⁴. Kifogása azonban legfeljebb egy fél évszázaddal későbbre helyezi a kérdéses monostor alapításának időpontját. HODINKA Antal munkája ellenére mind a mai napig hiányzik a görög

szertartásúak magyarországi történetének – megbízható forrásokon alapuló – monografikus feldolgoása. Jelen dolgozat a számba vehető szakirodalom feldolgoása mellett, korábban nem publikált levéltári források bevonásával kívánja a görög szertartásúak magyarországi történetéről alkotott, meglehetősen sommás képet árnyaltabbá tenni.

Jóllehet a görög egyház magyarországi történetének bemutatására a kezdetektől 1792-ig terjedően vállalkozunk, munkánk mégsem tekinthető kifejezetten egyháztörténeti munkának, mivel nem a görög egyház belső fejlődését mutatjuk be, nem vállalkoztunk a szertartás és a hitelvek síkján (főképpen az uniálással) jelentkező változások bemutatására. Kiegészítésképpen még foglalkozhattunk volna a görög szertartású örmény egyház történetével is, a XVIII. századi diaszpórákkal, valamint a karlócai érsekség 1792-t követő történetével. Kutatásaink ezekbe az irányokba tovább fejleszthetők. Feldolgozásunk során a görög szertartásúak és a mindenkori állam viszonyát tartottuk szem előtt, és a forrás-adottságok következtében a mindenkori befogadó magyar állam szemszögéből vettük vizsgálat alá a kérdést. Vizsgálódásaink során különös jelentőséget tulajdonítottunk a görög szertartásúak és más felekezetek viszonyának, így első sorban a római katolicizmus és a szentszék, valamint a reformációt követően a protestáns egyházak és a görög szertartásúak kapcsolatának. A Szentszék mindig is jogot formált a magyar királyság alattvalóinak lelki gondozására, következetes magatartása a görög szertartásúak számára az uniálás egyetlen lehetőségét kínálta fel.

Feldolgozásunk kiterjedésének határt szab a "görög egyház" elnevezés és annak használata. Jól tudjuk ugyanis, hogy a "római egyház"⁵ analógiájára megteremtett fogalom nem takar valóságos egyházszervezeti formát. A gregoriánus mozgalom óta "Róma primátusa" elvben kizárja egy másik egyház létét. Mégis a két egyház közötti különbség bemutatása önálló tanulmány témája lehetne, így attól most eltekintünk. Megjegyezzük, hogy – minden esetre – szerencsésebbnek tartjuk a "görög egyház" megnevezés használatát a "keleti egyház" megjelölés

lésnél. Magyarországon, a római katolikus egyház dominanciáját figyelembe véve, helyesebb, ha "görög szertartásúak"-ról beszélünk. Az elnevezést a korabeli latin források "graeci ritus" tükörfordításaként alkalmazzuk, messzemenően figyelembe véve BERKI Feriz⁶ nézetét, miszerint az egyéb közhasznú elnevezések mintegy megszorító jellegűek. Mégis ha a "görög szertartású"-akról beszélünk – az egykori források szerint is – megkülönböztethetünk "graeci ritus non uniti", illetve "graeci ritus schismatici", valamint "graeci ritus uniti"-t, azaz beszélhetünk – Rómával – "nem egyesült" azaz "szakadár" és – Rómával – "egyesült" azaz "unitus" görög szertartásúakról. Szerencsésebb, mint ha "görögkeletiek"-ről beszélnénk. Ugyanakkor megjegyezzük, hogy az "orthodox" megjelölést sem a Mohács-előtti, sem a XVIII. századi forrásaink nem ismerik.

Érdeklődésünk körén kívül rekednek a "graeci ritus uniti" azaz "görögkatolikusok", vagy más néven "unitus"-ok, akik a firenzei zsinat (1435) határozatai értelmében a római pápát elismerik az "egyház látható feje"-nek. Az unió kimondásával az uniáltak a katolikus egyház tagjaivá váltak, csupán szertartásbeli különállásukat tarthatták meg bizonyos megszorítások mellett. Az uniált görög szertartásúakkal jelen dolgozatunkban nem foglalkozunk.

Magyarországon 1443 előtt nem beszélhetünk a görög szertartásúak önálló egyházszervezetéről. Az első püspökség megszervezése Kievi Izidor személyéhez fűződik.⁷ Ez a későbbi munkácsi püspökség, amelynek történetét az uniálásig, 1646-ig nyomon követjük. Sokkal kevésbé ismert a Horvát-Szlavón ország területén egykor működött márcsai monostor és püspökség története.⁸

Az ipeki pátriárka Magyarországra történt költözését követően a görög szertartású szerb egyház az uralkodó személyes jóindulatát élvezte kezdetben. A sokat emlegetett kiváltságlevelek ellenére 1770-ig nem volt az államhatalom által jóváhagyott egyházi szabályzatuk. Magyarországon érsekséget (metropoliát) alkottak. A metropolita székhelye Karlócán volt. Mivel a nevezetes privilégiumokban megfogalma-

zott szándék ellenére az egyházfő nem költözött vissza hazájába, itteni egyházi működésének határozott formát kellett adni. Ezt szolgálta Mária Teréziának az 1779-ben kiadott "Benignum Declaratorium Illyricae Nationis" elnevezésű "kegyelmes felvilágosító irat", majd II. Józsefnek 1782-ben kiadott és a görög szertartású magyarországi egyház szentszéké szervezetét szabályozó "Systema Consistoriale"-ja. Erdélyben a nem egyesült görög szertartásúak lelki gondozását egészen 1865-ig a karlócai metropolita látta el.⁹

A felekezeti egyenlőséget az 1844:III. tc. alapján a nem egyesült szertartásúakra is kiterjesztette az 1848:XX. tc., amennyiben a 8. §. részükre vallásbeli és iskolai ügyekben az intézkedési jogot biztosította. Az előadottak alapján úgy tűnik tehát, hogy a kezdetben kizárólag egyházi keretekben jelentkező nemzeti törekvések az egyháznak hívei világi ügyeire is kiterjedő közhatalma révén éppen benne öltenek testet, mint állam az államban. Az uralkodó közvetlen kegyeit élvező "quasi" államegyház viszonya a mindenkori közhatalomhoz SZALAY László¹⁰ felfogását követve vizsgálódásunk vezérfonala.

Ezúton kívánom kifejezni hálás köszönetemet munkámhoz nyújtott hathatós segítségükért dr. Erdélyi István c. egyetemi tanárnak, a KRE Történeti Intézete mb. vezetőjének, dr. Érszegi Géza főlevéltárosnak, c. egyetemi docensnek, dr. Kádár Zoltán c. egyetemi tanárnak, dr. Király Péter egyetemi tanárnak, dr. Kubinyi András egyetemi tanárnak, az ELTE Régészeti Intézete vezetőjének, dr. Medvigy Mihály c. egyetemi tanárnak, továbbá Soós Péter levéltárosnak, az Egri Érseki Levéltár vezetőjének.

I. A görög szertartású egyház története 1526-ig

I. 1. A magyarság kapcsolata a görög egyházzal 1196-ig

Az egykori civilizált, azaz keresztény világ, amely a Mediterráneum keleti térségében azonos volt a bizánci görögséggel, még a kelet-európai sztyeppén nomadizáló magyarságról a legkorábban a VIII. században szerezhetett tudomást. Fennmaradt ugyanis egy VIII. századi bizánci görög püspökség-jegyzék¹¹, amely többek között tartalmazza a krími egyháztartomány szervezetének leírását. A jegyzékben szerepel hét püspökség, amelyek elhelyezkedése bármennyire is problematikus, azonban annyi világos, hogy mindezeket a doroszi metropolisztól keletre kell keresnünk. Abból a tényből, hogy négy püspökség – köztük a hunoké és az onoguroké is – népnévvel van megjelölve, azaz a püspökségek székhelye nincs megadva, hatásköre olyan népekre terjedt ki, amelyek még nem folytattak letelepült életmódot, ebből viszont az következik, hogy ezek missziós püspökségek voltak. A hagyomány kelet népeinek misszionálását Szent András apostol tevékenységéhez fűzi, annak folytatása, szervezett formában, a VIII. században, a sztyeppe nomadizáló népeire, így a hunokra és az onogurokra terjedt ki.

A magyarok idegen népek körében alkalmazott elnevezése a török-magyar együttlét `onogur` korszakából származik¹². Forrásaink esetlegességéből következik, hogy a VIII. századi magyarság körében a kereszténység elterjedését ma már megítélni nem tudjuk. Az egyfajta, a török népek körében megvolt monoteizmusnak a kereszténységgel kialakított szinkretizmusa legfeljebb csak az egyes kultuszok gyakorlatának sajátosságaiban engedte meg az – úgymond – pogány szokások továbbélését. A tudományos felfogás abban azonban egységes, hogy – úgy véli – a Kárpát-medencébe érkező magyarság körében nem volt teljesen ismeretlen a kereszténység.

Egy – a régmúlta visszatekintő – elbeszélésből tudjuk, hogy a hunok körében végzett keresztény térítés során a hunok királya, Gerdász arra ragadtatta magát, hogy a hunok ezüstből és elektronból való

bálványait beolvasztatta, és azt Boszporosz városában bizánci pénzre cserélte.

Emiatt a hunok pogány papjai feldühödtek. Összejátszottak a fedelem testvérével Muagerisszel, és miután Gordaszt meggyilkolták, helyébe Muageriszt tették meg királyukká. Valószínű, hogy a történetben említett hunok mögött onogurok rejlenek, akik forrásaink szerint ezidőtájt a Meótisz közelében laktak. Feltehetően `Muagerisz` hun fedelem nevében a `magyar` népnév rejlik¹³.

'A magyart, mikor a történelemben legelőször feltűnik, a mai Oroszországban találjuk'¹⁴ – írta méltán Pauler Gyula. Természetesen ez a megállapítás nem azt jelenti, hogy ennekelőtte nem létezett a magyarság, hanem ez a megállapítás arra utal, hogy ekkor került közvetlen kapcsolatba az egykori civilizált világgal, annak is keleti felével, a Bizánci birodalommal. Az események rendjének megállapításában azonban a Szymeon cár trónralépését követően kirobbant bolgár-bizánci háborúban játszott magyar szerep megítélése a döntő. A magyar beavatkozás pontos időpontját a Fuldai-évkönyvekben olvassuk. Ott a magyarok csatavesztését határozottan 895-re teszik. Az előadás pedig azt sugallja, hogy a magyar beavatkozás már a Kárpát-medencéből kiindulva történt. A beavatkozás eredménytelenségét azonban jól érzékelteti az évkönyv megjegyzése, miszerint 'a magyarok `terminos Bulgarorum invadentes ab ipsis praeventi sunt`, szinte megerősíti, hogy a magyarok, bízva a bolgár-bizánci békealkudozásban, meglepettek' – feltehetően bizánci árulás következtében törbe csalták őket.¹⁵ Ugyanakkor a bolgár-magyar háború kapcsán, amennyiben a nyugati források kronológiáját vesszük figyelembe, úgy tudjuk, hogy a besenyő támadás 889-re esett, tehát Szymeon háborújának idejére a magyarságnak az etelközi szálláshelyét már el kellett hagynia.¹⁶ Így Leó császár követete¹⁷ a magyarokat már csakis a Kárpátok ívén belül fekvő hazájukban kereshette fel. Regino adatát figyelembe véve a magyarság – minden kétséget kizáró módon – 893-ban már a Kárpát-medencében tartózkodott¹⁸. Ugyanakkor a magyarok szálláshelyét a háború kirobba-

nása idején azért sem lehet Kijevtől délre, a Dnyepertől nyugatra ten-
ni, mert – miként azt egy Omurtag-kori (814–830?) felirat tanúsítja, a
bolgárok egykor kiterjesztették uralmukat a Duna északi partjára, a
Dunadeltára, egészen a Dnyeperig¹⁹. Éppen azért nyilvánvaló, hogy a
magyar beavatkozás már csakis a Kárpát-medence felől érhetette Szy-
meon bolgárjait.

A magyar-bolgár háború helyének és időpontjának megítélése
kulcsfontosságú az egykori események megítélésében, a mi esetünk-
ben – történetesen – a meglehetősen kései feljegyzések formájában
fennmaradt Cyrill és Metód legendában²⁰ említett helyek értelmezé-
sében. Ugyanis a háború fent vázolt helyszíne következtében nehezen
elképzeltető, hogy a magyarok Cyrillel és Methóddal valahol a Dnye-
per vidékén, vagy éppen attól keletre találkoztak volna. Így az sem va-
lószerű, hogy a magyarok 861-ben Cyrillel valahol a Krímben, Cher-
szon város közelében találkoztak volna. Forrásunk Cyrillel kapcsolat-
ban megemlíti, hogy a találkozás nem volt valamelyest is barátságos-
nak nevezhető, ugyanis 'az ugrok (=magyarok) farkas módra üvöltvén
meg akarták ölni. Ő azonban nem ijedt meg s nem hagyá félbe imád-
ságát ... Amazok pedig ... Isten akaratából megszelídültek ... meghall-
gatván intő szavait, elbocsáták összes kísérvivel²¹.' Hasonlóképpen le-
gendaszerű a magyarok egyik fejedelmének Methóddal történt, mint-
egy húsz évvel későbbre tehető találkozásának leírása, amely így
hangzik: 'Midőn pedig az ugrok (=magyarok) királya a Duna tájékaira
érkeze, látni akarta őt. És valának, kik mondták és vélték, hogy
(Method) nem fog tőle baj nélkül megszabadulni, ő (mindazonáltal)
elmene hozzá (a királyhoz). Ez (a király) pedig miként nagy úrhoz il-
lik, azonképp tisztességesen és fényesen, ünnepéllyel fogadta. És be-
széle vele, amint az ily férfiaknak illetl egymással beszélniök, megsze-
rette, megcsókolta, nagy ajándékokkal bocsátá el, mondván neki: em-
lékezzél meg mindig énrlám, tisztelendő atya, szent imáidban²².' Az
Annales Bertiniani feljegyzése és a bolgár-magyar háború helyszíné-
nek helyes értelmezése minden esetre nyugatra tolja a találkozások

színhelyét a korábbi feltevésekkel szemben, hanem az apostolok tevékenysége és a magyarság megjelenése nem zárja ki egymást.

Görög történetírók feljegyzése szerint az egyik magyar vezér 'Buloszudész' (=Bulcsú) 'színlég a keresztény hit felé hajlott ... Megkereszteltetvén Konsztantinosz császár lett a keresztapja és patrikioszi (patriciusi) méltósággal megtisztelve ... tért vissza hazájába'. Jóllehet Szkylitzesz határozottan azt írja róla, hogy Konsztantinupoliszban nem járt²³, vele szemben viszont Zonarasz úgy tudja, hogy a császár színe elé járult²⁴. A látogatást 940-re tesszük²⁵. Bulcsú a magyarokhoz csatlakozott töredék nép, a kálizok vezére, 'harcha'-ja volt, aki valamilyen oknál fogva rokonszenvvel viseltetett a görög rítusú kereszténység iránt. Ismeretes viszont, hogy a kabarok éppen akkor szakadtak ki a kazár birodalomból, amikor a kazár fejedelem egy zsidó szekta, a 'karaita' híve lett (790)²⁶. De tudomásunk van arról, hogy a kazár birodalomban az említett fordulat előtt nemcsak a görög kereszténység, hanem az iszlám is érvényesítette befolyását. Így – feltehetően – a kabarok között nem csak mohamedán izmaeliták, hanem csekély számban keresztényekkel is számolhatunk. Az 'Istennel való szövetség' megszegésével görög részről megvádolt Bulcsú indítékát a kereszténység felvételére talán a kabar-kazár kapcsolat is magyarázza. Jóllehet Bulcsú nem sokáig maradt hű új hitéhez, és hamarosan visszaesett a pogányságba.

Kevéssel Bulcsú megkeresztelése után, 946 táján²⁷ egy másik magyar vezér, 'Gülasz' (=Gyula) kereste fel a császári udvart, 'aki szintén a türkök (=magyarok) fejedelme volt, a császári városba jött, megkeresztelkedett ... jótéteményekben és megtiszteltetésekben részesült. Ő magával vitt egy jámborságáról híres, Hierotheosz nevű szerzetest, akit Theophylaktosz Turkia püspökévé szentelt, s aki odaérkezvén, a barbár tévelygésekből sokakat kivezetetett a kereszténységhez. Gyula pedig megmaradt hitében, ő maga nem intézett soha betörést a rómaiak (=bizánciak) területére, és az elfogott keresztényekről sem feledkezett meg, hanem kiváltotta azokat, gondja volt rájuk és szabaddá

tette őket. Bulcsú azonban a ... szövetséget megszegte, sokszor egész népével a rómaiak ellen vonult. Amidőn ugyanezt forralta a frankok ellen is fogságba került, és császáruk, Ottó karóba huzatta²⁸. Gyula megtérését a bizánci források mellett megerősíti a magyar krónikák hagyománya, miszerint ugyanis az ő leánya, a keresztény Sarolt, első szent királyunk édesanyja²⁹. Ugyanakkor egy ó-orosz nyelvű egyházi munka, amely 'Povesztj' címen a latinoknak a görögöktől való elszakadásáról s a latinok tévelygéséről szól, megemlékezik a magyar fejedelmek megkeresztelkedéséről³⁰. Bulcsút nem említi, az ott szereplő István valószínűleg Gyulának a kereszttségben elnyert neve.

954-ben I. Ottó császár ellen lázadás tört ki, amelyben részt vett Luidolf, Konrád lotharingiai herceg, a császár veje és számos német főúr. A belviszályt kihasználva, a vállalkozás csábításának engedve Bulcsú vezérlete alatt egy magyar sereg hívatlanul betört német földre. A lázadók felett diadalmaskodó Ottó ellenfelei, szorult helyzetükben igénybe vették a hívatlan magyarok segítségét. A magyarokat a Rajnán túl, Wormsban barátokként fogadták (954. márciusa). Vörös Konrád maga vezette őket az Alsó-Rajna vidékére, ezzel rémületbe ejtve Köln vidékét. De a magyarok átkelve a Maas folyón megostromolták a Schelde mellett fekvő Cambrayát, majd az ostrommal sikertelenül felhagyva Burgundiát feldúlva, Felső-Itáliát hosszában végig nyargalva tértek vissza hazájukba³¹. A hadjárat nem járt valami nagy szerencsével, mégis a hazatért magyarok új hadjáratot terveztek. 955-ben újból átlépték a nyugati gyepüket Lél, Bulcsú és Súr vezérletével. A Bajorországba betört sereg Augsburg előtt csatára kényszerült. Ottó bekerítve a magyarokat, szétverte seregüket. A menekülő vezéreket, miután fogságba estek, Henrik herceg Regensburgban bitófára huzatta³². Talán túl messzire vezet az a feltételezés, amely magának Konsztantinosz császárnak tulajdonítja azt a döntést, miszerint Magyarországot elfordította a görög kereszténységtől³³. A – ha még oly felületesen is, de görög rítus szerint – keresztény Bulcsú augsburgi veresége és a magyar vezérek 973. évi megjelenése a német birodalmi gyűlésen, Qued-

linburgban, jól jelzik azt a fordulatot, amelyet a magyar politika, nem a római egyháznak, hanem a német birodalomnak kedvében tett, s a magyar kereszténység későbbi évszázadaira így a latin rítusú, német mintájú területi egyház (Landeskirche) válik meghatározóvá, nem minden előzmény nélkül³⁴. Egyházi téren a Photiosz-féle skizma után 1054-ig a római egyházfő és a konstantinápolyi pátriárka között nincs ellentét³⁵.

896 Arnulf császárrá koronázásának éve. Utódai közül Berengárt 915-ben koronázta a pápa császárrá. Majd 924-ben bekövetkezett halála után csak I. (Nagy) Ottó veszi fel a császári címet 962-ben. Az Ottók keleti missziós politikája terjeszti ki a német 'Landeskirche'-t a birodalom keleti határvidékének előterében a csehek, a lengyelek és a magyarok körében. A hagyomány II. Szilveszter pápához kapcsolja a keresztény királyság megalapítását³⁶, jóllehet teljes bizonyossággal megállapítani nem lehet, de vannak, akik István korona-kérését a lengyel Mieszko felajánlásához, vagy éppen a bolgár Borisz példájához hasonlítják. A pápa éppen a 'donatio Constantini'-re alapítva kívánt minden világi hatalom fölébe helyezkedni. Ezt láttuk Mieszko esetében, aki 992-ben, közvetlenül halála előtt felajánlotta országát hűbérül Szent Péternek. Jóllehet a magyar koronaküldésről Thietmár ugyan beszél, mégis azt a 'császári kegyelem' megnyilatkozásaként tünteti fel³⁷. A korona adományozásával kapcsolatba hozott Szilveszter-bulla meglehetősen kései (XVII. századi) kompiláció, VII. Gergely levelei és a Hartvik legenda szövegéből van összeállítva. A magyar királynak történt korona adományozás tényéről a pápai udvarnál fennmaradt hagyományra a legelső utalást mintegy száz évvel utóbb (1096) találunk II. Orbán pápa egyik levelében, melyben Kálmán királyt figyelmezteti, hogy István 'a római szentegyháztól érdemelte ki a királyi méltóság jogait'³⁸.

Bolgáróló Baszileiosz bizánci császár 1014-ben Samuel bolgár cár országát megsemmisítve a magyar királyságig terjesztette a birodalma határait, elérve azzal egészen a Duna és a Száva vonaláig. Ebből az

időből való az 1020 táján készült összeírás, amelyből kitűnik – a déli határon túl Barancsban, Belgrádban és Szerémiben már István király korában külön görög szertartású püspökségek működtek³⁹.

De térjünk vissza Gyula vezér küldetéséhez, aki hazájába visszatérve magával hozott egy Hierotheosz nevű szerzetest, akit Theophylaktosz konsztantinopoliszi pátriárka (+956) Turkia (=Magyarország) püspökévé szentelt, s 'aki odaérkezvén, a barbár tévelygésből sokakat kivezetett a kereszténységbe'. Arról, hogy Turkia püspöke valóban a Dunától északra tevékenykedett, nincs biztos tudomásunk. Legfeljebb egy XI. század elejéről való pecsétet hozhatunk valamelyik utódával kapcsolatba, amelynek egyik oldalán Szent Demeter képe látható, a másik oldalán pedig ez a felirat olvasható: 'Uram segítsd meg Theophylaktoszt, a türkök (= magyarok) püspökét'⁴⁰. Az erdélyi Gyula szálláshelyét a Gellért legendában Ajtonynak tulajdonított Marosvárral hozzák kapcsolatba. A legenda Ajtonyról úgy tudja, hogy 'a hatalmát a görögöktől vette és az említett Marosvárt monostort épített Keresztelő Szent János tiszteletére, apátot helyezvén bele görög szerzetesekkel, az ő törvényük és szertartásuk szerint ...'. A hagyomány úgy tudja, hogy később ezeket a szerzeteseket áttelepítették az orosz-lámosi monostorba. Gellért püspök tehát egy olyan püspökséget nyert el, amelynek előzménye egy görög rítusú monostor volt, és egyházmegegyje az Al-Dunánál határos volt – az előbb említett – görög püspökségekkel. A legenda szerint Ajtony 'a görögök szertartása szerint Vidin városában keresztelkedett volt meg. ... Hatalmát pedig a görögöktől vevé s az említett Marosvárt monostort építe Keresztelő Szent János tiszteletére, apátot helyezvén bele görög barátokkal az ő törvényük és szertartásuk szerint ...'⁴¹

Ajtony a Képes-krónika 'Kean dux bulgarorum et sclavorum'-a, akit ugyanis a krónikák, és így az ősgeszta csak ezen a néven ismer⁴². Anonymus a Gellért-féle nagyobbik legendára támaszkodva beszél róla név szerint. Egyes felfogás szerint a gyula-méltóságot viselő fejedelmi családnak volt a tagja, ebből a megfontolásból Istvánnak a trón-

öröklésben a seniorátus címén vetélytársa. Fellépte és Istvánnak vele való megütközése viszont az Istvánt érintő trónviszály lezáródását követően, viszonylag késői időpontra – Pauler szerint 1028-ra, de valószínűbb, hogy 1022 előttre tehető. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy ő – Anonymus szerint – Glad leszármazottja, aki Vidinből jött és `kunok` segítségével foglalta el azt az országrészt, amely a Maros és a Duna orsovai szakasza között terült el⁴³. Anonymus szerint még a vezérek korában Kadocsa, Zuárd és Boyta vonulnak fel Glad ellen és megostromolják annak várait, Orsovát és Kevét (c.44.), majd a küzdelem Glad behódolásával ér véget⁴⁴. Az Anonymusnál leírt események kísértetiesen hasonlítanak István királynak arra a hadjáratára, amelyet II. Baszileiosz bizánci császárral szövetségben vezetett a bolgárok ellen valamikor 1014 és 1018 között. A történetet mindenképpen 1019 előttre kell helyezzük, mikor is II. Baszileiosz a bolgár háború befejezéseként rövidebb athéni tartózkodását követően triumphust tartott Konstantinápolyban.⁴⁵ Egy híradás szerint ez alkalomból István csapatai mélyen benyomultak a Morava völgyébe, eljutottak Caesaria (Skopje) városáig és részt vettek a város ostromában.⁴⁶

Kálmán király 1109. évi átiratában ránk maradt egy görög nyelvű oklevél, amely arról szól, hogy István, Magyarország királya Veszprém-ben a Theotokosz (Istenanya) tiszteletére apácamonostort létesített és azt adományokkal és kiváltságokkal látta el. Az oklevél kezdő sorai így szólnak: 'Én, István, a keresztény, az egész Magyarország királya, létesítve, szervezve és berendezve a szentséges Istenanya veszprémi érseki monostorát, benne összegyűjtve apácák seregét a magam s egyzsersmind a hitvesem, gyermekeim és az egész Pannónia lelki üdvösségéért rendelkezem ...' Az oklevél Kálmán-kori átirata a görög nyelvű eredetit István királynak tulajdonítja. A görög oklevelet csakis egy a királyi udvarban tartózkodó görög egyházi férfiú készíthette, mert annak terminológiája mindenben megfelel a bizánci egyházi gyakorlatnak, nyelvezete pedig a bizánci népies oklevelek nyelvére emlékeztet – állapítja meg méltán Moravcsik Gyula.⁴⁷ István – feltehetően – kö-

zömbösen viseltetett a görög szertartás hazai gyakorlatával szemben.⁴⁸ A magyar legendák szerint Jeruzsálemben monostort, Konstantinápolyban pedig zárandokházat és csodálatos templomot építtetett.⁴⁹ Fiát, Imre herceget, aki – köztudott – feleségével, a kor divatja szerint szűz-házasságban élt, egyes feltevések szerint görög hercegnővel házасította össze. Imre herceg halála István személyes sorstragédiája.⁵⁰ Ő, aki semmitől sem rettent vissza, hogy a királyi hatalmat megszerezze, és azt – a család hagyományaival szemben – elsőszülött fiára ruházza, halálakor nem volt mást, mit tennie, mivel a száműzött hercegeket nem akarta trónra emelni, hogy unokaöccsét a velencei Pétert emelje a hatalomba. Péter az egykori ravennai exarchátus területéből kiszakadt, és névleg ekkor még bizánci fennhatóság alatt álló velencei dukátus hercegének (doge) fia. Miután elnyerte a magyar koronát, nem tudott szembeszállni az ellene lázadókkal, koronáját rögtön felajánlotta hűbérként a német-római császárnak.⁵¹

A – korábban – István által száműzött Vazul-ág a kievi fejedelemségnél talált menedéket. I. András (1046–1060) Kievből keresztelkedett meg, és Jaroszláv kievi fejedelem leányát, Anasztáziát vette feleségül. A görög rítus követője volt. Jaroszláv révén jó kapcsolatban állt Konsztantinosz Monomachosz (1042–1055) és Izsák Komnenosz (1057–1059) bizánci császárokkal. Amikor 1047-ben elfoglalja a magyar trónt, Konsztantinosz Monomachosz császártól – feltehetően – ő kapja azt a pompás koronát, amelyet a múlt század végén Nyitraivánkán találtak meg.⁵² Az ő nevével hozhatjuk kapcsolatba a III. Honorius pápa (1216–1227) levelében említett visegrádi Szent András monostort és a tihanyi bazilita remete telepet.⁵³ I. Géza (1074–1077), akinek a felesége Szynadéna Niképhorosz Botaneitasz (1078–1081) későbbi császár unokahúga, pedig éppenséggel Michael Dukasz (1071–1078) császártól nyert koronát, amely a későbbi szentkorona alsó része lett.⁵⁴

A nyugati egyházban a X–XI. században jelentkező cluny-i reformmozgalom a Szentszéknek Róma primátusáról hirdetett tanításá-

nak megerősödésével méltán kiváltotta a görög egyházatyák neheztelését. A latin és görög rítus papsága közötti feszültség kellő tapintat híján 1054-ben a – közkeletű – egyházszakadáshoz vezetett, amely egykor valójában a római pápa és a konstantinápolyi pátriárka kölcsönös egymást-kiátkozását jelentette.⁵⁵ A gregoriánus eszmékben kiteljesedő római elképzelés, amely világosan állást foglalt Róma primátusa és a papi nőtlenség mellett a világi invesztitúra ellen – úgy tűnik – a német mintájú területi egyházakban, így a magyar egyházban is csak bizonyos késéssel érvényesítette hatását. Jóllehet Szent László (1077–1095) a német befolyás ellensúlyozására fel tudta vállalni a pápai hűbért⁵⁶, törvényeiben⁵⁷ hozott intézkedéseiből azonban éppenséggel egy a görög rítus felfogásához és gyakorlatához közel álló egyház magyarországi képét kapjuk. Így az – történetesen – archaikus görög felfogást tükrözött a nagyböjt időszakának megállapításakor, ugyanis a böjtöt nem hamvazó szerdán, hanem az azt megelőző hétfőn már elkezdték, vagyis a böjt úgy nem hat, hanem hét hétig tartott. Ugyanakkor mind az 1092. évi szabolcsi, mind pedig az 1104. évi esztergomi zsinat határozatai értelmében a papok házassága görög szokás szerint megengedett volt.⁵⁸ A nyugati felfogásnak, a gregoriánus eszméknek csak Szent László utóda, Kálmán (1095–1116) király tudott és akart teljes szigorral érvényt szerezni.⁵⁹

A magyar királyok apostoli címe kezdettől fogva egyet jelentett a világi invesztitúra magyarországi gyakorlatával, amely a későbbiekben Zsigmond (1387–1435) király által a konstanzi zsinaton elfogadott főkegyúri jogban testesült meg, és az apostoli cím adta lehetőségekkel még a Habsburg uralkodók is szívesen éltek.

A XI. században a Vazul-ág igen jó kapcsolatokat tartott fenn a bizánci udvarral. Jóllehet ezek a családi kapcsolatok a továbbiakban is megmaradtak, a XII. században azonban a görög császárság a Duna mentén már vetélytársat láthatott a magyar koronában. A magyarok hagyományos német-ellenessége következtében a két ország között akkor került összetűzésre sor, miután Manuel Komnenosz (1143–1180)

császár házasságra lépett III. Konrád német-római császár sógornőjével, Bertha von Sulzbach-al.⁶⁰ Magyarország jelentős német-bizánci nyomás alá került, s így szövetségesévé vált a normannoknak, a franciáknak és nem utolsó sorban a pápaságnak. Manuel, Szent László unokája, azt remélte, hogy Justinianushoz hasonlóan meg tudja valósítani a 'Renovatio Imperii' gondolatát. Törekvéseinek meg tudta nyerni a magyar uralkodók közül II. Lászlót (1162) és IV. Istvánt (1163), akiknek uralkodása alatt bizánci mintára vertek Magyarországon pénzt.⁶¹ Utódjuk III. István (1161–1172) azonban Lukács érsekre támaszkodva szembefordult Manuellel, és a békét csak úgy tudta vele szemben biztosítani, hogy öccse, a tizenhárom éves Béla herceg számára elfogadta Manuel leányának, Máriának a kezét, és Béla Mária jegyeseként Konstantinápolyba távozott.

Manuel, aki a hitegység helyreállításának ígéretével koronát is kért a pápától⁶², a magyarországi befolyásról mégsem mondott le egykönnyen. Kezdetben a száműzött IV. István, majd a tulajdonképpen túszként kezelt Béla herceg érdekében hadjáratokat vezetett a magyar földre. Az egyik ilyen hadjárat (1164) alkalmával a két sereg valahol Zimony alatt ütközött meg. Ennek kapcsán írja Kinnamosz a következőket: 'Amint a császár hun (=magyar) földre lépett, az ottani lakosok testületileg elébe jöttek fogadására, mind a papi rendhez tartozók, akik gyapjú stólába voltak öltözve és kezükben tartották a szent evangéliumot, mind azok is, akik a nép tömegeihez tartoztak és az alkalomnak megfelelően egy a mieink által szerzett énekkel üdvözölték, amely így hangzott: 'Uram, ki megsegítéd a szelíd lelkű Dávidot' és így tovább ...'.⁶³ Manuel itt leírt triumphusával szemben, a zimonyi taktikai vereség felért a magyaroknak egy győzelemmel.⁶⁴ Kinnamosz leírása azonban egy Magyarországon működő görög szertartású egyház létét sugallja. Ezt látszik megerősíteni III. Ince (1198–1216) pápa 1204-ből kelt levele, miszerint mivel a görögöknek sok monostoruk volt az országban, felmerült a magyarországi görög egyházak egyetlen püspökségben történő egyesítésének gondolata.⁶⁵

Az Árpád-dinasztia a XII. században sokrétű kapcsolattal fonódott a bizánci görög uralkodókhoz. Szent László leánya, Prisca (Piroska) Joannesz Komnenosz (1118–1143) felesége, házasságukból született Manuel. Ő a görögök Eiréne császárnője, aki jótéteményeiről, templomépítéséről nevezetes, életét kolostorba visszavonultan, szentek módjára fejezte be (1134). IV. István felesége is bizánci hercegnő (Mária) volt. De görög felesége volt Kálmán fiának, Borisz hercegnek és Géza hercegnek, III. Béla (1172–1196) öccsének. III. Béla viszont leányát, Margitot Izsák Angelosz (1185–1195 és 1204) bizánci császárhoz adta feleségül hozományképpen vele adva a Belgrád és Szófia között fekvő – frissen foglalt – területet.⁶⁶

I. 2. A magyar királyok küzdelme a pápaság oldalán az eretnekek ellen (1196–1366)

A Szentszék befolyásának balkáni kiterjesztése kapcsán a magyar korona a harmadik keresztes hadjáratot (1196) követően megtisztelően kitüntető szerepet kapott a pápától. Csakis a római politika fényében értelmezhetők a magyar királyok vállalkozásai, amelyek a balkáni eretnek mozgalmak megfékezését voltak hivatva elérni, egyúttal a Manuel halálát (1180) követően belső viszályokba süllyedt bizánci birodalom balkáni súlyának csökkenése következtében önállóságot nyert vazallusok megerősödven saját önállóságuk megállapítása és biztosítása céljából a katolikus egyház feje, a római pápa felé fordultak.

III. Béla király halála előtt, 1192-ben lelkének nagy örömeire eléri, hogy nagy elődjét, Lászlót szentté avatják, és felveszi a keresztest, hadjáratot azonban nem vezet. Halála (1196) után trónviszály tör ki két fia, Imre és András között. Ebben a viszályban a békebíró szerepét a pápa töltötte be. III. Ince egyik levelében így ír Imre királynak: 'A világ minden országa között az apostoli szentszék mindig Magyarországot szerette a legjobban, érdemes királyai, különösen pedig boldog emlékezetű atyja, Béla király szeretetéért, hűségéért, melyet ... a római szentegyház iránt, a magyar egyház és papság gyarapítására, tisztességére tanúsított.'⁶⁷ A pápa atyai sorai mellett a békéltetés szándékával küldte legátusát, Gergely bíboros diakónust Magyarországra, akinek közbenjárása a két testvér között egyezséget hozott. Ez alkalommal mindketten kötelezték magukat, hogy sereget vezetnek a Szentföldre. Az előkészületek ellenére a hadjáratot többször is elhalasztották, mégis a nyugati egyház balkáni befolyásának biztosítására és a további térhódításra irányuló pápai politika szolgálatában, több ízben a balkáni eretnekek ellen lépett fel, keresztes fogadalma értelmében, Imre király, egyúttal támogatta a bizánci befolyás hanyatlásával fellépő szerb és bolgár nemzeti törekvéseket, amelyek éppenséggel a nyugati

egyházzal keresték a megegyezést, és mind a szerb, mind a bolgár uralkodó a pápától várta a koronát.⁶⁸

Nemanja István (1196–1228), Szerbia nagyzsupánja 1199-ben barátságosan fogadja III. Ince pápa legátusát. A legátus levelet hozott a számára, amely felhívta őt apja példájára hivatkozva a római egyház melletti kiállásra. III. Aleksziosz (1195–1203) görög császár veje a büszke `szebasztokrator` címét is viselte. A ciprusi (1197) és az örmeny (1198) példa nyomán felbátorodva a Szentszékhez közeledett és elsőként korona-adományozásért a pápához folyamodott, ígervén, hogy népét a katolikus egyházba vezeti. Mivel elfordult a görög császártól, felesége, annak leánya, szemrehányásokkal illetve és elhagyta, sógorához, Vuk (Vulk)-hoz menekült Durrazoba, onnan tovább utazott apjához, Alekszioszhoz.⁶⁹ Nemanja István a görög birodalom válságából hasznot remélve folyamodott koronáért a pápához.⁷⁰ Kérésével azonban a magyar király felségjogát sértette meg, aki mihelyt értesült István óhajáról, követet küldött Rómába, és ott vele előadatta, hogy Szerbia a magyar korona hűbéres tartománya. III. Ince meghajolt a magyar király jogigénye előtt, és István fejedelemmel megszakította a tárgyalást.⁷¹

Imre király Istvánnal szemben, annak öccsét, Vukot támogatta. Miután 1202-ben hadjárat során legyőzte Istvánt, és helyébe védencét tette meg Szerbia nagyzsupánjává, ő maga pedig felvette Szerbia királya címét. A pápa belenyugodott Imre tettébe, egyúttal utasította a kalocsai érseket, hogy a térítés művének vezetését vegye át Szerbiában, amelynek területét az ő érseki joghatósága alá helyezte.⁷²

A görög birodalom balkáni befolyásának meggyengülésével a bolgárok is független államot alakítottak. A második bolgár állam megalapítóit, I. (Aszen) Jánost és fivérét Pétert 1197-ben meggyilkolták. Helyükbe János öccsük lépett, akit Kalojannak, Joannicának (1197–1207) is neveztek. Az erélyes és vad fejedelem a bolgárölő (bulgarokontosz) Baszileiosz példájára magát `római ölü`-nek (romaiokontosznak) nevezte.⁷³ Miután kiterjesztette hatalmát a Balkán észak-ke-

leti részére, ő is korona-adományozásáért folyamodott a Szentszékhez, elődeinek Szymeonnak és Sámuelnek a példáját követve. III. Ince pápa, nehogy a magyar érdekekkel ismét összeütközésbe kerüljön, követte útján először Imre király hozzájárulását kérte az ügyben, s csak miután őt megnyerte, küldte Magyarországon át Bulgáriába legátusát, Leó bíborost, hogy János cárnak koronát és zászlót vigyen, megkoronázza és a bolgár egyháznak a római egyházzal való egyesülését tető alá hozza. Leó Magyarországon szíves fogadtatásban részesült, ott hosszabban időzött. Annak ellenére, hogy Imre király a bolgárok előző évi betörése miatt rajtuk elégtételt kívánt venni, éppen sereget gyűjtött. A legátus megbékéltette Imrét, ugyan nem tett eleget Imre kérésének, mivel nem köthette egybe küldetését a magyarok és a bolgárok között szerzendő béke ügyével. Imre még feltartóztatta a legátust a délvidéki Keve várában, de váratlanul bekövetkezett halála és a pápa ismételt közbenjárása elhárította a bíboros utazása elől az akadályt,⁷⁴ és 1204. november 8-án, Timovóban Kaloján fejére helyezte a koronát.⁷⁵

A szerb nagyzsupán, Nemanja István csak másfél évtized múlva, valószínűleg velencei segítséggel, 1217-ben nyerte el a hön óhajtott koronát és a királyi címet III. Honorius pápától, annak legátusa útján.⁷⁶ Ilyen körülmények között került sor – éppen a negyedik kereszties hadjárat következtében kialakult balkáni helyzet pacifikálása érdekében a német lovagrend meghívására és betelepítésére az erdélyi határvidéken, a Barcaságban.⁷⁷ Az 1211-ben behívott rend nagyra törő mestere teljes önállóságra, független fejedelmi hatalom kiépítésére tört, s a rend birtokát hűbérként, közvetlenül a pápának ajánlotta fel. II. András (1205–1235) élve királyi jogával, fegyverrel űzte ki az országból a lovagrendet. Később híressé vált oklevelében biztosította az erdélyi szász városok kiváltságait (1224).⁷⁸

A latin császárság, egyben II. Balduin (1229–1261) védelmében IX. Gergely (1227–1241) pápa kereszties hadjáratot hirdetett, és felszólította Vatatzész Dukasz János nikaiai császárt, hogy tartózkodjék Konstantinápolyt megtámadni. Vatatzész levélben fenyegeti meg a la-

tin császárságot, miközben szorosabbra fűzi kapcsolatait II. Friggyessel (1215–1250), és kötelezi magát, hogy amennyiben elfoglalja Konstantinápolyt, úgy elismeri annak felségjogát. A nikaiai császár Konstantinápolyt ostromló hadaihoz időközben csatlakozott II. (Aszen) János (1218–1241) bolgár cár is, aki II. Balduin császár unokahúgának férje.⁷⁹ Együttal kérelemmel fordul IX. Gergely pápához, hogy részére, a Rómával való megbékélés céljából legátust küldjön. Az események kapcsán 1235. december 16-án kelt levelében a pápa azzal a kéréssel fordul IV. Béla (1235–1270) magyar királyhoz, hogy Balduin oltalmára fegyvert fogjon. Bélának azonban szándékában sem állott, hogy külső háborúba bonyolódjon.⁸⁰ A pápai legátus – közben – Magyarországon át utazott II. (Aszen) János bolgár cárhoz. Majd miután II. (Aszen) János megváltoztatta a Szentszék irányában tanúsított magatartását, a pápa azzal az utasítással küldte legátusát, Salvi perugia-i püspököt, hogy ott keresztes hadjárat hirdetését és indítását eszközölje ki, s a közreműködésre vegye rá a királyt is, akit egyúttal afelől biztosított, hogy a majd meghódítandó területeket állandó birtokának tekintheti.⁸¹ Nehogy pedig abban a konstantinápolyi császár nehézségeket támaszthasson, úgy intézkedett, hogy a magyar király jogait, amelyekkel netán Bolgárországban rendelkezett, 'a római egyház kezeibe tegye le' s erről a lemondásról okiratot állítson ki.⁸² Béla király válaszában ugyan ódzkodik a vállalkozástól, mivel őt a rokonság és barátság szálai fűzik a bolgár cárhoz és Vatzész császárhoz, de amennyiben 'törvényes akadály nem gátolja' a vállalkozást, úgy az örök üdvösség elnyerése reményében vállalkozik Bolgárország elfoglalására, amelyet azután lelkiekben az apostoli Szentszéknek, világiakban a magyar koronának vet alá.⁸³ Végül is egy Nyugaton egybegyűjtött keresztes sereg élén Balduin 1240-ben Konstantinápoly felmentésére siet, pénzhíány miatt azonban a sereg időnek előtte felbomlik.⁸⁴

1234-ben kelt egyik levelében IX. Gergely pápa arra inti Béla ifjabb királyt az erdélyi vlachok ügyében, hogy azok tartózkodjanak a kunok püspökét magukénak elismerni, egyúttal megemlíti, hogy az

erdélyi vlachok átjárnak a Kárpátok szorosain az Olttól keletre fekvő Kumániába, ahol rokonaikkal együtt görög rítusú püspökhöz fordulnak szakramentumokért, s velük együtt ebből a célból kijárnak Erdélyből a németek (teutonicí) és a magyarok is.⁸⁵ Később (IV.) Béla már királyként 1247-ben kibocsátott adománylevelében említést tesz a Johannitáknak adományozott Szörénységben és Kumániában lakozó vlachokról.⁸⁶ 1256-ban pedig elrendeli, hogy az ország bármely vidékén, bárkinék a birtokán lakozó vlachok a dézsmát az esztergomi érseknek mindenkor kötelesek beszolgáltatni.⁸⁷

II. Ottokár cseh király abban a pápához intézett levelében, amelyben az 1260-ban, Pozsony mellett vívott ütközetről számol be, megemlíti, hogy az ütközetben részt vett – vele szemben – IV. Béla magyar király, fia István ifjabb király, Dániel orosz király fiaival együtt a rutének és tatárok, a krakkói Boleszló és Lozcho a fiatal lausitzi herceg, valamint megszámlálhatatlan sokasága a vad harcosoknak: kunok, magyarok, különféle szlávok, székelyek és vlachok, besenyők és izmaeliták, valamint szakadárok, úgymint görögök, bulgárok, rácok és eretnek bosnyákok.⁸⁸ Nem sokkal később Brúnó olmützi érsek – 1272-ben Rómába küldött emlékiratában – kifejti, hogy az Árpádok sokrétű családi kapcsolataiban látja annak az okát, hogy Magyarországon az idegenből jött számos skizmatikus és eretnek baráti fogadtatásra talál.⁸⁹ Ugyan a pápa a gyermek IV. László (1272–1290) trónra kerülésekor őt védelmezően lép fel, amikor is II. Ottokár cseh király lekérte köti, hogy a magyar királyokkal korábban kötött egyezség föltételeit lelkiismeretesen tartsa meg.⁹⁰ Mégis hamarosan arra kényszerül, hogy az ország állapotának helyreállítása céljából teljhatalmú legátust küldjön fermói Fülöp személyében Magyarországra, akinek meghagyta: 'Menj tehát küldetésed helyére a béke angyala gyanánt; az Úr nevében ronts és építs, gyomlálj és ültess. Kövess el mindent a királynál, az egyházi és világi férfiaknál, hogy Isten tisztelete, az apostoli Szent-szék méltósága, az egyházi törvények megtartása, az egyház szabadsága, az ország életerejé, tisztessége és békéje, a szegények segélyezése

és a lelkek üdvössége biztosíttassanak.⁹¹ Az 1279 folyamán Budára érkező legátus egyik fontos feladatának tekintette a kunok megtérítésének ügyét, melyre egyúttal a pápa a Ferenc-rend magyarországi rendfőnökét is felkérte.⁹² IV. László némi húzódkodás után mégis fogadta a legátust, majd ünnepélyes esküvel kötelezte magát, hogy 'Szent István nyomdokaiba lépven' a kunokat megtéríti; ha erre nézve ígéretet tesznek, túsokat vesz tőlük és a legátus gondjaira bízza, ellenkező esetben közfelkelést hirdet ellenük és fegyver hatalmával kényszeríti ígéretük teljesítésére. Egyúttal megfogadta, hogy a katolika hitet megtartja, az ország alkotmányát és a szent királyok idejéből eredő szokásokat megőrzi, az eretnokség kiirtásában közre fog működni, keresztény módon fog maga ruházkodni, és egyházi átokkal sújtott urakat udvarában nem fog tartani. Az ígéret – úgy tűnik – a ténylegi országgyűlésen beváltásra került, ahol is a kunok megjelent főnökei, népük nevében, esküvel fogadták, hogy 'a pápai követ üdvös javaslatára és szent rábeszélésére' bálványaik imádatával felhagynak, megkeresztelkednek, az egyház tanítását elfogadják és parancsainak engedelmeskednek, falvakba és házakba telepednek meg, mindenben a keresztények szokásaihoz alkalmazkodnak.⁹³ A megállapodást azonban mégsem tudták végrehajtani, mert a kunok nagy tömege szívósan ragaszkodott ősei vallásához, abban pedig még maga a király is támogatta őket. A viszály a legátus és a király között mindenek ellenére elmélyült, ami végül is oda vezetett, hogy a legátus kiátkozta a királyt.⁹⁴ Természetesen ebben közrejátszott az is, hogy László időközben eltaszította magától hites feleségét Anjou Izabellát és kun kedvese oldalán élte világát.⁹⁵ A budai zsinaton a legátus részletesen szabályozta az egyház és az egyháziak helyzetét, meghagyta a királynak, a főuraknak és az összes hívőnek, hogy az egyházat, annak javait és jogait kellően védelmezzék, az egyháziakat tiszteletben tartsák. Ugyanakkor elrendelte, hogy görög szakadár papok csak a katolikus püspök engedélyével építhetnek templomokat, kápolnákat és tarthatnak istentiszteletet.⁹⁶ Végül László a kunok fogságából szabadon engedve a legátust

egy nevezetes okiratban nem habozott bűnbánatát és javulásra való hajlamát nyíltan hirdetni. Elmondta, hogy ifjúi vére fellobbanásában, gonosz tanácsadókra hallgatván, a budai zsinat határozatait meg akarta akadályozni, most azonban a legátus gyöngéd és jóindulatú fölvilágosításától meghatva, bűneinek bocsánatát kéri, egyúttal száz ezüst márkát biztosít a legátus által kijelölendő helyen építendő kórház céljára. Egyúttal (1280) ünnepélyesen ígéretet tett, hogy a szent királyok példáját követve, az eretnekek ellen, akik Boszniában és a szomszédos tartományokban elszaporodtak, keresztes hadjáratot vezet és az anyaszentegyház rendeleteit végrehajtja.⁹⁷ A kunjai körében 1290. július 10-én meggyilkolt László halálhíre még Orvietóban érte a Magyarországra készülő legátust, aki újabb keresztes hadjáratra kívánta volna rávenni az uralkodót.⁹⁸

A legátus feladata többek között már csak az lehetett, hogy megállapítsa – a pápa kívánságára –, hogy az elhunyt király hívő katolikus, vagy éppen skizmatikus, eretnek illetve pogányként távozott az élők sorából.⁹⁹ A vizsgálat eredményét nem ismerjük, azonban más forrásból tudjuk, hogy Lászlót egy szerb püspök – az elbeszélés szerint maga Szent Száva (ami viszont lehetetlenség) – ortodox hitre térítette, környezetében pedig állandóan tartózkodott görög rítusú pap. Az idevágó értesülés meglehetősen késői: a XV. századi forrásunk egyik változata az ún. halicsi krónikának, amely csak XVII. századi kéziratban maradt fenn. Az ott elbeszélt történet a következőképpen hangzik: '1247 ...Ulaszlav a szent magyar király a tatár kánt Batijt megölte, utána Béla volt a király, akit a szerb Száva okított a hitre ...' Feltehetően a krónika itt az 1285. évi tatár betörésről beszél, amikor is IV. László volt a magyar király, a tatár kánok közül ismertebb Batu (Batij) nevét tartja fenn Nogaj helyett, nem említi V. István (1270–1272) rövid uralmát, és a király hittérítőjeként Szent Szávát említi, a szerb nemzeti, autokefal egyház megalapítóját, aki viszont ekkorra már régen haltott.¹⁰⁰ Ugyanezt a történetet megtaláljuk a tveri évkönyvek egy kései, XV. századi feljegyzésében (Batu haláláról), amely egy szerb száma-

zású szerzetestől való, az elbeszélést a Szent László legenda elemei díszítik. A krónika elbeszéli, hogy a magyar királyt, Ulaszlavot (IV. Lászlót) a szerb érsek Szent Száva tartotta a keresztvíz alá, udvarában, titokban skizmatikus papot tart.¹⁰¹ A voszkreszenszki és Nikon kéziratok (a XV. századból) arról beszélnek, hogy a magyarok először ortodoxok voltak és görög szokás szerint keresztelkedtek, azonban nem volt módjuk a Szentírást átvenniük, azt a latin tévtanok formájában vették át. Ulaszlav király eredetileg a római egyház tagja volt, míg a szerb Száva érsek görög hitre nem térítette.¹⁰²

Az elbeszélés egészen átalakított formában jelenik meg egy XVI. századi szerb krónikában, amely Szent Istvánnak a szerb érsek, Száva által történt megtérítését beszéli el az éppen Szerbia ellen készülõ királyhoz menesztett követjárás keretében: 'A király (Szent István) kívánságára Száva imádságot mondott, amire a derült égből jégeső esett; Szent Száva csodatételétől meghatott király elállt latin eretnek hitétől és őt Száva Szent-Kovilyban (Kevében) olajjal felkente.'¹⁰³

A szerb krónika elbeszélésének képi ábrázolásával találkozunk a Chilandari (Athosz-hegyi) monostor templomának trapezzájában. A felirat szerint ezt a jelenetet 1621. november 16-án festették, amely Szent Száva életéből vett jelenetek egyike, amelyen látjuk a krónika által elbeszélt csodatételt, mellette viszont nem az olajjal való felkenés jelenetét látjuk, hanem éppen azt a jelenetet, amikor is a király Szent Száva kezéből veszi magához az eucharisziát.¹⁰⁴

A XIII. századi magyar külpolitika központi kérdése volt a balkáni helyzet pacifikálása. Az Árpád-ház dinasztikus kapcsolatait is ennek a célnak rendelték alá. Miképpen azt IV. Béla egyik, a pápához írott levelében megfogalmazta¹⁰⁵, ilyen magasabb szempontok vezérelték, amikor fiát, Istvánt, a trónörököszt a kunok fejedelmének leányával házassította össze. Az Árpádokat szoros családi kapcsolat fűzte a görög császári házhoz és a balkáni ortodox fejedelmekhez. Nem számítva III. Béla és II. András ezirányú kapcsolatait, meg kell említeni, hogy IV. Béla felesége, Mária I. Theodorosz Laszkarisz (1204–1222)

leánya, Béla nővére (Mária) II. (Aszen) János bolgár cár felesége, Béla egyik leánya Konstancia a halicsi király fiának Leónak, Anna pedig az orosz hercegnek, a későbbi macsóí bánnak Rosztiszlávnak lett a felesége. Rosztiszláv viszont leányát III. (Aszen) János (1279–1280) bolgár cárhoz adta nőül, fia viszont egy aszenida hercegnőt vett el feleségül.¹⁰⁶ Hasonlóképpen széleskörű diplomáciai kapcsolatokra utalnak V. István gyermekeinek családi kapcsolatai.¹⁰⁷ Ugyanis míg László fia részére elnyerte Anjou Izabella kezét, leányát, Máriát a nápolyi II. (Anjou) Károlyhoz adta feleségül, másik leányának, Anna hercegnő a kezét viszont 1271–72 telén Germanosz pátriárka és Laszkarisz nagyvezér kérték meg a görög császár, VIII. Michaél Palaiologosz fia, a tizennégyéves Andronikosz számára. A házasságot még 1272-ben meg is kötötték. Anna személyében a harmadik Árpád-házi hercegnő került Bizánc trónjára. 1277-ben adott életet Michaél fiának, aki ugyan nem került később a görög trónra, de tőle származnak le az összes, későbbi Palaiologosz uralkodó, köztük az utolsó, XI. Konsztantinosz, aki 1453-ban Konstantinápoly védői között vesztette életét.¹⁰⁸

A pápai gondviselés mindig is nagy figyelmet szentelt a balkáni szakadárok és eretnekek lelki gondozása ügyének, és abban a magyar egyháznak, főpapoknak és a királynak fontos szerepet tulajdonított. Az eretnekek kinyomozására és megfenyítésére szervezett egyházi hatóságot (inquisitio) legkorábban Boszniával kapcsolatban rendelte felállítani. IV. Miklós pápa kezdetben a boszniai eretnekek ügyével a Ferenc-rendet bízta meg, amelynek hatáskörét majd VIII. Bonifác (1294–1303) a szomszédos területekre is kiterjesztette.¹⁰⁹ IV. László magyar király halálát követő évben a pápa a Ferenc-rend magyarországi rendfőnökét utasította, hogy az inquisitio végett küldjön két barátot Boszniába.¹¹⁰ Ezzel szemben a domonkos-rend igyekezett ezt a jelentős feladatot kezébe ragadni más európai országokhoz hasonlóan. Végül is – Avignonban – egy Zágrábi Mátyás nevű dominikánus eszközölte ki, hogy az inquisitio feladatát Magyarországon a dominikánusok lássák

el. A pápa 1326. október 1-én kibocsátott levelében a magyarországi dominikánusokat bízta meg a vizsgálattal és a fenyítő eljárással azok ellen, akik Magyarországon a pápai rendelkezések ellenére eretnek tanokat vallanak és hirdetnek.¹¹¹ 1327. február 1-én pedig a dominikánusok inkvizítori hatóságát az összes eretnek tan hirdetőjére kiterjesztette. XXII. János (1316–1334) pápa egyazon napon kibocsátott több levelében a kiküldött dominikánusokat Salamon brassói ispán, Mihk szlavón bán, Tamás erdélyi vajda és Baszarab havasalföldi vajda védelmébe ajánlja.¹¹² Ugyancsak megbízta a dominikánusok magyarországi rendfőnökét, hogy az eretnekeknek ígét hirdessen Erdélyben, Szlavóniában és Boszniában. Mindebből arra lehet következtetni, hogy az említett területeken számottevő eretnek élt.¹¹³

1327 tavaszán az említett Zágrábi Mátyás maga is megjelent Magyarországon az 'igaz hit és a római egyház ügyeire' vonatkozó pápai megbízásokkal. Feladata volt Károly Róbert (1307–1342) magyar királyt és a moldvaországi vajdát rábírní arra, hogy a Magyarországgal határos területeken lakó 'pogányok és barbárok' között a katolikus vallás terjesztése és a hívek megoltalmazása ügyében fegyvert fogjanak. Zágrábi Mátyás számos ajánlólevele közül figyelmet érdemelnek azok, amelyek 'a magyarországi székely hercegség (principatus) nemeseihez', azok hercegéhez (princeps), Domokoshoz és ispánjukhoz, Mihályhoz voltak címezve.¹¹⁴

Károly Róbert 1329 elején azzal a panasszal fordult a pápához, hogy a magyar főpapok a térítés művét a pogány kunok, a szakadár vlachok és rutének között akképpen nehezítik, hogy a megtérteket az egyházi tized fizetésére kényszerítik. A pápa a megtérteket felmenti a tized fizetése alól.¹¹⁵ Ugyanebben az évben XXII. János 'Nagymagyarországba' (Ungaria magna), a magyarok őshazájába térítőket küld.¹¹⁶ Majd az 1332. október 4-én kelt levelében arra kéri az esztergomi érseket, hogy az érseki tartományához tartozó milkói püspökséget újból állíttassa fel.¹¹⁷ A távoli sztyeppe népei körében végzett hittérítő tevékenységről még egy levél tanúskodik 1333-ból, amelyben a tatárok ar-

ra kéri a pápát, hogy közéjük legátust küldjön, aki őket a keresztény hitben megerősítené.¹¹⁸ Néhány évvel később (1338) az alánok fejedelmei fordulnak hasonló kéréssel a pápához.¹¹⁹

Magyarország és Szerbia között a XIV. században a viszony feszült volt. Ugyanis 1282-ben I. Stefan Uros (Dargutin) (1276–1282) szerb fejedelmet, V. István magyar király vejét, öccse II. Stefan Uros (Milutin) (1282–1321) a trónjától megfosztotta. Utóda a hatalmas Dusan (1331–1355) cár, aki a görögöktől Albániát, Makedóniát és a magyaroktól Bosznia déli részét magához ragadta, háborút viselt Károly Róberttel és Lajos (1342–1382) királlyal, mígnem 1354-ben súlyos vereséget szenvedett. Ekkor követeket küldött Avignonba, és a Szent-szék oltalma alá helyezte magát és országát, egyúttal ígérte, hogy népét a római egyházba vezeti.¹²⁰ VI. Ince (1352–1362) pápa bízva Dusan ígéretében,¹²¹ 1354 decemberében Péter patti érseket és Bertalan trauai püspököt Szerbiába küldte.¹²² A pápai nunciusok megbízatásuk értelmében, előbb a magyar király színe előtt jelentek meg, hogy ügyükben a király támogatását kérik, és őt egyelőre Szerbia megtámadásától visszatartsák. Úgy tűnik, a pápai követek útja nem járt kellő eredménnyel, a szerb uralkodó nem váltotta be ígéretét. Ismerjük Lajos király 1356. június 4-én kelt levelét, amelyben, mint katolikus és legkeresztényibb fejedelem tudatja a pápával, hogy az egyház és a hit védelmére Szerbiát, amely jog szerint elődeit és őt magát megilleti, s amelyet most a szentegyház ellenségei, a lázadó skizmatikusok tartanak hatalmukban, kötelességének tekinti, hogy az igaz hitre visszavezesse, és a régi viszonyt közte és Szerbia között helyreállítsa. Ígéri, hogy a pápa szándéka szerint fog eljárni. Örömmel fogadja majd a legátust, akit a pápa a keresztes hadjárat hirdetése miatt küldeni fog.¹²³

VI. Ince augusztus 11-én kelt, nevezetes bullájában Lajos királyt felmagasztalja, azért, hogy megbosszulni készül azt a gyalázatot, amit a szerb király az Üdvözítőn elkövetett. Éppen azért keresztes hadjárat meghirdetését rendeli el, amelynek fővezérévé Lajost – úgymond 'Krisztus védpajzsát, az Úr athlétáját' nevezi ki. Azonban javasolja,

hogy mielőtt a távolba indulna a szent hitért harcolni, előbb saját országában, név szerint említett Boszniában irtsa ki az eretnokséget. Ugyanakkor jöjjön Olaszországba, ahol a Szentszék lázadó alattvalói ellen indítandó sereg főkapitányává nevezi ki. A hadjárat költségeinek fedezetére Lajos országaiban az egyházi jövedelmek tizedének három éven át való szedésére felhatalmazza. Egyúttal az egész keresztény világban pedig a híveknek meghagyja, hogy a magyar király 'diadaláért, hosszú életéért és azért is, hogy gyermekekkel áldassék meg' – imádkozzanak, minden egyes imádsághoz negyvennapos bűcsút kapcsolt.¹²⁴

III. Andronikosz (1328–1341) görög császár halála után kirobant polgárháború forgatagában végképp megrendült a bizánci görög hatalom a Balkánon, ahol részben a szerb és bolgár uralkodók terjesztették ki hatalmukat. A keresztények szemében azonban – még csak görög zsoldban megjelenő – oszmán törökök jelentették a legnagyobb veszedelmet. 1353-ban Orchan fia Szulejmán átkelve a Hellészpontoszon elfoglalta Gallipoli előtt fekvő erődöt. 1365-ben pedig I. Murád székhelyét is áthelyezte az ázsiai Brüsszából Európába, Drinápolyba.¹²⁵

Az oszmán-török veszélyt – először – VI. Kelemen pápa ismerte fel. 1343-ban a török kiűzése céljából keresztes hadjáratot hirdetett, és a hadjárat költségeinek fedezésére az egyházi tized egy részét átengedte.¹²⁶ Majd utóda V. Orbán karolta fel a keresztes hadjárat gondolatát, egyúttal különös megértést tanúsított a görögség iránt. Közeledését tanúsítja az egyházi unió ügyét pártoló görögökkel – mint Démétriosz Kydonésszel – folytatott levelezése. A ciprusi király, Pierre de Lusignan szorgalmazta akkortájt az újabb vállalkozást már 1363-tól kezdve. Az ügynek megnyerte a francia, a lengyel, a magyar királyt és a német császárt. Orbán pápa 1365. január 25-én kelt bullájában kihirdette a hadjáratot. A tervek értelmében Lajos király a szárazföldön vezette volna seregét, ugyanakkor a ciprusi király és Amadée de Savoie a tengeren támadtak volna törökre. A vállalkozás a ciprusi király tapasztalatlansága miatt azonban elmaradt.¹²⁷ Csupán annyi valósult meg, hogy Lajos király 1265 májusában megtámadta – a török meg-

szállás alatt lévő – Bulgáriát, és elfoglalta Vidint, amelynek uralkodója, Sztracimir a töröknek volt adófizetője. Lajos Sztracimirt feleségével együtt egy horvátországi várba záratta. Vidinben pedig a magyar király nevében Dénes (1365–1369) erdélyi vajda mint 'capitaneus civitatis et districtus Budiniensis ...Bulgariae' gyakorolta a hatalmat. Ugyanakkor nyolc ferences érkezett, hogy a vidék népét katolikus hitre térítse. Vidin elfoglalása jelentette Lajos legsikeresebb balkáni vállalkozását.¹²⁸

A tervezett keresztes hadjárat elodázása miatt a konstantinápolyi császár V. Ioannész Palaiologosz (1355–1391) elküldte követeit Itáliába és Avignonba. Végül 1365 telén saját maga kelt útra két fiával a későbbi II. Manuella (1391–1425) és Michaélla, hajón utaztak a Fekete-tengeren a Duna torkolatáig, majd onnan Vidinen át Budára, ahol is Lajos királlyal tárgyaltak. Kíséretükben volt a császár kancellárja Geórgiosz Manikaitész is. Az egykori feljegyzés tanúsága szerint a magyar király nagy pompával fogadta a császárt, elébe menve leszállt a lováról és fedetlen fővel, nagy tisztelettel üdvözölte, míg a császár fővegét le nem véve, lova hátán maradva fogadta büszke gőggel Lajos hódolatát. Pedig a császár a segítség reményében ment Budára. Lajos király kész volt a kért segítséget megadni, bolgáriai sikerei nyomán kész volt Velencével keresztes hadjáratot indítani, amelyhez megkapta a pápa formális felhatalmazását. V. Ioannész az esedékes segítség alkalmával kész volt a katolikus egyházba megtérni. A császárnak ezen szándékát Lajos követe útján tudatta a pápával, aki válaszában meglehetősen tartózkodó volt. Végül is a görög császár a várt támogatás nélkül távozott Budáról, Manuel fiát a tárgyalások végleges lezárásáig kezesül hagyván.¹²⁹

V. Ioannészt hazafelé vezető útjában a timovói bolgár cár, Sismán János – dicstelen módon – feltartóztatta. A császár kiszabadítására az anyacsászárné unokaöccse Amadée de Savoie 1366 júniusában francia és olasz lovagokból álló sereg élén indult útnak Velencéből, augusztus 23-án Gallipolinál partra szállt, azt visszafoglalta a töröktől, majd a

bolgár tengerpart felé vette útját, elfoglalta Szozopoliszt, Szkafidát, Anchialoszt, Meszembriát, majd Várnát fogta ostrom alá, amelynek védői fegyverszünetet kérve követeket küldtek Sismán cárhoz, hogy engedje szabadon a görög császárt. Végül Szavojai Amadé kiszabadította Ioannészt fogságából, seregével Konstantinápolyba kísérte.¹³⁰

V. Ioannész 1369. áprilisában újból hajóra szállt, elhagyta Konstantinápolyt, hogy Castellmare-ban augusztus 7-én partra szálljon. Időközben V. Orbán pápa is útra kelt és elhagyta Avignont, Rómába készült, ahová vissza akarta helyezni a Szentszéket. Augusztus folyamán Viterbóban fogadta Ioannész követeit, a konstantinápolyi latin pátriárkát és Démétriosz Kydonészt. A pápa október 13-án vonult be Rómába, ahol találkozott a császárral, aki ott várt rá. Október 18-án Ioannész tanúk jelenlétében aláírta azt a hitvallást, amelyet V. Orbán már az 1366. évi, budai tárgyalások alkalmával megküldött, 21-én, vasárnap pedig a szent-Péter téren a pápa kivette az ünnepélyes esküt a császártól.¹³¹

Ioannész fogadalma teljes volt, az kiterjedt mindazokra a kérdésekre, amelyek a két egyházat megosztották. Megtagadta a keleti rítus szertartásait is. Igazi katolikussá lett. Azonban a császár fogadalma személyes volt, nem volt kötelező érvényű a görög egyházra nézve. Tragikus módon V. Ioannész császár fogadalmának azonban mégsem volt semmi gyakorlati jelentősége, nem szolgált egy újabb keresztes hadjárat ürügyéül sem, miként az V. Orbán pápa ígéretének megfelelően várható lett volna.¹³²

Az egyházi unió kérdése újból közvetlenül Konstantinápoly elesete előtt merült fel. XI. Konsztantinosz(1449–1453) az utolsó pillanatban is igyekezett a város védelmére a nyugati segítséget mozgósítani. Annak reményében felújultak az egyházi unió ügyét szolgáló tárgyalások. Az unió ügye a görög egyházban heves ellenállásra talált, a császár azonban mégis annak ünnepélyes kihirdetésére határozta el magát. 1451 áprilisában követet menesztett V. Miklós pápához, hogy az unió kihirdetése ügyében küldje el legátusát Konstantinápolyba. 1452

októberében egy génuai gálya fedélzetén Konstantinápolyba a pápai legátus Kievi Izidor a Chioszi püspök, Léonárd és kétszáz íjjász kíséretében. Nézetét fenntartva Gennadiosz pátriárka a Pantokrátor monostor kapujára kifüggesztette hitvallását (november 1.), majd a császári palotában 15-én megtartott gyűlésen a megjelent papság előtt felolvasta álláspontját, amely szerint megfelel az egyháznak és a városnak, mivel annak sorsáról volt szó, kihirdette enciklikáját, amelyet 'a város minden nemes polgárához, minden szerzeteséhez és laikusához' intézett, amelyben sajnálatát fejezte ki az őt ért vádaskodások miatt és kiállt saját felfogása mellett.¹³³

1452. december 12-én amúgy is tragikus körülmények között került sor a Szent Szófia székesegyházban a firenzei unió proklamálására a császár jelenlétében, amint Izidor legátus és Gergely pátriárka háromszáz pappal együtt misét concelebrált. Az unió ellenzőinek dühe nem ismert határt: A székesegyházat elkerülték, mondván, az a démonok lakóhelyévé vált, a fanatikus klerikusok igen szigorú büntetést szabtak ki azokra, akik uniált pap kezéből vették magukhoz az eucharisziát, vagy egyenesen megfosztották az áldozás lehetőségétől. Az egyházi unió ügye kihirdetése pillanatában megbukott, megtört a császári akarat a görög egyház ellenállásán, az unió fejében ígért pápai segítség pedig elmaradt, ami a város sorsát megpecsételte.¹³⁴

1. 3. A görög szertartású egyház szervezete Magyarországon 1526-ig

A magyar egyház Szent István király korában a német 'Landes-kirche' mintájára szerveződött.¹³⁵ Az egyházszervezetünkre vonatkozó korai okleveles emlékeinkből kiderül, hogy nem volt ismeretlen a magánegházak intézménye sem, amikor is az alapító szándékának megfelelően anyagiakkal, természetesen, földbirtok adományozásával gondoskodott egyházáról.¹³⁶ A kérdés, hogy a magyar egyház a keleti, vagy a nyugati rítushoz tartozzon, már alapításában eldőlt a latin szertartású egyház javára, azonban ez nem volt olyan nyilvánvaló még a nevezetes egyházszakadás (1054) időpontjában sem. Feltehetően a sorsdöntő elhatározás Szent László (1077–1095) királyunké, aki az investitúra harcban elfoglalt álláspontja szerint lemondott a világi investitúra jogáról, már csak azért is, mert ellenlábasa, Salamon király (1063–1074) IV. Henrik sógora volt.¹³⁷ Nincs azonban nyoma annak, hogy László király valamiféle korai hűbéresköt tett volna a pápának, mint azt a szicíliai normann fejedelem tette.¹³⁸ Sőt az uralkodása alatt született 1092. évi szabolcsi zsinat határozatából kitűnik, hogy a magyar egyház a görög rítus szerint tartotta az egyházi ünnepeket, valamint olyan módon írta elő a böjtöt, amely a korai bizánci szokásokkal egyezett. Ez abban állt, hogy a böjtöt nem hamvazó szerdával, hanem már a megelőző hétfővel kezdték, vagyis a böjt nem hat, hanem hét hétig tartott. Érdekes továbbá az is, hogy mind az említett szabolcsi, mind pedig az 1104. évi esztergomi zsinat határozatai értelmében a papok házassága magyarországon még éppen olyan bevett szokás volt, mint Bizáncban.¹³⁹ A cluny-i reformmozgalom programjában szereplő és kiemelt helyet elfoglaló papi nőtlenység, a coelibatus csak Kálmán (1095–1116) király törvényeiben jut érvényre.¹⁴⁰

Említésre méltó, hogy egy – a XI. század végének liturgikus állapotát tükröző zágrábi magyar misekönyvben a görög szertartású vízszentelési formula olvasható, amely nem más, mint görögből való for-

dítás, amint arra a latin szöveg 'ahogyan a görögök szokása' szavai határozottan utalnak. A legrégebbi magyar liturgikus könyvek, amelyek a XI–XII. századból ránk maradtak, azt bizonyítják, hogy az Árpád-kori magyar egyház több szentnek (így pl. Szent Demeternek, Szent Miklósnak, Virágos Szent Jánosnak és másoknak) az ünnepét nem a nyugati, hanem a bizánci naptár szerint ünnepelte. Görög hatásokra bukkanunk Szent Iván ünnepében és a magyar Mária-kultuszban is. A Boldogasszony ünnepét a nyugati egyházban először Magyarországon, a XII. század végén avatták ünneppé.¹⁴¹

Feltételezhető, hogy a négy nagy pátriárkátusból a XI. századra fennmaradt kettő: Konstantinápoly és Róma versengése az egyházi egyeduralomért a XI. században még nem volt sorsdöntő befolyással a Magyarországon bemutatott istentiszteletek formájára, hogy azt a nyugati, latin, vagy pedig a keleti, görög szertartás szerint ejtették meg. Mindenesetre az a tény, hogy I. András (1046–1060) királyunk a kievi fejedelem, Szvjatoszláv udvarában talált menedéket egykor, és felesége Szvjatoszláv leánya, egyben Konsztantinosz Monomachosz (1042–1055) és Izsák Komnenosz (1057–1059) bizánci császárokkal atyafiságos kapcsolatban állt, valószínűsíti a görög szertartású egyházak és monostorok magyarországi honosítását.¹⁴² Így őt tekinthetjük a visegrádi Szent-András monostor alapítójának, amelyben – III. Honorius (1216–1227) pápának az esztergomi érsekhez és a pilisi apáthoz intézett levele szerint – régtől fogva görög szerzetesek laktak.¹⁴³ De ugyancsak András telepítette a tihanyi félszigetre azokat a bazilita szerzeteseket, akik az ottani remetebálangokban laktak.¹⁴⁴ Az egykori Dunapentele közelében fekvő Panteleimon-monostora is görög rítusú volt, amelyről egy 1329. évi oklevél azt írja, hogy hajdan görög apácák laktak.¹⁴⁵ Ugyancsak görög monostor volt a Szerémségben Száva-Szentdemeter (mai Mitrovica) is, amelyet III. Honorius pápa 1218. évi levele említ.¹⁴⁶ VI. Kelemen (1342–1352) pápa 1344. évi levelében pedig azt olvassuk, hogy ebben a monostorban alapítása óta görögök, magyarok és szlávok elkülönítve élnek, s hogy apátjuk a

konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alá tartozik.¹⁴⁷ III. Ince (1198–1216) 1204-ből származó leveleiből pedig arról értesülünk, hogy mivel sok görög rítusú monostor volt egykor az országban, felmerült az a szándék, hogy a görög egyházakat egy püspökségben egyesítsék.¹⁴⁸ A IV. lateráni zsinat 1215. évi határozatában utasította a püspököket, hogy a görög szertartású egyházakba latin papokat küldjenek.¹⁴⁹ II. András (1205–1235) a pápa segélyével a visegrádi monostorba a görög szerzetesek helyébe latin szerzeteseket telepít 1221-ben.¹⁵⁰ Feltehetően a XIII. század első felében ment át az oroszlámosi monostor a bencések kezébe, a veszprémvölgyi a ciszterciták birtokába.¹⁵¹ Legkésőbb szűnt meg a száva-szentdemeteri monostor görög jellege. Történetesen VI. Kelemen (1342–1352) pápa 1344-ben arra hivatkozva, hogy a monostor az utolsó görög apát halála óta immáron tíz éve üres és kihalt, megbízást adott arra, hogy oda bencés szerzeteseket telepítsenek.¹⁵² A XIII. század elején pedig a kalocsai érsek feladatául rendelik a hazai görög rítusúak felügyeletét, valamint a Szerémségben és Szerbiában lakó görög rítusúak és eretnekeknek a római egyházba való térítését.¹⁵³ A görög szertartású egyház híveivel Magyarország területén a pápai intézkedések ellenére a későbbiekben is találkozunk.

A XIII. században a magyar egyháznak fontos szerep jutott a kunok megtérítése mellett az országban és az ország határai mellett élő szakadárok és eretnekek lelki gondozása terén. Történetesen IX. Gergely (1227–1241) pápa 1234-ben arról panaszkodik Béla ifjabb királynak, hogy az erdélyi vlachok átjárnak a Havasalföldre és az ott lakó rokonaikkal együtt 'a quibusdam pseudoepiscopis graecorum ritum tenentibus' veszik magukhoz a szentségeket, sőt ugyanúgy tesznek a velük kimenő magyarok és szászok is.¹⁵⁴ Ezzel egy időben a pápa megerősítette a kun püspökség kiváltságait, majd felszólította Béla királyt, hogy országában az eretnekeket és a hit ellenségeit irtsa ki.¹⁵⁵ Ebből következően feltételezhetjük az eretnekek és skizmatikusok – egykori – létét. Nem tudjuk viszont, hogy az országban található eretne-

kek ellen történő fellépés milyen összefüggésben állt a melléktartományok, illetve a határon kívül lakók ügyével.¹⁵⁶ Mindenesetre megállapítható, hogy a hitegység helyreállításának ügye élénken foglalkoztatta Béla királyt, amint az egy III. Ince pápához írt leveléből kitűnik.¹⁵⁷ Nem mondhatjuk, hogy eljárása türelemről tanúskodott volna, ugyanis egy 1256-ban kelt levelében meghagyja, hogy az országban bárhol található vlachok kötelesek az esztergomi érseknek tizedet fizetni.¹⁵⁸ IV. László (1272–1290) halálát követően – úgy tűnik – a skizmatikusok és eretnekek ügye egy időre lekerül a királyi politika napirendjéről, az csak az Anjouk alatt, a bizánci birodalom megrendülésével és visszaszorulásával, a török európai megjelenésével¹⁵⁹ (1352) egy időben kerül ismét a királyi politika érdeklődésének homlokterébe.

1329-ben Károly Róbert azzal a panasszal fordul a pápához, hogy a magyar főpapok az – ezek szerint még mindig szükséges – térítés művét azzal nehezítik, hogy a megtérőket az egyházi tized megfizetésére kényszerítik. XXII. János (1316–1334) pápa válaszában a megtérteknek tizedmentességet biztosít.¹⁶⁰ VI. Kelemen (1342–1352) pápa 1345-ben elrendeli a 'Magyarország részein, Erdélyben, Havasalföldön és Szerémben lakozó `római olachok`' ügyében, 'akik a katolika hit felvételével az igaz útra tértek', hogy a minorita barátoknak a vlachok megtérítéséről levelet kiadni rendeljen.¹⁶¹ Egy évvel korábban, amikor is a száva-szentdemeteri kolostorban latin rítusú szerzeteseket elhelyezni rendel, megállapítja, hogy a monostor apátját közvetlenül a konstantinápolyi pátriárka nevezi ki, az nem engedelmeskedik a prelátusoknak. Ő azért kénytelen intézkedni, mert az apát már tíz éve haltott, és azt követően a pátriárka nem intézkedett, nem nevezett ki senkit az elhunyt helyébe, az apát széke azóta is üresen áll, így pedig a monostor javai elpusztulnak, azokat világiak foglalják le, pedig a monostorban azóta sem szűnt meg az istentiszteletet görög rítus szerint tartani.¹⁶² A chalkedoni zsinat határozatainak 28. cikkelye értelmében a bizánci birodalom határain kívül, idegen népek körében, a kánonjog alapján a konstantinápolyi pátriárka feladata volt az egyházszervező

tevékenység. A pátriárka így érvényesítette befolyását Magyarországon és a Havasalföldön, amikor is 1359-ben a Duna torkolatvidékén fekvő Vinitzában tevékenykedő Hyakinthoszt havasalföldi metropolitává nevezte ki, s 1370-ben Anthimioszt rendeli melléje suffraganeus püspökként. Tudomásunk van arról, hogy mellettük azonban ott volt a római katolikus vikárius is, kit az erdélyi püspök küldött ki az ott élő katolikus hívók lelki gondozására.¹⁶³

Az országban bárhol lakó vlachok tizedfizetés alól 1329-ben elnyert mentességét a későbbiekben Nagy Lajos (1342–1382) és Zsigmond (1387–1437) ugyancsak megnyirbálták, amennyiben különbséget tettek a katolikus és nem katolikus (azaz vlachok által művelt) szántóföldek között, s az előbbieket tizedfizetésre kötelezik akkor is, ha időközben a vlachok kezére jutott, különösen a birtokok bandérium-állítás kötelezettségével okolták a püspöki és káptalani vlach birtokok után fizetendő tized behajtását.¹⁶⁴ A tizedjövedelem biztosítása érdekében Nagy Lajos elrendeli, hogy Szörény megye Sebes és Miháld kerületében, valamint Hunyad megye hátszegi kerületében se nemes ember, se kenéz ne kaphasson birtokot, ha nem katolikus.¹⁶⁵ Ezt az intézkedést Zsigmond 1428-ban azzal toldotta meg, hogy az említett kerületekben se nemes ember, se kenéz ne tarthasson görög rítusú papot, különben elveszíti birtokát.¹⁶⁶ 1374-ben XI. Gergely (1370–1378) pápa levélben fordul az esztergomi és kalocsai érsekhez, hogy állapítsák meg, a vlachok egy része tényleg katolikus hitre tért, egyúttal Antonius de Spoleto minorita barátot ajánlja figyelmükbe püspökkül.¹⁶⁷ 1457-ben Hunyadi László rác és volach jobbágyainak kérésére megengedi, hogy birtokán, Vajdahunyadon a görög rítusú hívek egy kápolnát emeljenek.¹⁶⁸ Öccse Mátyás pedig már királyként mindig is szíven viselte a görög szertartásúak ügyét. 1470-ben a szerémségi Gergetegen részükre monostort alapított.¹⁶⁹

Zsigmond király nem volt olyan türelemmel a szakadárokkal szemben, mint elődje Nagy Lajos. Egy 1428. december 30-án kelt oklevél tanúsága szerint viszont a királyi udvarbirtok részét képező Rosd

(mai Szentendrei) szigeten – úgymond – 'bulgarones nostros' részesíti kegyeiben, akik 'laribus propriis ... derelictis'.¹⁷⁰ Menedéket adva nekik, telepíti le őket azon Nagy- és Kisoroszi falvak szomszédságában, ahol pedig egy 1505. évi feljegyzés 'graecos catholicos seu ruthenos Orosiensis' említ.¹⁷¹ De nagyon hasonló Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda 1472. október 30-án kelt levelében említett 'rasciani regali de Insula Chepel' helyzete, akik pedig a királynéi udvarbirtok központjában, a Csepel-szigeti Kevén találtak menedéket. Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az ott emelt kis, pompás, késő-gótikus kápolna éppen ezeknek a letelepített 'királyi rácoknak' szolgált istentiszteleteik megtartásának céljára.¹⁷²

1390-ben a máramarosi Balicza vajda és Drág mester kérésére IV. Antoniosz konstantinápolyi pátriárka az általuk felszerelt Szent Mihály monostort a pátriárka védelmébe ajánlották, aki 'őszinte szívvel és nagy megbecsüléssel az említett egyházat védelme alá' veszi, és a monostor priorját az említett monostor összes szerzetesek valamint parochusok felett, akik a szomszédos községekben teljesítenek szolgálatot, úgymint 'Zilagysag, Megyes, Ugocha, Borzava, Chicho, Boháncs (?)', Almaszeg' hatalommal ruházza fel, egyúttal meghagyja, hogy a monostor jövedelmeinek örvendjen. Az apátot mindenkor a szerzetesek, Balicza vajda és Drág mester, illetve utódaik az említett falvak paróchusaival együtt válasszák. A választott apát mindenkor a mostani apátra ruházott hatalommal éljen.¹⁷³ Feltevések szerint – a pátriárka jelen levelével együtt egy másik oklevelet is kiállított, – mely sajnos nem maradt fenn –, amelyben a 'sztauropegia' jogával ruházta fel a monostort, azzal kivéve azt a helyi egyházi hatóságok jogköre alól és a saját joghatósága alá vonta – volna.¹⁷⁴ Ezt követően több ízben is találkozunk a monostor birtokaival kapcsolatban kibocsátott oklevelekkel.¹⁷⁵ Így a nádor 1438. június 17-én kelt levelében elrendeli a Szent Mihály monostorban élő görög rítusú szerzetesek birtokának, Körtvélyesnek a határbejárását.¹⁷⁶ Mátyás 1458-ban erősíti meg a monostort birtokaiban annak tartozékát képező két faluval

együtt.¹⁷⁷ Majd 1479-ben a máramarosi görög rítusú vlach papokat minden rendes és rendkívüli teher alól felmenti.¹⁷⁸

Az 1371. évi szerencsétlen kimenetelű rigómezei csata után a töröknek be nem hódolt szerb előkelők Zsigmond király udvarában kerestek és találtak menedéket. Zsigmond ugyanis hatalmas magyarországi birtokadományokban részesítette Lázárevics István szerb fejedelmet, egyúttal Belgráddal együtt kezére adta a macsói bánság maradványait. Az adomány célzata jól mutatja, hogy az uralkodó 1432–1433. évi védelmi tervezete a despota nyolcezer lovasával is számolt az ozorai bánság védelmében. Az adományok következtében a mindenkori szerb despota a magyar zászlósurak kiváltságolt körébe került, és jelentős politikai befolyásra tett szert, ami kifejezésre jut abban is, hogy ott találjuk a magyarországi kormányzás `szereposztásában` oly nagy jelentőségű Sárkányrend (1408) alapító tagjai között is. Lázárevics István utóda, unokaöccse Brankovics György, aki az 1426. évi tatai szerződés értelmében csak azzal a feltétellel kapta meg a magyarországi birtokokat, hogy átengedte Zsigmondnak a macsói bánság várait – köztük székvárosát Belgrádot is –, s Szendrőbe helyezte át udvarát.¹⁷⁹ A szerb despoták szoros családi kapcsolatot építettek ki a magyar előkelőkkel. Lázárevics István leánya, Teodóra 1405-ig Garai (II.) Miklós macsói bán felesége. Brankovics György egyik leánya 1433-tól Cillei Ulrik felesége.¹⁸⁰ Ugyanakkor nővére, Mara Murád szultán háremének tagja.¹⁸¹ Ugyanakkor V. Miklós (1447–1455) pápától engedélyt kapott kilenc görög rítusú monostor alapítására, ide soroljuk a Fruska Gora lankáin emelt kolostorokat, melyek közül Hoppovo templomát a két Brankovics fivér, Maxim és György alapította.¹⁸²

A szerbek mellett a vlach előkelők is bekerültek az országos nemesség soraiba, mint a Munkács mellett fekvő görög rítusú monostor alapításában jelentős szerepet játszott Drág mester és utódai.¹⁸³ De szép számmal találkozunk a sólyomkői uradalom és Hátszeg vidékén a magyar partikuláris nemességbe betagozódott vlachokkal, a kenézek-

kel.¹⁸⁴ Végső soron a török nyomás elől a Balkánról az alsóbb néposztályok is menedéket találtak Magyarországon. Ugyan az országban bárhol lakó görög rítusú jobbágyot már IV. Béla 1256-ban kötelezte a dézsma megfizetésére.¹⁸⁵ Később (1328) a pápa felmenti a megtérteket a tized fizetése alól.¹⁸⁶ A skizmatikusoknak járó dézsma-mentességet azonban a főpapság rossz szemmel nézte. Ennek adott tanúbizonyságot Lépes György erdélyi püspök, amikor 1437-ben a görög szertartásúakat kiátkozta, mert az egyházi tizedet neki nem fizették.¹⁸⁷ Ezzel szemben a görög szertartásúak tized-mentességét a XV. századba több ízben is törvénybe iktatták. Elsőként Mátyás V. dekrétuma (1481) 3. cikkelye mondja ki a skizmatikusok dézsma-mentességét.¹⁸⁸ Az itt említett kiváltság (exemptio) ebben a formájában a 'hospes' kiváltságra emlékeztet Mátyás jóindulatát azonban csak akkor értelmezhetjük helyesen, ha azt összefüggésbe hozzuk az egyházi unió kérdésével. Az uniót IV. Jenő (1431–1439) 'Laetentur coeli' kezdetű bullája mondta ki, amelyet a firenzei Santa Maria del Fiore templomban 1439. július 6-án ünnepélyes keretek között hirdették ki, mikor is a bulla latin szövegét Caesarini kardinális, a görög szövegét Bessarion olvasta fel.¹⁸⁹ Az unió kérdése közvetlenül Konstantinápoly ostroma előtt merült fel görög részről utoljára, amikor is a remélt pápai segítség fejében XI. Konsztantinosz ünnepélyesen kihirdette az uniót.¹⁹⁰ A pápa válaszával 1452-ben Kievi Izidor kardinális, mint pápai legátus érkezett a körülzárt városba.¹⁹¹ Mátyás rendelkezése ennek a meghiúsult uniónak a fényében értelmezhető: Ugyanis az unió megvalósulása (és Konstantinápoly megmenekülése) esetén, elismerve a pápai fennhatóságot a skizmatikusoknak is kellett volna fizetni a dézsmát. Viszont mivel a sebtében kimondott uniót a keleti egyház sohasem ismerte el, a skizmatikusoknak a dézsma fizetése alól történt felmentése Magyarországon arra vall, hogy Mátyás felfogása a török háborúban tanúsított pápai magatartás megítélésében a keleti egyház nézetéhez állott közelebb. Egy alkalommal, történetesen azzal fenyegetőzött, hogy maga és az egész ország áttér a görög szertartásra.¹⁹²

Mátyás rendelkezését II. Ulászló (1490–1516) 1495-ben megújította. A 45. tc. felmenti: 'a tized alól a rácokat, ruténokat, oláhokat s más szakadókat, akik az ország határszélein sok helyen laknak', részükre mondja ki a mentességet.¹⁹³ Verbőczy ugyanakkor a röghöz-kötést kimondó cikkelyben beszél a 'falusiakról, akiket jobbágyoknak nevezünk, kiknek állapotja' – úgymond – 'sokféle ... némelyek oláhok és oroszok, némelyek pedig rácok vagy szerbek és bolgárok, kik a görögök tévelygését követik'.¹⁹⁴ A skizmatikusok részére biztosított mentességet végül is az 1574. évi 4. tc. úgy magyarázza, hogy azt azért nem fizetik a római katolikus püspököknek, mert 'a tizedet saját püspökeiknek és papjaiknak szokták fizetni'.¹⁹⁵

A XV. században több pápai bulla foglalkozik a magyarországon élő görög szertartásúak ügyével. Így emlékezik meg róluk IX. Bonifác (1389–1404) 1402. március 1-én kelt, 'Cum itaque' kezdetű bullája, amely kifejezetten 'olachorum et ruthenorum multitudo'-ról beszél, akik közül 'nonnulli gratia eis affluente divina, ad fidem catholicam se converterunt'.¹⁹⁶ IV. Jenő pápa (1431–1439) 1438. november 30-án kibocsátott levelében fordul a görögök uniója ügyében Albert (1437–1439) királyhoz.¹⁹⁷ A pápa 1445. február 16-án adta ki a firenzei unióra való hivatkozással a Magyarországot is érintő rendelkezését.¹⁹⁸ II. Pál (1464–1471) 1466. március 15-én 'Humilibus supplicatum' kezdetű bullájában Macarius galíciai püspök panasza ügyében fordult az esztergomi és kalocsai érsekhez. Ebből a levélből kiderül, hogy az említett Macarius egykor a Szent Cypriánról elnevezett konstantinápolyi bazilita-kolostor szerzetese volt, s akit III. Callixtus (1455–1458) pápa az egri, az erdélyi és a váradi püspökség területén élő görög szertartásúak (qui secundum ritum graecorum vivunt) felügyeletével bízott meg, egyúttal meghagyta neki, hogy mindnyájuknak a firenzei unió szellemében prédikáljon (omnia praedicaverit, dixerit ac decreverit, quae tenet approbat et observat sancta romana ecclesia juxta decretum concilii icumenici florentini). Működését azonban akadályozta az erdélyi püspök, amiért is Macarius a pápánál keresett or-

voslást ügyében, és panaszának kivizsgálását kérte. A pápa az ügyben a kalocsai és az esztergomi érseket küldte ki. A kalocsai érsek kiküldése magától értetődik, hiszen az érseki tartományához tartozó egyik suffragaeneus püspök ellen emelt Macarius panaszt.¹⁹⁹ Néhány évvel később (1469) az erdélyi vajda, Pongrácz János a nagyszebeni bírót és a városi tanácsot utasítja, hogy az ottan lakó vlach papoktól járó jövedelem behajtásakor legyenek az – említett – Macarius püspök segítségére. Mátyás 1479-ben a máramarosi vlach papokat a – közelebbről nem ismert – Jovanidisz `belgrádi` (egyenes feltevések szerint nándorfehérvári, de valószínűbb, hogy gyulafehérvári) görög szertartású metropolita fennhatósága alá rendeli egyúttal mentesíti őket a különféle adók alól.²⁰⁰ II. Ulászló 1494-ben Antoniosz pátriárka levelével együtt a Szent Mihály monostor igumenjének püspöki kiváltságát azaz a feltétellel erősíti meg, hogy egyúttal az erdélyi katolikus érseknek legyen alárendelve.²⁰¹ Feltehetően Kievi Izidor kardinális magyarországi útjával hozható kapcsolatba a Szent Mihály monostor igumenje részére tett királyi donáció. Ő eszközölte ki 1443-ban a munkácsi rendfőnök püspöki rangját.²⁰² A munkácsi püspököt címében és a monostorhoz tartozó javadalmakban Hunyadi János kormányzó 1446-ban,²⁰³ Mátyás király 1458-ban,²⁰⁴ Corvin János herceg 1493-ban²⁰⁵ és végül II. Ulászló 1494-ben erősítette meg.²⁰⁶ Érdekes módon míg a munkácsi püspökségnek adott kiváltságlevelek egy része a magyarországi román egyház kiváltságleveleként ismert a későbbiekben, addig a magyarországi román püspökök névsorát Hierotheosz ungrovlachiai püspök nevével 1348-ban kezdik, és a névsort tőle vezették le folyamatosan.²⁰⁷

II. A görög szertartású egyház helyzete a három részre osztott országban (1526–1690)

II. 1. A munkácsi püspökség története az ungvári unióig (1646-ig)

A magyarországi görög szertartású egyház esetében a történetírás a török hódoltság kialakulását követően, jobbra a források lappangása miatt, sötét évszázaddal számol. A pápai gondoskodás irányukban mégis folyamatos volt. Lényeges megállapításokat tartalmaznak azok a pápai bullák, amelyek a firenzei uniónak kívántak Magyarországon a görög szertartásúak körében érvényt szerezni. Éppen azért az utókor szemében könnyen úgy tűnik, hogy a magyarországi görög rítusú egyház kezdetben éppenséggel, pápai azaz katolikus iniciatívára jött volna létre,²⁰⁸ s csak átmenetileg történt szakítás a római egyházzal, hogy az egységet az unió ismételt kimondásával több ízben helyreállítsák. A magyarországi görög szertartású egyház helyzetével kapcsolatban X. Leó (1522) mondja ki a firenzei unió érvényét,²⁰⁹ amelyet VII. Kelemen (1526) megerősít,²¹⁰ egyúttal kimondja annak sérthetetlenségét és meghatározza a görög szertartású püspök jurisdictióját Magyarországon. A munkácsi püspökséggel szemben a lelki igazgatás terén a legmesszebbmenő álláspontot képviseli IV. Pius (1562) decretuma,²¹¹ amely a görög szertartású 'latin' püspökről, annak püspökségéről beszél, és kinyilvánítja, hogy a püspök lelkiekben a pápa alattvalója. A római kardinálisok kongregációja (1595) pedig azokról a görög rítusúakról rendelkezik, akik latin püspökségekben élnek.²¹²

A világi hatalom részéről – hosszabb hallgatás után – I. Ferdinánd (1552) fordul megértéssel a görög szertartásúak felé.²¹³ A Pozsonyban, március 15-én kelt levelében, az őt megillető kegyúri jogon tisztségében megerősíti Lukács püspököt 'in clastro Beati Nicolai Confessoris circa oppidum nostrum Munkács more graecorum fundato', hogy 'juxta eorum consuetudinem ecclesiasticum ipsorum ritum' szolgáljon. Egyebekben a világi hatóságokkal szemben a püspöknek házassági ügyekben szabad kezét ad. Nem sokkal később (1558) már Izabella királynő erősíti meg a Szent Miklós monostort régi kiváltságaiban,²¹⁴ miszerint a hozzá kérelemmel járuló Larion püspököt és az

említett monostorban tevékenykedő szerzeteseket – a régi királyok kiváltságait megerősítve – 'mindenféle adó, census, rendkívüli és rendes taksa, bárminemű teher és szolgálat alól a jövőre nézve kegyesen felmentí'. János Zsigmond (1561) Laron püspököt és legitim utódait a görög rítus gyakorlásában meghagyja.²¹⁵ Majd a püspökség ügyében Miksa császár intézkedik (1569), miszerint a világi tisztviselők és a görög szertartású püspök, valamint a klerikusok között támadt vitában békét szerez.²¹⁶ A kibocsátott 'magnum decretum'-ban határozottan fellép mindazokkal szemben, akik a rutén püspököt vizitációjában megzavarja. Később (1594) megerősíti Izabella királynő – előbb említett – levelét, melyben a munkácsi püspökség püspökét és klerikusait mentesíti a különféle adók fizetése alól,²¹⁷ és meghagyja, hogy a püspök saját méltóságának, egyháza megbecsülésének és sérelmének a rutén klérussal és a szerzetesekkel együtt korábbi szabadságainak örvendjen. Rudolf király (1597) 'salvus conductus'-²¹⁸ ad a munkácsi püspöknek. 1601-ben kelt Ferdinand de Gonzaga kassai kapitány levele.²¹⁹

1606-ban már Bocskai István erdélyi és magyar fejedelem állíttat ki oltalomlevelet a rutén népnek és klérusnak, egyúttal védelmébe veszi a munkácsi klostromot és Szergiusz püspököt.²²⁰ Egy évvel később (1607) Homonnay Drugeth Bálint Moldvai Szimeon kérésére a munkácsi püspökséget védelmébe veszi: 'Mint hogy penig a kalastrom ennek előttálló boldogh emlékezetű fejedelmek ideiben is olach püspökök lakóhelye volt, ez mostani változásnak ideiben peniglen foglaltatott volt Huszt várához. Megh tekintvén azért ebben a dologban, mind az Moldvai Szimeon Waidát eőnagyságát, mi nékünk kedves szomszéd barátunkat, s mindpedigh az böcsületes Máramaros Várme gyét, ő kegyelméket, az eő kegyelmök kívánságok szerént, azt a kalastromot restituáljuk úgy, hogy püspök bírja, és Huszt várátul hallgasson, épicse (!) eő vala mi hírünk, és akaratunkbúl szálljon az következendő püspökökre szántó földeivel, kaszáló réjtjeivel, erdőivel s – mind halászó vizeivel egyetemben – azért is hozzá tévén, hogy az kalastrom

mind az püspökivel egyetemben huszti kapitányunkkal mindenekben egyet értsen...' 221 1608. augusztus 30-án kelt Konstantin moldvai fejedelem Báthori Gáborhoz intézett levele, melyben oltalmat kér a máramarosi görög szertartású püspöknek.²²²

1618 táján – miként azt egy XVIII. századi emlékiratban olvasuk – Bethlen Gábor 'foglalja el Felső Magyarországot, a ruténok és oláhok lakta vidéket',²²³ attól fogva ő gyakorolta a kegyúr jogán a püspök kinevezés jogát. Így tesz 1623-ban, amikor is Petroniust,²²⁴ és 1627-ben, amikor pedig Gregorovics Jánost²²⁵ ülteti a munkácsi püspökség székébe. Ez alkalommal részletesen szabályozza a püspöki teendőket, egyúttal biztosítja a püspök háborítatlan működését, és arra a munkácsi Balling János kapitány és Buday István provizor figyelmét felhívja. Gregorovics halálát követően I. Rákóczi György 1634-ben Taraszovics Bazilt helyezi a püspökségbe.²²⁶ Ő azonban klerikusaival és népével együtt megkísérelt a római egyházzal unióra lépni, miért is Rákóczi három évre börtönbe záratta. Börtönéből II. Ferdinánd király szabadíttatta ki, aki egyúttal megerősítette elődje, I. Ferdinánd – említett – 1551. évi kiváltságlevelét, egyúttal a munkácsi monostort is megerősítette mindazokban a javaiban, amelyekkel korábban rendelkezett, a püspököt pedig különös védelmébe vette.²²⁷ Majd miután Taraszovics püspök mégiscsak visszatért a skizmára, Parthén Péter és Kassovics Gábor bazilita szerzetesek vezetésével 1646. április 24-én, Homonnay György ungvári várának kápolnájában 6 parókus 6 archidiakónussal együtt az ott jelenlévő Jakusics György egri püspök kezébe a hitvallást letéve a skizmát megtagadták,²²⁸ a következő feltételek mellett engedelmességet fogadtak a római anyaszentegyháznak: 1. hogy a görög egyház szertartását megőrzik; 2. a megerősítés jogának fenntartásával saját maguk köréből választott püspökök legyen; 3. a római egyház kötelékébe tartozó papokhoz hasonló szabadságnak örvendjenek.²²⁹ 1648-ban Lippay György esztergomi prímás az unióra lépő görög szertartású papságot az egyházi immunitásban ré-

szesítette, majd az uniót Kisdi Benedek egri püspök és Jászberényi Tamás jezsuita atya közreműködésével meg is erősítette.²³⁰

I. Lipót császár 1659-ben megerősíti Parthén Péter bazilita szerzetest a munkácsi püspökség tisztében 'contra omnem justitiam et aequitatem a schismaticis ruthenis et invarios errores et haeres', egyúttal kiterjeszti a munkácsi püspökség joghatóságát Beregh, Abaújvár, Sáros, Torna, Szepes és Gömör megyékre, valamint a magyar királyság mindazon megyéire, amelyben unitus görög szertartásúak laknak. Ugyanakkor a munkácsi egyháznak visszaadni rendeli mindazokat a javakat, amelyeket Rákóczi Taraszovics Baziltól elvett.²³¹ 1660-ban Lippay György esztergomi érsek az ország prímásaként a püspökséget a saját védelme alá vonta, és jogánál fogva törvény szerint minden hívőnek, de közvetlenül a görög szertartású papoknak és püspököknek azt elismerni rendelte.²³²

A munkácsi püspökség területén azonban az unió megosztotta a papságot. Voltak akik a régi hiten maradtak. Pontosabban: nem közeledtek a római egyházhoz. A szó eredeti értelmében azok sem voltak már skizmatikusok, hanem a kálvini reformált egyház befolyása alatt állottak. Erről ékesen tanúskodik Lipót császár Bécsben, 1660. január 14-én kibocsátott levele, amelyből megtudjuk, hogy Magyarország kegyes fejedelmei és királyai akaratából néhány száz esztendővel ezelőtt alapított monostorban a bazilita rend tagja püspökként székel, és a római egyházzal unióra lépett. Egy idő óta azonban a püspökség a skizmatikusok kezére jutott. Az elhunyt fejedelem, Rákóczi és annak özvegye a mozgalmas időkben nem habozott a monostor javait használni, a monostort mondott hitéről eltéríteni, vagy a lakosokat üres szóval tartani, mindez isteni és emberi törvényeknek ellentmond. Éppen azért 'királyi hatalmunknál fogva' – úgymond – 'az említett munkácsi püspökséget tisztelendő Parthén Péternek a Szent Bazil rendjéhez tartozó, a Szentszék által megerősített és felszentelt, unitus görög püspöknek kegyesen adományozzuk ... Legkegyesebben kívánjuk ... az említett

Parthén Pétert a fenti püspökségbe és monostorba, illetve a hozzá tartozó birtokokba beiktatni ...'²³³

II. 2. A görög szertartásúak helyzete Erdélyben 1690-ig

A XVI. század utolsó harmada sorsdöntő válaszút elé állítja a magyarországi görög szertartásúakat a három részre szakadt országban, attól függően, hogy mely uralkodó kegyeit keresik, a királyi Magyarországon, a tridenti zsinat után a pápai befolyás megerősödése és az unió ismételt kimondása elkerülhetetlenné vált a Habsburg uralkodók védőszárnyai alatt, míg az erdélyi fejedelem gyámkodása egyet jelentett a reformált kálvini egyház felügyeletének elfogadásával. Az utóbbi esetre jó példa János Zsigmond (1556–1572) rendelete (1566), miszerint: 'Az Istennek ígéje szabadon hirdettessék, kiváltképp pedig az oláhok között, kiknek lelkipásztorai vakok lévén vakokat vezérelnek.' Meghagyja továbbá 'azoknak, kik az igazságnak engedni nem akarnak..., hogy Georg püspökkel, superintendenssel a Bibliából megvetekedjenek, és az igazságnak értelmére menjenek, kik úgy is az megesmért igazságának helyt nem adnának, eltávoztassanak vagy oláh püspök, vagy papok, vagy kalugerek lesznek és mindenek csak az új választott püspökhöz, Georg superintendenshez és az ő tőle választott papokhoz hallgassanak. Akik pedig ezeket megháborítanak, hitetlenségnek poenájával büntessenek.'²³⁴

A XV. század végén már fungáló munkácsi püspökségen kívül szervezett görög szertartású hierarchia a XVI. század elején még nem működött sem Magyarországon, sem pedig Erdélyben, ahol a görög egyházszervezet magalakulása a XVI. század második felében közvetlenül a reformáció hatásra következett be. Görög szertartású püspökökről 1556-ig sehol sincs említés. '1557-ben teszi Izabella királyné a felső-diódi kolostor igumenjét püspökké.'²³⁵ Az előbb említett 1566. évi országgyűlési végzésből látjuk, hogy a protestáns egyház felügyeletét felvállaló románoknak egy György nevű püspökük van. Az 1577. évi országgyűlés végzése pedig felőlük úgy intézkedik, hogy miután a románok superintendense meghalt, elrendeli, hogy superintendensül (valószínűleg az említett György helyébe) egy istenfélő tudós férfiút

válasszanak.²³⁶ Az 1579. évi tordai országgyűlésen hozott törvények 3. cikkelye kimondja, hogy a román papok magoknak tetszés szerint választhatnak püspököt, akit azután tisztében a fejedelem is megerősít: 'Noha az oláh natio az hazában, sem a státusok közé nem számláltatott, sem vallások, nem a recepta religiók közül való: mindazonáltal propter regni emolumentum (az ország javának kedvéért) mígnem patíálatnak (megtűretnek) az oláh egyházi rendek ehhez tartsák magukat: I. Püspököt a fejedelemtől kérjenek, olyat, akit egyenlő tetszésükből az oláh papok alkalmasnak esmémek: kit ha a fejedelmek illendőnek ítélnek meg lenni, úgy adjanak konfirmációt reá, mind a fejedelem hűségére, mind az ország javára és egyéb szükséges dolgokra nézendő conditiók és módok szerént. II. Más országokból ide bėjővő oláh papok tartozzanak magokat az espereseknél praesentálni: azok viszont magok vagy püspökük által azon vármegyebéli, székbéli vagy közelebbi várbéli tiszteknek eleik vinni examenre, kik megvizsgálván, ha oly dolgot tapasztalnak, kötelességek szerént a fejedelemnek hírré tenni tartozzanak.' Ekkor még nem mentesültek a teljes mértékben a jobbágyi terhek és szolgáltatások alól. A törvény (III. cikk) csak azt mondja, hogy 'az oláh papok annuatim bizonyos honoráriummal ... tartozzanak' földesuruknak. Ugyanakkor a IV. cikkelyben kimondták: 'Senki alatt lévő községet, jobbágyot, házuk népét, se semminemű rendeletek, erőszak, vagy akárminemű büntetések fenítéke alatt maga relígiójára ne kényszerítsen, se pedig földesúr, más relígión lévén, a falunak vagy városnak templomát el ne foglalja, más relígión lévő papokat reájuk ne vigyen, se imponáljon, maga vallásán lévő papokkal semminemű alkalmatosságokban való egyházi szolgálatokat ne celebráltasson ...'. A felekezeti türelem kimondása az erdélyi politikai helyzetből fakadt, a felvilágosult protestáns szellemiség azonban akkor még a keleti egyháztól ugyanúgy elzárkózott mint a római egyház, és mivel a nemesi rendben a görög rítus nem képviseltette magát, nem tekinthetjük eleve diszkriminatívnak a törvény megfogalmazását a görög rítus megtűrt jellegének megállapításakor. A törvény másutt (IX. cikk) erről

így ír: 'Noha az oláh nemzet propter bonum publicum admittáltatott (a közjó érdekében bocsátatott be) ez hazába: mindazonáltal nem vevén eszében állapotjának alacsony voltát, némely nemes atyáinkfiai imediálták, hogy az ő ünnepeken ne légyen szabad munkálkodni.' Majd meghagyja: 'senkit a fentebb megírt okból meg ne háborítsanak'.²³⁷

Az országgyűlési végzésekből (1566, 1577, 1579, 1591) egyértelműen kitűnik, hogy a görög rítusúak Erdélyben nem kellett, hogy feladják szertartásukat, a törvények elég következetesen, de azt is csak a tételes hitvallás magas színvonalának megőrzése céljából, megkövetelték, hogy a görög rítusúak is válasszanak maguknak superintendenset, és tartsanak rendszeresen egyházi zsinatot. Ebben az értelemben a görög szertartásúak beilleszkedtek a protestáns egyházszervezetbe. Helyzetükre nézve sokkal inkább az volt a meghatározó, hogy mindannyian papjaikkal együtt jobbágyi állapotban voltak, és papságuk amint a fejedelemség területére érkezett a más felekezetű papság többé-kevésbé kiváltságolt állapotába kívántak emelkedni.

A görög szertartásúak első kiváltságait Báthori Zsigmond (1581–1597) Mihály vajdával 1595. május 25-én kötött szerződésében olvashatjuk: 'Őfensége az összes egyházi és kolostori rendeket, vagyis a kalugerek rendjét meghagyja régi szokásaikban, szertartásaikban, isteni tiszteletük módjában [rítus] és szabadságaikban, valamint szokásos jövedelmeik korlátlan birtokában. Továbbá Őfensége birodalmában található oláh egyházak a tirgovistei érsek joghatósága és rendelkezése alatt állanak, de ezen birodalom egyházi jogainak és egyházi szabályrendeleteinek tiszteletben tartásával és jogosítva lesznek szokásos és szabályszerű jövedelmeiknek behajtására'.²³⁸ A szerződésben hűséget fogadó Mihály vajda csakis az erdélyi fejedelemségnek a román fejedelemségek felett való befolyását tanúsítja, így a kitétel, miszerint az említett kalugerek a tirgovistei érsek hatósága alá tartoznak, nem vonatkoztatható kizárólag az erdélyi állapotokra. Ezt követően Báthori Gábor (1608–1613) 1609. június 9-én kibocsátott levelében a görög rítusú papságot mindennemű jobbágyi teher alól mentesítette.

Az exemptiót tartalmazó részlet így szól: 'Mi Gábor, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, a Részek ura és a székegyek grófja, adjuk mindenkinnek tudtára, akiket illet, hogy az országunkban élő valach papok rendjét akarjuk együtt és külön-külön terheik alól felmenteni, akik az egyházi szokásaikban a görög dogma tanítását és gyakorlatát követik, és akik jobbágyi módon viselik a földesúri terheket ... közülük az engedelmeseket és azokat, akik arra hajlandóságot mutatnak különös kegyelmünkről teljes mértékben biztosítjuk ... gyulafehérvári vladikájuk a régi magyar egyházak szokása és erkölce szerint hatalommal rendelkezzen ... a jelenre és a jövőre nézve pedig az országunkban ... lakó valach papok egyházi gyűlést tartsanak, minden közteher és közszolgálat alól mentesek legyenek ...'.²³⁹ Ismerjük Bethlen Gábor (1613–1629) 1614. június 25-én kelt levelét, amelyben Báthori Gábor intézkedéseit megerősíti,²⁴⁰ jóllehet a szélesebb szakirodalom erről a levélről nem tud, hanem egy 1624. szeptember 18-án kiállított iratról beszél, amelyben a fejedelem 'a fogarasvidéki oláh papságot menti fel minden tizedfizetéstől'.²⁴¹ Az 1624. évi levél – természetesen – publicitásánál fogva a fogarasi román püspökség primátusát valószínűsíti, ami azonban az 1609. és 1614. évi levelek ismeretében nyilvánvaló tévedés.

A román papok kiváltságait I. Rákóczi György (1630–1648) 1638. április 9-én megerősíti a szabad költözés jogának megadásával együtt, egyúttal Báthori Zsigmond 1595. június 4-én kiadott rendeletét, amely a gyulafehérvári vladika jövedelme felől intézkedett és megengedte, hogy a Fogaras-földi papoktól is beszedje az évi egy forintot. Egyúttal meg erősíti Báthori Gábor 1609. november 3-án kelt kiváltságlevelét, amely a román papokat felmentette a jobbágyi terhek alól és nekik a szabad költözést megengedte.²⁴² Rákóczi amikor 1643. október 10-én kelt levelében Simonovics Istvánt erősítette meg a püspöki tisztségben, kötelességeit is körülírja: '1. Az Isten szent ígéjének hirdetését mind vásár- és ünnepnapon, mind pedig temetésen, és minden alkalommal, ahol szükséges, a Szent Biblia után hirdesse a többi papokkal együtt; 2. Az elébe adott kátét elfogadjá, a többi pappal is el-

fogadtatja, az ifjúságot a többi pappal együtt erre fogja tanítani és taníttatni; 3. A keresztség szentségét az Atya, Fiú és Szentlélek nevében Jézus Krisztus urunk rendelése szerint fogja kiszolgáltatni és a többi pappal kiszolgáltatni; 4. Az úrvacsorát (melyet közönségesen kommuni-kációnak neveznek) Jézus Krisztus rendelése szerint bor és kenyér formájában szolgálja és szolgáltatja ki mindazoknak, akik felnőttek, tiszta életűek és ítélőképességük birtokában vannak; 5. Jézus Krisztus urunk szent felségét (aki egyedüli megváltónk és közbenjárónk az Atyánál) tisztelni és tiszteltetni fogja, továbbá megadja a szenteknek kijáró, illő tiszteletet; 6. A keresztet és a templomban elhelyezett egyéb képeket nem fogja vallásos tisztelettel imádni, hanem csak a templom díszének tekinti az Úr kínszenvedésének emlékére; 7. Az élők sorából eltávoztak temetésénél a szertartást a keresztyének (ez esetben a kálvinisták) szokása és tanítása szerint végezze, prédikáció kíséretében, a vénasszonyi babonásokat nem helyesli, nem tanítja és nem engedi tanítani; 8. A házasulandókat három nappal az esketés előtt a templomban a gyülekezet előtt kihirdeti, és az alája tartozó papok bármelyikével kihirdetteti, hogy a házasságnak ne legyen akadály, és azok, akik egymással megesküsznek, jámborul szent házasságban éljenek, ha pedig a házasfelek közül valamelyik hűtlenül elhagyná a másikat, és úgy találatna Erdélyországban és a hozzá tartozó Részen, semmi esetre se legyen szabad őket egymástól elválasztani, ha pedig a hűtlenséget elkövető idegen országba távozik és nem hallani róla semmi biztos hírt, végre négy vagy öt év után a magyar egyház szokása szerint szabad legyen az ártatlan félnek megházasodni; 9. Az istentelen életű és bűnös embereket kiközösíti az egyházból, és mindaddig nem engedi az isteni tiszteletre, mígnem kellő bűnbánat után ki nem békül előbb az Istennel s azután az egyházzal; 10. Nem engedi, hogy mindazokat háborgassák, akár a nép körében is, akik a valachok közül egyházi vagy világi férfiak a Szentlélek sugallatára felveszik az igazi (kálvini) hitet és alávetik magukat a kálvinista püspöknek; 11. Övladikásága évenként egybehívja az alája tartozó papok általános

gyűlését vagy zsinatát, ahol ha különösen nehéz eset fordulna elő valóságos ügyekben, köteles most és a jövőben a kálvinista magyar püspök tanácsát kikérni; 12. Az esperesket (archidiakónusokat vagy protopópákat) egyhangú szavazattal a konzisztórium akaratából válasszák, nem engedi magát megvesztegetni, hogy valakit a hivatalából kivehesen. Ha viszont valakiről ezek közül kiderül, hogy vétket követett el, vagy letért hivatalának igaz útjáról, azt hivatalából a törvénynek megfelelő módon tegye le, és az esetről az említett kálvinista püspököt értesítse. Ha pedig valakit az esperesi hivatalra méltónak talál, azt ezen püspökség, kerület vagy megye papjainak, különösen pedig a kálvini püspöknek beleegyezése mellett válassza meg s tegye a hivatalából elbocsátott helyébe; 13. Általános vizitáció alkalmával Erdélyországban az ő jurisdictiója alá tartozó egyházakban előforduló ügyekben, ha azok nehezebbnek tűnnek az esperesekkel együtt tartozik ítélni, ha valaki a perlekedő felek közül nem elégszik meg az ítélettel, jogában áll a gyulafehérvári püspöki ítélőszékhez fordulni, amikor is a püspök az espereseket maga mellé véve az ügyet újra megvizsgálja, dönt az említett kálvini püspök egyetértésével; 14. Egyetlen magyart sem fog a házasság kötelékével egybekötöni vagy egybekötötni, vagy elválasztani és elválasztatni, magyar gyermeket megkeresztelni, halottat eltemetni, s nem is fog ezekre másoknak hatalmat adni, kivéve azt az egy esetet, ha valaki a vlachok közül magyar asszonyt vagy szűzet vesz feleségül, és az kívánná, hogy valach pap eskesse össze. Ha valaki ezeket a feltételeket részben vagy egészében megszegné, első ízben fizethat, másodízben tizenkét forintot, harmadízben hivatalából elbocsátják; 15. Meghagyjuk továbbá, hogy mindenben és mindenkor hű hívünk marad, jóakarója lesz a jóakaróinknak és ellensége a mi ellenségeinknek, évi adóban pedig az eddigi, régi szokás szerint fizet harminckét coboly és négy hiúz bőrt.'

Végül Rákóczi Simonovics Istvánt tisztában megerősítve kijelenti, hogy Simonovics István 'a jurisdictiójának alávetett egyházban vagy püspökségben, amelynek jövedelmeit élvezi, jogában álljon tör-

vényesen és vallása szerint szolgálni, egyházát igazgatni, házasság szentségét kiszolgáltatni, szabados életű szolgálait megdorgálni, a hittételekre, a kegyességre és a belső erkölcsre tekintettel egyházát fenntartani, alkalmas személyeket kinevezni, tisztére alkalmatlant eltávolítani ... és saját törvényes jövedelmének örövendeni, mindazoknak, amelyeket elődei a vlachok, rácok és görögök superintendensei élveztek, hogy a jurisdictiója alá tartozó minden egyes pap tartozik neki évi egy forintot fizetni ...' – meghagyja továbbá a világi tisztségviselőknek, hogy 'az említett Simonovics Istvánt a mondott megyékben, szász és székely székekben a felsorolt feltételek mellett a vlachok, rácok és görögök egyházának superintendenséül, vagy vladikájául elismerni tartoznak ...'.²⁴³

Simonovics püspök 1651-ben halt meg, utóda Dániel nevű pap lett, aki azonban, nem tudni, mi okból, elhagyta a püspöki széket, és a Havasalföldre ment. II. Rákóczi György (1648–1660) 1656. december 28-án kelt levelében Brankovics Szávát emelte a püspöki székbe, egyúttal diplomájában a nevezett püspököt felhatalmazta, hogy 'törvényes jövedelmeinek örövendjen, hogy legyen miből fedeznie a nemzeti nyelven nyomandó könyvek költségét és fenntartania az iskolákat'.²⁴⁴ II. Rákóczi György bukását követő válságos időszakban is születtek a valachikális papsággal foglalkozó intézkedések. Így Barcsay Ákos (1658–1660) 1659. március 15-én, Besztercén keltezett levelében azt mondja: 'látván a valach papság állapotát és megismervén, hogy alig felelhet meg hivatása követelményeinek azon terhes szolgálatok teljesítése miatt, melyeket a dézsma, a kilenced és más egyéb fizetése vállalaira rótt, Brankovics püspök kérelmére a fejedelmi kincstárnak fizetendő összes tized alól felmenti a valachikális papságot'.²⁴⁵ Bár Barcsay fejedelemsége csak epizódyszerű volt, s uralkodását utódai törvénytelennek tekintették, annak ellenére a román papságra vonatkozó rendelkezését érintetlenül hagyták. Sőt 1663-ban Apafi Mihály (1661–1690) intézkedésével még tovább is ment.²⁴⁶ Ugyanis a Barcsay-féle kiváltságlevél elfelejtette a valachikális papokat a bor és szőlő dézsma alól felmenteni. Apafi úgy segít a dolgon, hogy a va-

lachikális papoktól bírt szőlőhegyeket nemesi birtoknak nyilvánítja, s mint ilyet minden tizedfizetési kötelezettség alól kivett. Majd pedig a valach papság helyzetét javító szándékkal 1673-ban megismétli jótéteményét,²⁴⁷ egyúttal a valachikális papokat nemcsak személyüket megillető saját birtokuk, hanem az egyházi földek után járó mindenemű adó alól felmenti, fizessék azt akár a kincstárnak, akár pedig a szászok földén a szászoknak. Mint az erről kiadott oklevél szavai mondják, felmenti saját jószántából és kegyes elhatározásából őket azért, hogy a szegény valach papságnak a megélhetését könnyebbé tegye, hogy az Isten segedelmével a nép lelki üdvösségére és épülésére mentől inkább hivatásának élhessen. Mikor pedig azt tapasztalta, hogy vannak többen, különösen a szász papok között, kik e fejedelmi rendelet ellenére is tizedet követelnek a valach papságtól, 1676. augusztus 12-én újra megparancsolja a három nemzet tisztviselőinek és a szász egyházi hatóságoknak, hogy a valach papság e kiváltságát megsérteni senki se merészelje. Ismert végül Apafi 1675. december 30-án kibocsátott védlevele, amelyben megparancsolja országa minden hatóságának és polgárának, hogy a görög egyházat, a görög püspök és klérus hatósága alól elvonni senki se merészelje, sőt ellenkezőleg igyekezzék azokat a kiváltságokat, melyeket az egyháznak az ország eddigi fejedelmei adtak, sértetlenül megőrizni. Egyúttal azt is megparancsolta, hogy azt az egy forintot, melyet a papok fejenként tartoznak a püspöküknek fizetni, a püspöktől senki elvonni ne merészelje.²⁴⁸

Mindezekből az intézkedésekből világosan kitűnik, hogy az erdélyi kormányzat azért igyekezett javítani a valach klérus helyzetén, hogy azzal megnyerje őt a maga terveinek. Mihelyt a reformáció ráirányította az erdélyi fejedelmek figyelmét a románságra, azoknak első teendőjük a görög szertartású román egyházat Erdélyben megszervezni, és így a románságot egyházilag egy önálló erdélyi román egyház segítségével a havasalföldi görög szertartású hierarchia hatalmi köréből kivonni. Először a püspökséget szervezik meg, mert azt hiszik, hogy egyedül a püspök is elégséges lesz arra, hogy a valachok refor-

mációja keresztülvihető legyen. A görög szertartású román püspökség Báthori Zsigmond, Báthori Gábor, Bethlen Gábor és a két Rákóczi fejedelemsége alatt szerveződik meg közjogi értelemben.²⁴⁹

Mihály vajda leghívebb ágensei, a valach papok iránt nem volt egészen háládatlan. Országgyűlési végzést hozott, amely a valach papságot minden tizedfizetés és személyükben minden jobbágyszolgálat alól felmentette. Mihály ezen intézkedése, természetesen mint érvénytelen, az erdélyi rendek Mihály halála után hatályon kívül helyezték, de azért nem volt még sem minden hatás nélkül arra, hogy a valach papság helyzetén lassanként az egyes fejedelmek könnyítsenek. Már Báthori Gábor belátta, hogy az erdélyi magyar állam érdekei nemcsak azt parancsolják, hogy a valach papság káros irányú hatása ellen a lécfalvi országgyűlésen hozott határozatokhoz hasonló palliatív és coercetiv intézkedések tétessenek, hanem azt is, hogy a román papság anyagi és társadalmi helyzetének javításával az állam céljainak jóindulatú, aktív szolgálatára megnyerhessék. Ezért könnyíti ő – említett – 1609-i rendeletével a román papság terheit. Bethlen Gábor és a két Rákóczi is követik példáját, míg Apafinál a tendencia öntudatosan mutatkozik.²⁵⁰

Amennyiben az erdélyi magyar állam valami módon a Bethlen-Rákóczi korszakbeli erejét és nyugalmát visszanyeri, s ha legalább még ötven évvel tovább tart önállósága, a fejlődés természetes menete rákényszeríti az erdélyi fejedelmeket arra is, hogy a görög szertartású klérust minden tekintetben egyenrangúvá tegyék a kálvinista papsággal, s hogy az ötödik recepta relígió a görög szertartás legyen. Ez esetben a görög rítusú klérus érdekei teljesen azonosak lettek volna az erdélyi magyar állam érdekeivel, s bevonatván a protestáns szellemű román irodalom, és az iskola útján a magyar szellemi élet közösségébe, a románok reformációja s ennek kapcsán a magasabb kulturális nivó következtében elmagyarosodása is önként, magától ment volna teljese-
désbe. A viszonyok kedvezőtlenek voltak s emiatt ez az állapot sem

következett be, de az előzmények mégis elégségesek ahhoz, hogy a fejlődés ez irányát belőlük határozottan megállapíthassuk.²⁵¹

Az erdélyi görög szertartású püspök, Brankovics Száva távollétében, 1669-ben Apafi Mihálytól Tótfői erdélyi kálvinista püspök olyan oklevelet eszközölt ki, amely a Simonovics István beiktatásakor kibocsátott pontokat a következőkkel egészítette ki: '1. Ahol csak lehetséges, ott állítsanak a románok számára iskolákat és pedig különösen a gyulafehérvári monostorban, Hunyad megyében, Máramarosban és Kővárott. 2. Állítsa helyre a gyulafehérvári román nyomdát. 3. Azokat a papokat, akik csak szerbül tudják olvasni a misekönyvet, anélkül, hogy értenék is, a papságból tegye le és tegyen helyökbe románul beszélő és ími-olvasni tudó egyéneket. 4. A valach püspök ne csak a papok, esperesek alkalmazásában s büntetésében, az egyházak vizsgálatában s a nehezebb teológiai kérdések elintézésében függjön a kálvinista püspöktől, hanem a zsinat összehívásában és vezetésében is. Mikor a valach püspök bezárta a zsinatot, akkor egynehány taggal jelenjék meg a magyar kálvinisták zsinatán is, hogy ez felülvizsgálat alá vehesse a valach zsinat határozatait s hogy így alkalma legyen jobban megtanulni az igaz vallás tételeit.²⁵²

Az említett pontok egyértelműen azt jelentik, hogy a kálvinista egyház teljes mértékben a szervezetébe kívánta illeszteni az erdélyi görög szertartású püspökséget papságával együtt. A protestáns felfogás viszont nagy súlyt helyezett a nemzeti nyelvnek a szertartás során történő alkalmazására, a papságnak a hittételekben való jártasságára és az iskolaügyre. A görög szertartásúak iskoláinak is ugyanazokat a működési feltételeket és jogokat biztosították, mint a bevett felekezetek iskoláinak. Erről tanúskodik I. Rákóczi György feleségének, Lórántffy Zsuzsannának egy levele, melyben az általa alapított fogarasi iskolának és az ott működő tanároknak 'ugyanazokat a kiváltságokat' biztosítja, mint amelyeknek a magyar iskolák örvendenek.²⁵³

Apafi 1675. december 30-án kibocsátott levelében – úgy tűnik – ellensúlyozni kívánta a kálvinista befolyást, amikor a következőket

jelentette ki: 'Brankovics, országunk összes valachjai, szerbjei és görögjei fölé rendelt püspöke espereseivel és papjaival együtt több ízben panaszkodott, hogy némelyek kísérletet tesznek a régi kiváltságaik, isteni tiszteletük és egyházi szokásaik megdöntésére. Mi senkinek sem adtunk idáig szabadságot, hogy őket dicsőséges emlékezetű elődeinktől nyert jogaikban háborgassa. E rendelet értelmében meghagyjuk mindenkinek, akiket illet, hogy a görög szertartású egyházat, espereseket és papokat senki se merje mostantól kezdve a jövőben a görög püspöki szék joghatósága alól kivonni.' De mivel a görög szertartású püspökség háborgatása e rendelet nyomán sem szűnt meg, azt 1679-ben újból megerősítette.²⁵⁴

Brankovics Száva fivére György Apafi udvarában kezdte diplomáciai szolgálatát. 1663-ban Daczó Jánossal és Rozsnyai Dáviddal küldte a fejedelem a török nyelvben jártas Brankovics Györgyöt tolmácsként a török portára. Onnan 1667-ben tért vissza s akkor bátyjával, Száva püspökkel együtt engedélyt kért Apafitól, hogy a töröktatár dúlásban elpusztított görög rítusú valach templomok felépítésére Oroszországban pénzsegélyt gyűjthessenek.²⁵⁵ Miután megkapták a fejedelemtől sorsdöntő útjukra az engedélyt, Moszkvába utaztak, ahol nemcsak az egyházi körök, hanem maga a cár, Alexej Mihajlovics is szívesen és nagy kitüntetéssel fogadta. Utjukat János-Kázmér lengyel király is támogatta. Száva püspök útjára egy memorandumot vitt magával, ugyanis bízva az orosz-török ellentétben azt gondolta, hogy orosz támogatással a balkáni görög rítusú népek sikerrel szállhatnak szembe a törökkel. Ebben a reális célkitűzésben felismerhetjük az oroszok későbbi balkáni politikájának körvonalaait. A memorandum így szól: 'Mi magunk is szívesen elkövetünk mindent, ami hozzájárul a török megalázásához, de a többi keresztény és fejedelem segítsége, valamint Isten akarata és segítsége nélkül semmit sem tehetünk, de mivel mi szintén a török uralma alatt állunk, ha az ő közeli végzetük kétségtelen, készek leszünk ahhoz hozzájárulni. A görög szertartásúak nagy tömege él ezen a területen, úgymint szerbek, bulgárok és va-

lachok, akik mind arra várnak, hogy a keresztények kivegyék részüket a törökök kiirtásában. Annak ellenére, hogy ínségben, nyomorban és elnyomásban élnek, kitűnő hadsereget alakíthatnak, ha az Isten is úgy akarja.' Jóllehet a levél nem szól kifejezetten arról, hogy a levél szerzője számít az orosz cár segítségére, a görög szertartásúak ügyének bemutatása azonban ezt a szempontot kétségtelenné teszi. Úgy tűnik, hogy a cár a püspök politikai szolgálataira igényt tartott, már egy az orosz határról írott levelében ígéri a püspök, hogy teljes titokban minden dologról értesítéssel lesz, amennyiben az lehetséges.²⁵⁶

Nem sokkal később kirobbant a Béldi Pál-féle mozgalom, amelynek célja Teleki Mihály megbuktatása volt, s mely Erdélynek jóformán minden elégedetlen elemét egyesítette magában s amely mozgalomban határozottan két áramlatot lehetett észrevenni: Egyik a kálvinista elégedetlenek csoportja Béldi Pál, a másik a katolikus színezetű áramlat, Csáky László és Paskó Kristóf körül csoportosult. Brankovics György, mikor ezek Erdélyből elmenekültek, éppen Konstantinápolyban volt és a portát Béldi ellen irányult meglehetősen ellenséges élel írott jelentéssel értesítette az Erdélyben történekről, mert ő maga a Béldi-féle mozgalomnak ellensége volt. Később azonban Paskó hatására felkarolta a bujdosók ügyét, de akkor sem a Béldi-féle áramlatát, hanem a Csáky László körül csoportosult katolikusokét. Azokat a bécsi császári követ figyelmébe és pártfogásába ajánlotta és ő is közvetítette a követnél a bécsi udvarhoz intézett folyamodványukat. Egyenlőre az erdélyi udvarral azonban még nem mert nyíltan szakítani, s azért, amikor Bethlen Farkas, mint a fejedelem követe a portára ment, bepanaszolni a Béldi-pártiakat, feltűnően a kezére járt mindenben.²⁵⁷

Időközben Száva püspök engedve Theodosius havasalföldi püspök sürgetéseinek az 1675. évi zsinat pontjai ellenére ismételtén arra törekedett, hogy az istentisztelet nyelvén újra a szlávot tegye. Mivel a nemzeti nyelv használatát egyértelműen a kálvinizmus terjesztésének leghatásosabb eszközeként tekintették, éppen azért léptek fel ellene,

ami viszont az egyházi felügyeletet gyakorló kálvinista püspök, Tótfői ellenlépéseit váltotta ki. Száva püspök hamarosan börtönbe került,²⁵⁸ s a kiszabadításra hazaérkező Györgyöt szintén börtönbe vetették, mert tudták róla, hogy Csáky László gróf szabadon eresztése érdekében a portánál mindent elkövetett, s hogy nyíltan a császári követ mellé állott, így még jószágait is lefoglalták. Mivel az ellene indított vizsgálat eredménytelen volt, mert nem tudtak rábizonyítani semmit, azért szabadon bocsátották. Azért, hogy bátyját kiszabadíthassa, tekintélyes váltságdíjat ajánlott fel, de a fejedelem nem fogadta el. Ekkor fogoly bátyjától búcsút véve, Havasalföldre távozott, ahol Kantakuzeno Serbán vajda nagy barátsággal fogadta, azután igyekezett a vajdát rábírní, hogy lépjen közbe a bátyja érdekében. Együttal a Konstantinápolyban tartózkodó menekülteket is meggyőzte arról, hogy a vajdát a maguk részére megnyerjék, aki a Száva püspök ügyét a görög rítuson esett sérelemként fogta fel. Csáky László és Paskó Kristóf nem is késlekedtek. 1681. augusztus 21-én a következő nyilatkozatot tették: 'Méltóságos Brankován Konstantin úr, Ő kegyelmességének, Havasalföld fejedelemének teljhatalmú megbízottja azt kérte tőlünk, hogy vallásuknak legyen szabad gyakorlata, mint régen szokásban volt és hogy Száva vladika urat, kit Apafinak mostani zsarnoki kormányzata minden véték nélkül bezáratott, helyezzük vissza előbbi hivatalába és állítsuk vissza meggyalázott becsületét. Miután kérését méltányosnak találtuk, teljesítésébe beleegyeztünk, mert Isten pásztorának lenni annyi, mint a lelkek felett uralkodni és nincs megengedve az embereknek azt megakadályozni vagy ellene működni. A zsarnoki düh felkavarja a vallásokat, az okos ész azonban visszaállítja. Így hát mi is, alólírt gondviselői a békének és drága hazánknak, Erdélynek, tudtára adjuk mindenkinek, akit illet, hogy ha Isten segítségével óhajtott célunkhoz jutunk, az ortodox, vagyis közönségesen a valach vallást e fejedelemségben visszaállítjuk régi szabadságába, régi idők óta megszokott szertartásaival s a haza törvényeivel egyező szabad gyakorlatába s mindabba, miben akarunk ellenére meggátoltattak és Száva püspököt minden előbbi tisz-

tességevel és tekintélyével visszahelyezzük tisztébe és meg fogjuk védelmezni minden bántódás ellen úgy a vallást, mint a szertartások szabad gyakorlatát illetően. És ezt kötelességünknek tartjuk szent hittel megerősíteni ezen, szokott pecsétünkkel és aláírásunkkal ellátott iratunkat.' Mikor Apafi értesült erről a nyilatkozatról, felismerve annak veszedelmes voltát, hogy ellenfeleit ártalmatlanná tegye, Száva püspököt szabadon engedte.²⁵⁹

Brankovics Györgyről azonban tudjuk, hogy portai szolgálata során kapcsolatba került Kindsberg császári követtel. Személyén keresztül elég korán felajánlotta szolgálatait Lipót császárnak. Brankovics György törekvéseit az 1673. június 7-én, Drinápolyban kelt levelében így fogalmazta meg: 'Már itten az erdélyi ügyekkel sokat nem késlekedhetem, azonban ha az isteni kegyelem úgy akarja, ahogy én ... kívánom, hogy felséged hűségén legyek, ... ez az ügy legyen titokban, míg tisztelendő fivér urammal felséged hatalmába nem kerülünk; ... én mostantól hozzálatok ..., hogy felséged szolgálatába állhassunk; ... írok tisztelendő fivéremnek, hogy minden javunkat Erdélyben adja el, és vagy Moldova, vagy Havasalföld felé költözzön ki, és így alkalmazkodjon felséged tanácsához; ... méltóságodnak annyira tartozunk titokban maradni, míg török részéről enyémét ki nem vezetem, ... hogy ha már ... megadatik, hogy én minden emberemmel készen leszek, mivel szolgálni akarom az Istent és a kereszténységet, csak azon egyetlen biztosítéka legyen őfelségének, hogy az erdélyieknél is legyen követe ... Ha valóban őfelsége ... csendben marad, míg én kijövök, hogy a török és az erdélyiek tehát őfelségéhez fűződő hűségemről semmiképpen tudomást ne szerezzenek, oly módon maradok őfelsége szolgája.' Amikor 'annak híre terjed, hogy magunk és népünk számára menedéket találtunk őfelsége oltalmában, messziről minden rác hozzánk jön, Illyricumból, mind rácok, mind erdélyiek, akiket ottan rácnak tartanak ... én remélem, hogy két év múlva akkora hadsereget tudok felállítani közülük, a valachok közül és az erdélyiek közül, hogy az ellenségnek őfelsége határain mindig bátran megfelelhessenek. Er-

délyben pedig kedvező az alkalom, mivel hogy a magyarok, akik katolikusok és a szászok igen nagy törvénytelenséget szenvednek, és mi többektől értesültünk, hogy azonnal engedelmeskednek, amint már mi őfelsége oltalmában vagyunk, és egyetlen jelünkre azonnal lemészárolják a lázadókat és az erdélyi eretnek gonosztevőket; és mentül előbb látja mindezt a török, azonnal békét köt, és ezektől a gonoszágoktól visszatartja magát.²⁶⁰ Nem tévedünk, ha az 1690. évi szerb bevándorlás alapötletét Brankovics ezen levelében leljük meg. Már itt együtt találjuk a szerb nép számára mindig is oly fontos császári védelem gondolatát a határőr szereppel, a kereszténység és a császári ház iránt tett szolgálattal együtt. Brankovics maga megírja egy levelében, hogy mit kell értsünk a császárnak tett szolgálata alatt: 'Kindsberg konstantinápolyi residensnek a magyar felkelők minden törekvését elárulta; az erdélyiek betörését Magyarországra megakadályozta; Csáky Lászlót konstantinápolyi börtönéből kiszabadította, s 1683-ban a török terveit és készülődéseit idejében megizente.'²⁶¹

Brankovics György szolgálatai hamarosan elérik a célt. Lipót császár 1683. június 7-én kelt levelében a grófi címmel és podgoricai előnévvel tünteti ki. 1689-ben Brankovics a Havasalföldről átkel a Dunán és – meglehetősen kislétszámú – csapatával a török ellen indul, és mint Isten kegyelméből az összes illyr-thrák és keleti ortodox tartományok despotája s mint Alsó- és Felső-Moesia fejedelme, Hercegovina, Montenegro, Szerém és Jenő ura, római szentbirodalmi herceg és magyarországi gróf, fegyverre szólítja az összes bosnyák-szerb és bulgár szláv nyelvet beszélő népséget. Brankovics ezen lépése magára vont a bécsi udvar ellenszenvét. Ott úgy találták, hogy Brankovics dolgaát 'a császár érdekében tovább nem lehet tűrni' és utasították Lajos bádeni őrgrófot, hogy 'szépen, alkalmas ürtügy alatt hívassa magához és pontosan vigyáztasson rá s ha szükségesnek találja, fogassa el'. Lajos bádeni őrgróf 1689 november 7-én a kladovai táborába hívatta Brankovicsot, s ott elfogatta, előbb Orsovára, majd Nagy-Szebenbe

küldte, végül Bécsbe szállította, ahonnan később a csehországi Eger városába száműzik. Ott is hal meg 1711-ben.²⁶²

II. 3. A görög szertartásúak helyzete Horvát- Szlavónországban 1690 előtt

Habsburg Rudolf császár és király (1576–1608) uralkodása alatt költöztek Horvát- és Szlavónország végvidékére a török iga alól az első görög rítusúak Illyriából valamint Alsó és Felső Moesiából 1604-ben. Ugyanis az 1604. évi 14. tc. amikor elrendeli, hogy a véghelyek katonái senkit birtokában ne háborgassanak megemlékezik a valachokról is, 'akik a minapában a török uralom alól a zágrábi püspökségnek és némely uraknak meg nemeseknek, név szerint Zrínyi grófnak, Dersffynek, a Pogány családnak és másoknak a fekvő jószágaira költöztek'. Megállapítják továbbá, hogy 'mindezekről dézsmát szedjenek, és hogy ők a földes uraknak földbért vagyis a kilencedet megadják'. Végül kimondják, hogy 'Szlavóniában és Horvátországban az említett valachok is, akik a földre és telekre nézve, amelyen laknak és élnek a földes urak joghatóságának alá vannak vetve, ugyanezt teljesíték'.²⁶³ Ez a nép, amely Illyriából és a két Moesiából – úgy mond – a minap érkezett, a 'görög rítusú Illyr nemzet' nevét használja, holott a királyi dekrétumban, amely Horvátország és Szlavónia karait és rendjeit leírja, sőt az ország törvényeiben ők nem a görög rítusú illyr, hanem valach névre hallgatnak, kiváltságaik is a valachok népének szólnak. Kiváltságaik azonban az említett Horvátországban és szlavóniában nem lettek kihirdetve, még kevésbé a rendek által elfogadva. Mégis, hogy az isteni méltóságon sérelem ne essék, a magyar és a horvát országgyűlés által elfogadott és a régi királyok által megerősített törvények szerint az említett országokban ortodox hitüket megőrizhették és gyakorolhatták.²⁶⁴

Az 1613. évi 13. tc. a valachok részéről teljesítendő adózást szabályozza, miszerint 'Mind Magyarországon, mind Szlavón és Horvát országokban az urak és nemesek területein lakozó valachok adózásának szabályozására és alávetettségére nézve, miután azok a valachok közvetlenül az ország szent koronája és ebből következően a szentsé-

ges királyi felség joghatósága alá tartoznak, a közelmúltban alkotott végzések cikkelyeire hivatkozzanak, [2.] hogy a földes urakkal szemben való engedetlenségük esetén, az országglakók és az említett valachok között valamely veszedelmes lázadás ne támadjon.²⁶⁵ Az 1618:32. tc. a valachokat az országglakosok közé teljes joggal felvenni elrendeli.²⁶⁶

Az 1643. november 6-án, Zágrábban tartott országgyűlésen megjelentek a valach nemzet képviselői, úgymint: Bogdán Márton, Konszky Gáspár, Zinka Péter és Ohernóczky Gábor, akik a valachok nevében az alábbi kérelmet nyújtották át, hogy őket a mindennemű földesúri hatalom alól mentsék fel.²⁶⁷ Azonban az országgyűlés kérelmükkel szemben úgy határozott, hogy 'a valachoknak bármely formában adott kiváltságok megsemmisítendőek (1635:40 tc.).²⁶⁸

A Habsburg uralkodók rendíthetetlen és következetes katolicizmusa semmilyen formában nem tette lehetővé az ország szokásaitól eltérő, idegen felekezet beilleszkedését. Már I. Ferdinánd (1548:5. tc.) rendelkezett a vallás 'előbbi állapotába' történő visszahelyezéséről, amikor is kimondták: 'az ország összes rendei és karai egyetértének abban, hogy az isteni tiszteletet és vallást előbbi állapotába kell visszaállítani, és az eretnkségeket, Ő királyi felsége figyelmeztetéséhez képest mindenütt meg kell szüntetni.'²⁶⁹ Később II. Ferdinánd (1619–1637) 1632. január 8-án hozott határozatában kimondja: 'Az országban idegen felekezetek szabad gyakorlatnak nem örvendhetnek, az eretnekek közül senkit nem lehet befogadni, vagy letelepíteni, vagy neki javakat vagy házat adományozni, javaik az ország javára lefoglalandók.²⁷⁰ 1647. január 17-én Pozsonyban kiadott legkegyesebb diplomájában pedig utódait az 'egyetlen és igaz római katolikus hit' megőrzésére kötelezte.²⁷¹ Az 1687:23. tc. ugyanakkor kimondja, hogy Dalmát-, Horvát- és Szlavónországban a római katolikusokon kívül jóságokat senki ne birtokolhasson, ott ugyanis 'csupán katolikusok lehessenek fekvőjóságok birtokosai'.²⁷²

II. Ferdinánd 1622-ben hét ponttal kiegészített diplomában a valachokat az országba visszvenni, egyúttal a földesurak fennhatósága alá helyezni rendeli. Az 1622:46. tc. II. Ferdinánd privilégiumát törvénybe iktatja, amelyben a királyi fenség a valachokat királyi ígéretéről biztosítja.²⁷³ Az 1630:24. tc. a valachok ügyében újabb bizottságot rendel ki, egyúttal a 25. tc. megerősíti az 1622:29. tc.-ben a kiváltságokra tett királyi ígéretet.²⁷⁴ 1635:33. tc. a valachok jurisdictiójának helyreállításáról újból intézkedik és a határvidékre 'az országlakók telkein élő valachok ügyében' bizottságot rendel ki.²⁷⁵

III. Ferdinánd (1637–1657) 1638-ban a valachok diplomáját az említett hét feltétel mellett újból megerősíti.²⁷⁶ Az 1638:51. tc. a valachok behódolásáról és jogainak helyreállításáról intézkedik, az 53. tc. viszont elrendeli, hogy 'a bán és az országlakók tudta nélkül tiltva legyen, hogy a kapitányok a valachokat a török határszélekről Ófelségé véghelyeire behozzák'.²⁷⁷ Az 1647:46. tc. a 'szlavóniai és horvátországi végvidékeken lakó valachok visszahelyezésére felállítandó bizottságokról' intézkedik. Egyúttal elrendeli, hogy 'az országlakosoknak azokat a fekvő jószágait ..., melyeket a határőrök a ... varasdi bizottság megalakulása után foglaltak el, az illető végvidékek generális urai Ófelségének már kegyesen megígért parancsára, be sem várva az újabb bizottságot, haladék nélkül állítsák vissza'.²⁷⁸ Az 1649:30. és 31. tc.-k újból a varasdi bizottság felállításáról intézkedik a valachok és 'predaucisok' ügyében, egyúttal rendelkezik a valachok és mások befogadása, illetve a katonatisztségek váltakozó adományozása ügyében.²⁷⁹

Az 1655:66. tc. újból intézkedik a Varasdon felállítandó bizottság, egyben a valachok, szlávok és predaucik befogadása ügyében.²⁸⁰ Ugyanezzel foglalkozik még az 1659:89,²⁸¹ az 1662:45²⁸² és az 1681:63. tc.-k. Ez utóbbi törvénycikkben a rendekkel szemben már I. Lipót (1657–1705) akarata érvényesült, amikor is kimondták: 'Bár különféle országgyűléseken annyi törvénnyel s királyi oklevéllel megállapították, hogy a horvát- és szlavónországi véghelyeken az ottani

kapitányok hatalma alatt tartózkodó valachok, szlávok és predauciak az országba befogadandók, s a szent koronához visszacsatolandók, s a katonai hivatalok felváltva a nemzet fiainak adományozandók: mostanig mégis az említett törvények és oklevelek óhajtott foganatra nem jutottak, s tapasztalták, hogy a foganatosítás elmaradása az ország kárainak és rendeinek nagy kárára és hátrányára történt. [1] Azért Őfelsége jószágos beleegyezésével' mindezt a rendek' ... mielőbb kellő végrehajtás és foganatosítás alá vegyék és bevégezzék.'²⁸³

Egyházi téren az 1578-ban kiadott ún. 'Brucker Libelle' emlékezik meg a görög rítus szabad gyakorlásáról, amely ugyanis a márcsai kolostorban működő püspök részére évi 300 forintot biztosít.²⁸⁴ A megismételt császári elhatározások megerősítették és egyben kiszélesítették a görög rítusúak részére adományozott kiváltságokat, amelyek 1632-ig viszonylagos nyugalmat biztosítottak részükre.²⁸⁵ A bécsi udvarnak a görög rítusúak iránt tanúsított magatartásában akkor egy pálfordulás következett be. A márcsai kolostor volt az első vallási és szellemi központja a Szlavóniában megtelepedő görög rítusú valachoknak mielőtt Csernovich ipeki pátriárka Magyarországra költözött (1690) volna. Miksa (1564–1576) uralkodása alatt, 1572-ben néhány szerzetes érkezett erre a vidékre, amely a varasdi generalatus fennhatósága alá tartozott, jöttek át a Száván és telepedtek meg a Károlyváros mellett fekvő Kalinek hegységben.²⁸⁶

A letelepedőket Miksa, majd utóda Rudolf (1582) kiváltságokban részesítette.²⁸⁷ amelynek következtében Vukovics és Piassovich (vagy Beassinovich) vezetésével számos áttelepülő érkezett Boszniából és Macedóniából erre a vidékre, akik a zágrábi püspökség és a Zrínyi birtokokon telepedtek le, és a megújuló török támadások során az általuk visszafoglalt területeket sajátjukként birtokba kapták. A kolostor privilegiумokban részesült még 1627, 1630, 1652 és 1659-ben.²⁸⁸ 1678-ban Zorcsics Pál püspök unióra lépett a katolikus egyházal, amelyben a jezsuiták rendkívüli nagy szerepet játszottak, ezzel megosztva a gö-

rög rítusúakat. A zágrábi püspökség vikáriusaként elnyerte a szvidniczai püspök címét miután Moszkvában felszentelték.²⁸⁹

Végül I. Lipót 1688. március 30-án kelt levelében az itteni valachok sokrétű szolgálatait elismerve, egyúttal a görög szertartásúakat a hatalma alá vonva kiváltságokkal ruházza fel a valachok szerémi püspökét azzal az egyetlen kikötéssel, hogy mindenkor köteles a pápa iránt hűséggel viseltetni, és annak jelét adni, úgyszintén a római katolikus püspök jurisdictiója alá tartozik, abban a püspökségben, amelyben a hívei laknak, és amelyben befogadták őket, ott a vikáriusnak a kötelező tiszteletadás kijár, mivel annak alárendeltje kell, hogy legyen.²⁹⁰

A görög szertartásúak előtt az uralkodói kegy és a rendek akarata csak egyetlen lehetőséget hagyott nyitva, az pedig az uniálás lehetősége volt. Ebben az értelemben intézkedik az 1741. évi XLVI. tc. 'az egy és egyedüli, igaz római katolikus hitnek Dalmát-, Horvát- és Szlavónországokban továbbra is fönntartásáról'. A 3. cikkely pedig ki mondja: 'A görög szertartású nem-egyesültek metropolitájának pedig a fönnt nevezett országok területén a fönnt említett szertartású papság és nép fölött semmi joghatóság nem engedtetik.'²⁹¹

III. A lipóti privilégiumok

III. 1. A Lipót császár által a nem egyesült görög szertartású szerb egyház részére kibocsátott privilégiumok és azok előzményei

A közfelfogás I. Lipóthoz kapcsolja a köztörténet mindazon eseményeit, amelyet a magyar történetírás egyértelműen a Habsburg hatalom magyarországi berendezkedésének egyúttal a rendi törekvésekkel párosult nemzeti és vallási mozgalmakkal szembeni nyílt fellépésnek a számlájára ír. Mivel a westphaliai békével (1648) a császári címet viselő Habsburg-dinasztia ténylegesen kiszorult az egykori német-római császárság territóriumából, most a saját koronái címén egyesített rendi államalakulatok központosításával éppenséggel egy merőben új birodalom kiépítésén fáradozott. Ez a felemás bécsi abszolutizmus példaképében francia, az udvar nyelvében olasz, az állam nyelvében latin és német, az alattvalókat tekintve pedig soknyelvű állam volt. A központosító törekvéseket kezdetben az ellenreformáció erőteljes megnyilvánulása jelezte, majd miután a központi kormányszervek a rendi keretek adta lehetőségek fölébe nőttek, a hadsereg segítségével lehetővé vált, hogy az új birodalomban a központi hatalom kiépüljön. Az a pár évtized pedig, amely éppenséggel a XVII. század végére esik, a magyar történetírók tollán a panasz és a kétségbeesés kódéba vész, míg az osztrák történetírás I. Lipót uralmát egybehangzóan az 'Aufstieg zur Grossmacht' címmel illeti. Míg tehát egyfelől a török ellen vívott háború végképp felszámolta a török uralmat, más szóval a keresztény Európa felszabadította Magyarországot, ugyanakkor másfelől a felszabadítás leple alatt a Habsburg-abszolutizmus az ország rendjeinek akaratát kívánta megtörni. Az eseményeknek e kettős céljából fakad mindaz a nézeteltérés, amely a korszak megítélését tekintve megosztja a történetírók széles táborát.²⁹²

Nem önmagukban a Lipót-féle kiváltságokban rejlik tehát a megfejtethetetlen talány, hogy az oklevelek oly sokféle értelmezésére van mód aszerint, hogy ki és mit óhajt kiolvasni az emlékekből, hanem a korszak jelentőségének felbecsülésétől függ a diplomák megítélése.

Természetesen számolni kell azzal a ténnyel, hogy I. Lipót tanácsosai a 'jogeljátszás elméletére' és 'a hódítás jogára' támaszkodva kísérelték meg a magyarországi berendezkedést, amelynek csak egyik elem volt a határvidéki végházakban a görög rítusú katonaelem, a rácok vagy szerbek tömeges letelepítése, azoknak katonai célokra való felhasználása. Így a Kollonits-féle `Einrichtungswerk`-ben kinyilvánított telepítési szándékban kereste tehát a magyar történetírók egy része a szerbeknek adományozott nevezetes kiváltságok magyarázatát.²⁹³ A lipóti törekvések azonban nem voltak minden előzmény nélkül. Már megtaláljuk azokat III. Ferdinánd kormányzásában. Ő volt az első, aki még az alacsonyabb hivatalok és katonai tisztségek betöltésénél is a nem római katolikus vallásúakat céltudatosan mellőzte. Az országgyűlés megkerülésével és a nádor kijátszásával halálos csapást mért a magyar kereskedelemre, amikor 1651-ben a magyar marhakereskedést állami monopóliummá tette. De ő árasztotta el a magyar végházakat idegen katonákkal. Tettével végzetes példát adott utódának arra nézve, hogy miként lehet a bécsi kormányzások meggyőződése szerint a magyar katonaságot rácokkal és németekkel helyettesíteni. Az intézkedés végzetes volt, mert minél több német és rác katonát hoztak hazánkba, annál több magyar vitéznek a kezéből vették ki a kenyeret. A végházakból elcsapott magyar katonatömeg megjelenése mellett gazdasági szempontból is nagy terhekkkel és nagy bajokkal járt az idegen katonaság létszámának szaporítása. A bécsi udvar mivel jól tudta, hogy az országgyűlés sohasem fog beleegyezni a német – és más idegen – katonaság növelésébe; tehát arra kereste a módot, hogy egyes főurak segítségével, szép csöndben, észrevétlenül csempészhessék be azokat. Az udvari kamara ebben két magyar főúr támogatására számíthatott messzemenően, úgymint Wesselényi Ferencre és Lippay Gáspárra, a magyar kamara elnökére.²⁹⁴

III. Ferdinánd 1655. év június 24-én Kapelle Péter fővajda, Vályi Zsigmond, Fogas Péter, Rácz János és Monaszterly Péter rác vajdák kérelmére a török elől a királyi végházakba, főleg Győrbe és Komá-

romba települt rácoknak kiváltságlevelet ad. A vajdák között említett Monaszterly (Monostályi) család eredetileg a Csepel-szigettel együtt az Eszterházyak zólyomi ágának kezén lévő Ráckeveből költözött Komáromba, ahol nemesi kúriájuk volt. Monaszterly tehát nem tartozott az 1690 táján beköltözöttek közé. 'A határvidéken lakozó győri és komáromi rácok kegyes könyörgésére' 1688-ban az udvari kamara úgy intézkedik, hogy '... a kiváltságolt Keve possessiót nekik visszaadja'. Az év őszén a komáromi és győri rácok nagy része Kevibe hurcolkodott, ahol a helybeliek megtámadták őket. Monaszterly is a költözők közé állt, de komáromi kúriáját megtartotta.²⁹⁵

A szerb pátriárka Magyarországra költözése az 1683–1699 között dúló háború idejére esik. Az események megítélésében döntő szerepet játszik az európai hatalmi egyensúlyban, 1683-ban, Bécs sikertelen török ostromával bekövetkezett fordulat. XI. Ince pápa (1676–1689) szervezkedése, az általa életre hívott Szent Liga – úgy tűnik – egy pillanatra XIV. Lajos kezét is megkötötte, és felhagyva a szokásos török szövetséggel, még maga küldött csapatokat Buda visszavívására. Ami pár évvel azelőtt lehetetlen lett volna, protestánsok és katolikusok vállvetve harcoltak a közös nagy ellenség, a török ellen. Végre megadatott a nagy pillanat, amikor a vallási és politikai ellentétektől felszabdalt Európa összefogott a közös ellenséggel szemben: megindult harcok oly lendületet vettek, hogy csak egy pillanat művének tűnt kiűzni az oszmán hódítót a Balkánról. A hadi cselekmények következtében nemcsak Buda és a középkori Magyarország szabadult fel, de – szemmel láthatóan – akkor roppant meg először a török balkáni hatalma. 1686-ban Athén is felszabadult a török iga alól.²⁹⁶

Lipót császár – mintha Hunyadi Mátyás álma vált volna valóra – a magyar király jogán kívánta a balkáni területeket a monarchiához csatolni. Így biztosítja kegyelméről Bosznia katolikus és görög szertartású lakosait Magyarországba való költözésük esetén (1685).²⁹⁷ A Dráva és a Száva között megtelepedők (primores et plebs rascianorum sive valachorum in dicto Symio habitantes) püspökét Longinus

Raich-ot 1688. március 30-án kelt levelében királyi kegyeiről biztosítja.²⁹⁸ De ezen az alapon intézett felhívást 1687. február 8-án VII. Kallinikosz konstantinápolyi pátriárkához. Levelében Lipót így beszél: '... hogy a keresztény népek a mi segítségünkre a barbárok ellen fegyvert ragadjanak, és embereik a mi embereinkkel szerencsésen egyesüljenek, hogy a hitetlen barbárok igája alól felszabaduljanak ... felszólítjuk tehát Szentségedet és mindenkit a legjobb módon megkérünk, álljon a mi kíséretünk mellé, és mindenekelőtte a barbárokat a mi embereink legyőznék, kössön velünk szerződést, ami végett már teljes hatalmat adunk a kiváló hadvezérnek, a nekünk őszintén kedves Serbán Kantakuzénosznak, a havasalföldi fejedelemnek, hogy hamar és szabadon bőséges csapatokkal a szomszédos keresztényekhez csatlakozzon a mi császári védelmünk alatt.'²⁹⁹ A Kallinikosz pátriárkához címzett levél ékes bizonyítéka annak, hogy az 1686-ban megindított sikeres hadjáratot a hadi eseményekkel összehangolt diplomáciai tevékenység kísérte. Így került sor arra, hogy Lipót császár külön-külön felhívással forduljon a konstantinápolyi mellett az ochridi (climentí) és az ipeki (peci) pátriárkához.³⁰⁰

Az 1690. április 6-án kelt felhívás nemcsak a szerbeknek, hanem az albánoknak is szólt. Ugyanis az albánok voltak – valójában – azok, akik a császári hadakat támogatták, ők nyilatkoztak 1689 óta a császár mellett, ők fogadták ünnepélyesen a Prizrenbe bevonuló Piccolomini tábornokot, aki a prizreni római katolikus albán érsekkel – aki egyúttal a katolikus climentiek pátriárkájának szerepét is betöltötte – tárgyalt, és nem Csernoviccsal. 1690-ben a kancellárián Csernovichot 'végzetes módon' összecserélték a climentiek pátriárkájával, amikor azt írták, hogy 'Piccolomini kezére járt'. Minden más állítással szemben Csernovich csak szándékozott tárgyalni vele, de már nem találta életben, s nem sokkal utána az albán érsek is meghalt. Csernovich – Hódinka Antal kifejezésével élve – 'páratlan lélekjelenléttel' megragadta az alkalmat, hogy szabaduljon az ipeki pátriárkátustól, a szultáni

kincstárnak fizetendő illetéktől és hogy elhelyezze Magyarországon a szerb pátriárkai tartomány püspökeit.³⁰¹

1690. április 6-án ugyan megkésett volt a pillanat, amikor Lipót az albánokat és a szerbeket a – feltehetően Bécsben még nem ismert kimenetelű – 1690. évi hadműveletekben való részvételre, a `török iga` lerázására, valamint a `barbár ottomán` uralom ellen vívott harcra buzdította. Takáts Sándor kutatásai nyomán tudjuk, hogy Lipót a magyar király jogán azon a napon Csemovich pátriárkához címzett levele mellett kibocsátott egy másik levelet, amelyet az albánokhoz intézett.³⁰² Ugyancsak azon a napon kelt egy bővebb felhívás is, amelyben Lipót a jövőbeli alattvalóit harcra ekként buzdítja: 'Megígérjük nektek, név szerint említett összes, jog szerint a magyar királynak alávetett ... népeknek és tartományoknak saját, régi, megtartott vallásának és szabad vajdaválasztásának kiváltságát, privilégiumok és törvények szerint minden közteher és adó alól való mentességet ... miután pedig a törököt kiűztétek, a jövőre nézve, kívánságotok és megelégedések szerint mindent állandó formában és kötelező rendben visszaállítunk, és bárkinek saját jogán, vallási, privilegiális és kiváltságos szabadságán törvényt fogunk szolgáltatni, jóságos és atyai védelmünknek a legbőségeőbb tanújelét adjuk majd. Azonfelül mindenkinek közösen és külön-külön az ingó és ingatlan – saját vidéken korábban a töröktől elragadott – javak birtoklását megígérjük, ajándékozunk és megengedjük. Tegyétek tehát az Istenért, saját biztonságotok, szabadságotok, üdvösségetek, vallásotok helyreállításáért, álljatok mellénk, maradjatok házaitekban, a földek művelését abba ne hagyjátok, társaitokat példátok követésére hívjátok fel, és ezt az Istentől és részünkről nektek felkínált és soha vissza nem térő alkalmat ragadjátok meg, ha magatok, fiaitok, kedves hazátok megmaradása, és az életben maradás mellett döntötök, akkor nektek a jövőre együttesen és külön-külön a mi császári és királyi kegyünket nyilván ajánljuk.'³⁰³ A szép és hangzatos biztatások mellett, amelyek egyértelműen a régi hazában történő fölkelést szorgalmazták, Bécsben viszont arról nem tehettek, hogy

Heister generális fölött majd Zernyestnél Thököly hatalmas győzelmet arat – Teleki Mihály halva marad a csatatéren. Thököly erdélyi megjelenése pedig arra készítette Bádeni Lajost, hogy seregével Szerbiát otthagynva Bécs számára Erdélyt pacifikálja, s onnan Thökölyt kiűzze. Nem minden előzmény nélkül így függ össze Szerbia és Belgrád feladása Erdélynek Habsburg kézen történő megtartásával, s nem utolsó sorban az Erdély sorsát meghatározó diploma kiadásával.³⁰⁴

Az események ilyenén alakulásához azonban hozzájárult az is, hogy a császári csapatokra nézve az 1690. évi hadjárat módfelett szerencsétlenül végződött. A császáriak viasszaszorultak a Balkánról. Fel kellett hagyniuk korábbi hódításaikat. Velük Csemovich is Magyarországra érkezett. A Magyarországon menedéket talált pátriárka a magyar kancelláriához benyújtott folyamodványában azt írta népéről, 'hogy többen vannak 30.000 léleknél (in tutto saramo piu che 30 m anime), akik Isten könyörületességét és Őfelsége segedelmét várják'. Ugyanakkor Takáts Sándor helytálló megállapítása szerint: 'Ezek alatt azokat is érthette, akik már az előző években költöztek be.' 'Az átköltözötték számát azonban még csak megközelítőleg sem lehet meghatározni. 'Lehettek néhány százan, talán ezren is' – írja róluk Hodinka Antal s bizonyítja adatokkal, hogy ...`a rácok 1690-i bevándorlásáról beszélni helytelen dolog és éppoly helytelen ... a Magyarországra történő áttelepedésüket a törökök bosszújától való félelemmel indokolni.`³⁰⁵ Pedig Csemovich csak azt írja: 'valahányan a hitetlenek kegyetlensége elől menekülni akarta, Őfelsége tartományába futottak, s Budára, Esztergombra és Komáromba teljesen kifosztott, mezítelen férfiak jöttek feleségeikkel és gyermekeikkel'.³⁰⁶ A pátriárka beadványából egyértelműen az érzelmi túlfűtöttség mellett a több százazres tömeget megmozgató `nagymeretű` bevándorlásra mégsem lehet következtetni.³⁰⁷ Azt, hogy a feltevés erős túlzás, 'nemcsak Hodinka alapos okfejtése bizonyítja', hanem 'a budai kamarai administratio egykorú irataiban sem találunk adatot 1690-ből arra, hogy Belgrád eleste után 40.000 szerb család menekült volna Magyarországra. A budai kamarai

administratio alárendelt hivatalnokai (harmincadosok, praefectusok, provisorok) ott székeltek az újszerzeményi területek igen sok fontos helységében: Lippán, Karánsebesen, Szegeden, Mohácson, Siklóson, Pécssett, Szigeten, Kaposváron, Dombón, Szekszárdon, Baján, Simon-tornyán, Földváron. Ezek a legapróbb ügyekben is jelentéseket küldtek a budai administrációhoz. Teljességgel lehetetlen' – írja Nagy Lajos – ', hogy éppen 40.000 szerb család bevándorlásával, letelepedésével kapcsolatban ne lett volna jelentenivalójuk.' Így pedig 'az 1690-ben olyan nagyarányú áttelepedésről nem beszélhetünk ...'.³⁰⁸

Az 1690. április 6-án kelt kiáltvány a köztudatba felhívásként (Literae Invitatoriae) ment át. Valóban felhívás volt, de nem az áttelepedésre, hanem a régi lakóhelyeik megtartására szólította fel a rác nemzetet. A menekült pátriárkát Lipót ugyanakkor kegyesen fogadta, mint azt az 1690. augusztus 21-én kelt levele is tanúsítja, amelyet a császár magának Csemovichnak, a görög rítusú szerb érseknek, a püspököknek, az összes egyháziaknak és papoknak, valamint kapitányoknak, vice-kapitányoknak és rendeknek, végtére az egész görög szertartású közösségnek és a szerb nemzetnek címzett. Abban feltételként megkívánta Csemovichtól, népétől és egyházától, hogy 'kinyilatkoztatjátok, hogy ezentúl oltalmunk árnyékában élnetek és halnotok kell'. Ugyanakkor kimondta, hogy 'szabadjon ... magatok között és magatoktól rác nemzetbeli és nyelvű érsekül azt tennetek, akit az egyházi és világi rend egymás közül választ; és ezen érseketeknek szabadságában álljon valamennyi görög szertartású keleti egyházzal rendelkezni, püspököket felszentelni, papokat a monostorokba rendelni, templomokat, ahol szükséges, saját hatalmából építeni, a városokba és falvakba rác papokat helyezni; szóval, miképpen eddig előljárója lehessen a görög szertartású egyházaknak és ezen hitvallású közösségeknek, saját egyházi hatalmának örvendjen elődeinktől, a dicső magyar királyoktól nyert kiváltságok erejéből egész Görögországban, Szerbiában, Bulgáriában, Dalmáciában, Boszniában, a Jenői püspökségben és Hercegovinában, nemkülönben Magyarországon és Horvátországban, ahol hí-

vei tényleg lakoznak, és nekünk egyetemesen és személy szerint is híveink legyenek. Továbbá a világi és egyházi rendeknek, miként az érseknek és a püspököknek, szerzeteseknek és minden rendű görög rítusú papnak megengedjük, hogy saját tehetségük szerint monostorokban és templomaikban maradjanak, úgy, hogy titeket senki az említett monostoraitokban, templomaitokban és otthonaitokban ne háborgasson, azért a dézsma, az adók és a katonák beszállásolása tekintetében régi kiváltságaitoknak örvendjete, rajtunk kívül az egyházi rend felett senki világinak nem lehet hatalma, hanem az érsek joga a tőle függő egyháziakat az egyházjog, vagy kánonjog szerint megbüntetni; kijelentjük és megerősítjük, hogy a görög rítusú templomokat és monastorokat tartozékaikkal együtt, valamint tehát az érseket és a püspököket megillető javakat, bármilyen legyen is az, és amelyeket elődeink adói mellett bírtok, amely templomot pedig ellenségeitek, a török elvett tőletek, azt kezetekbe visszaadni rendeljük ...'.³⁰⁹ Az önálló egyházi igazgatás alatt biztosított széles körű kiváltságot Csermovichnak és a görög rítusú szerb egyháznak Lipót Diakovics Izaiás borosjenői püspök személyes közbenjárására adta meg. Egyúttal Lipót kifejezte, hogy az érseket és egyházát a töröktől elragadott kiváltságaiba visszahelyezi. Valójában – mint látjuk – itt a görög rítusú egyház egészéről esik szó, amelyben benne foglaltatik – Görögországtól Dalmáciáig – a balkáni területeken kívül Magyarország és Horvátország is, ahol az érsek 'hívei élnek'. Csermovichnak nem volt szüksége az egyházi hierarchiát, a papságot és a híveket magával hoznia, mivel azok már régtől fogva (de legalább a török uralom kezdete óta) itt voltak. Az 1690. június 18-án Belgrádban megtartott tanácskozáson éppen azért nem a menekültek játszottak fontos szerepet, hanem az ipeki pátriárkának már korábban Magyarországon és Horvátországban lakozó 'hívei', közülük is – nevezetesen – a borosjenői görög rítusú püspök, Diakovics Izaiás.³¹⁰

Lipót, hogy az augusztusban adományozott kiváltságoknak érvényt szerezzen, ugyanazon év december 21-én átírt a magyar kancell-

láriának. Levelében megerősíti a fenti kiváltságokat egyúttal megígéri, hogy 'mindnyájukat családjaikkal, javaikkal együtt királyi oltalmába' venni rendelte. Egyúttal kijelentette: 'Amellett az említett kiváltságok, szabadságok és mentességek értelmében nyilvánvalóan az érseket, a püspököket, minden más egyházfit, és bármely rangú világit az említett keleti egyháznak bármely állapotú, görög rítusú emberét, családjával, javaival és vagyonával együtt személyünkre való tekintettel minden erőszakkal, felindulással, zavargóval és kártevővel szemben megvédelmezni, oltalmazni ... titeket kiváltságaitokban megőrizni rendelünk.'³¹¹ Csernovich az új körülmények között hamar feltalálta magát. Tárgyalt Budán és még a tél folyamán Komáromba utazott, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy ott Monaszterly Jánossal tárgyaljon. Látogatása kapcsolatban volt a haditanács azon tervével, hogy a szerbeket a jövőben tábori szolgálatra használják fel. A budai várparancsnok vezetésével s a kamara megbízottjának részvételével egy bizottságot neveztek ki, hogy a rácok katonáskodásának kérdéseit megtárgyalják. A tárgyalások hetekig húzódotak, főként Csernovich betegsége miatt. Végül is egy püspök és néhány előkelő (von der Gemein) tárgyalt a bizottsággal Budán Csernovich nevében. A tárgyalások során kiderült, hogy a rácok vonakodtak és 'csak bizonyos feltételek mellett voltak hajlandók' katonáskodni. Követelései között szerepelt a közterhektől való mentesség, saját zászlókat kívántak és a vice-despota választására engedélyt kértek. Legfontosabb követelésük azonban mégis a császári fogságban sínylődő Brankovics György despota szabadon bocsátása volt. A kívánságokra Lipót 1691. április 3-án adta meg a választ. Brankovics szabadon bocsátásán kívül minden kérelmüket teljesítette. Megígérte azonban, hogy pörét felülvizsgáltatja. A rác csapatok zászlóira (rascianis vexillis caesareo regiis) nézve Lipót azt határozta: `ex uno later cum sancta cruce, in altero vero cum aquila imperiali signata` (egyik oldalon a szent kereszt, a másikon a császári sas). Ezek után a rácok Budán Monaszterly Jánost vice-despotává választották és elkezdték a rác katonaság megszervezését.³¹² Monaszterly megvá-

lasztását Lipót április 11-én megerősítette s megválasztása után kívánságait teljesített. A kívánságok között ismét szerepelt Brankovics ügyének mielőbbi befejezése. Május 2-án, Budán a Gellérthegy alatt a Monasterly szervezte katonaság felállt, s a pátriárka és a budai parancsnok jelenlétében átadták nekik a császár által küldött 12 zászlót. Összesen 700-an voltak, a többi 500 Eszéken csatlakozott hozzájuk. Ez a csapat augusztus 19-én részt vett a szalánkeméni csatában.³¹³

Lipót újabb privilégiuma augusztus 21-én kelt, amely nem csupán a korábbi privilégium levél megújítása volt, hanem újabb engedményeket is tartalmazott: Egyrészt a 'caducitas' jogának elismerését, másrészt, hogy valamennyien mind lelki, mind világi tekintetben egyházuk fejtől függjenek. A császár továbbá ígérte, hogy a diadalmas fegyverek segítségével 'a rác népet az általuk előbb birtokolt földterületekbe vagy lakhelyekbe minnél hamarabb újból' beiktatja.³¹⁴ Erre azonban még hosszú ideig nem nyílt lehetőség. Az állandó török fenyegetettség mellett szükség volt a rác katonaságra, amely Monassterly vezetésével továbbra is működött.³¹⁵ A katonáskodó rácok – Lipót 1693. április 3-én kelt levele révén – különféle mentességekben részesültek, mentesek voltak a tizedtől, a beszállásolástól és egyéb terhektől. Ugyanakkor azoktól a rácoktól, akik katonai szolgálatot nem teljesítettek, a tizedet 'mit guter manier und sine strepitu' továbbra is megkövetelték.³¹⁶ Lipót 1695. március 4-én kelt levelében a rácokat egyetemlegesen felmentette a katolikus egyháznak fizetendő tized alól azzal a kikötéssel, hogy azt Csemovics a saját püspökei fenntartására fordíthassa.³¹⁷ A pátriárka kívánságára a kamarai adminisztráció – 1696 nyarán – utasította provisorait, hogy a tizedet a rácoktól 'strictissime' követeljék. A rendelet háttérében az állt, hogy 1696 júliusában Csernovich a neki járó tizedet évi 3000 forint járandóság fejében átengedte a kamarának. Kivételként csupán az – előbb említett – katonai szolgálatot teljesítők mentesültek továbbra is.³¹⁸

A bécsi udvar megpróbálta a rác katonaság helyét kijelölni valahol a határ mentén. E célból Monassterlyt 1694 tavaszán Bécsbe hív-

ták. Ott közölték vele Heissler Donát gróf tervét. Heissler 'Entwurf'-ja mintegy 2900 katonát kívánt a határvidék alábbi helyein elhelyezni: Titelre, Péterváradra, Illokra, Potkovára, Cserevicsre és Kovilra. A katonai kerületekben történt letelepítés azonban nem érintette a beköltözött szerbek összességét. A határőrvidék megszervezése az udvari hivatalok bürokráciájának útvesztőiben ugyancsak késlekedett. Az önálló görög szertartású szerb egyház magyarországi berendezkedése az 1699-ben megkötött karlócai béke nyomán vált mind az udvar, mind az autokefal egyházfő számára nyilvánvalóvá. A békekötés végképp elosztatta azokat a reményeket, amelyeket Lipótnak ahhoz az ígéretéhez fűztek, miszerint egy szerencsés kimenetelű háború esetén a szerbeket ősi (balkáni) lakóhelyeikre visszatelepítik. A békétárgyalásokon a visszatelepítés kérdése nem is szerepelt, azt ugyanis többszöri ígérete ellenére a bécsi udvar szándékosan mellőzte.³¹⁹

III. 2. Az erdélyi unitus, görög szertartású, román egyház Lipót császártól nyert kiváltságai

Az erdélyi románság világi státuszában és egyházi hovatartozásában nagy fordulat következett be a török kiűzését követően, a Habsburg-uralom magyarországi berendezkedésének, I. Lipót uralkodásának időszakában. Az előzmények ismeretében a görög szertartású románok vallási uniója esetében annak egyháztörténeti jelentőségéről és nem kizárólag politikai jellegéről kell beszélni. Az ügy tétje a bécsi udvar részéről nyilvánvalóan az ellenreformáció hadállásainak megerősítése. Az unió mellett kiálló román papság lépését nem egy korábban vélt egyházi önállóság visszaállítására tett kezdeményezésésként, hanem annak reálpolitikai jelentőségén túl a kálvini befolyás ellen történt fellépésként kell értelmezni. Hiszen a görög rítus dogmatikai és liturgikus kérdésekben mégiscsak közelebb állott a római katolikus egyház tanításához, mint a keresztény dogmatika és liturgia lutheri vagy kálvini felfogásához. A görög rítusú román egyház az athanasziosi fordulattal az önállósulása felé vezető úton – első lépésként – a szigorú protestáns egyházi befolyást a pápai fennhatósággal kívánta felcserélni. Természetesen a román felfogás mindig abból indult ki, hogy a protestáns befolyást megelőzően a görög szertartású román egyház történetében volt egy korszak, amikor is az a balkáni népekhez hasonlóan autokefal formában szerveződött volna meg Erdély területén. A XVI–XVII. századi, bihari román betelepülést tanulmányozva kitűnt, hogy az ott a XVIII. században fungáló román települések nem vezethetők vissza a XVI. század végi török pusztításokat megelőző korszakra. Mivel az erdélyi görög rítusú román egyház esetében ismert első kiváltságglevél a román egyház felett gyakorolt, erős protestáns befolyásról tanúskodik, kézenfekvő, hogy a Hátszezen, a belényesi járásban és a Fogaras vidékén a protestáns fejedelemség által megszervezett és a román népesség hitellátását szolgáló egyházszervezettel

számoljunk, ebben az értelemben pedig az erdélyi román egyház uniója a római katolikus egyházzal egy lépés volt a felekezeti önállóság felé.

A történeti irodalom a román egyházi unió előkészületeit részletesen ismerteti. Tudtunk Theophilosz és Athanasziosz szerepéről – legfeljebb – magatartásukat nem értelmeztük kellőképpen. A görög szertartású román papság egykori szándékának helytelen megítélése mellett az uniót egyértelműen 'a jezsuita térítői szellemtől kiinduló törekvések' számlájára írták.³²⁰ Megállapították, hogy 'az egyesülés fő mozgatói a jezsuita rend tagjai voltak, különösen Baranyi László Pál gyulafehérvári plébános' – valamint Hevennesi Gábor – 'az erdélyi urak részéről gr. Apor István kincstartó és gr. Mikes Mihály, az udvar részéről gr. Kollonich Lipót esztergomi érsek'. Nem vették figyelembe, hogy az unió kimondását megelőzte a görög rítusú román papság zsinata 1697-ben, amelyen is kinyilvánították szándékukat, hogy a római anyaszentegyházzal egyesülni kívánnak. Együttal megfogalmazták azokat a követeléseiket, amelyek teljesülése esetén voltak csak hajlandók a római egyházhoz csatlakozni, úgymint együttesen kívánták: '1. Hogy a görög szertartású papok és szerzetesek ugyanazon előjogok és jogok részesei legyenek, mint amilyeneknek nemcsak a római katolikus, hanem az unitárius, lutheránus és kálvinista papok már örvendenek. 2. Hogy minden faluban, amelyikben parókus lelkész van, az egyházközségnek parókusi háza legyen, nehogy a parókus lelkész idegen házban vagy telken legyen. 3. Hogy a parókus lelkészek a püspöktől függjenek és rendelkezése alatt álljanak, és semmiképpen se függjenek a világtól, mint eddig.' A zsinat továbbá az egyesült egyház papjai és tagjai számára ugyanazokat a jogokat követelte, amelyeket a római katolikus egyház papjai és tagjai élveztek. Sőt azt is kívánta, hogy 'az egyesültek a jövőben ne tekintessenek csupán megtérteknek, hanem a haza bevett fiainak'.³²¹

A görög szertartású román papság a zsinaton előterjesztett követelések teljesítése fejében hajlandóságot mutatott a firenzei zsinat (1435) négy pontját magáévá tenni, úgymint: 1. Elismerik, hogy a ró-

mai pápa az egész keresztény egyház látható feje. 2. Megvallják, hogy a menyország és a pokol között létezik egy harmadik hely, a tisztító-tűz, amely a bűnös lelkek megtisztulását szolgálja. 3. Elfogadják, megvallják és hiszik a Szentlelket, aki az Atyától és a Fiútól származik, miként azt a római katolikus anyaszentegyház tanítja. 4. Elfogadják, hogy az eucharisziához elegendő a kovásztalan kenyér. Amikor Theophilosz püspök és a klérus testületileg alázatosan kéréssel fordult az uralkodóhoz, egyúttal kötelezte magát a gyulafehérvári római katolikus plébános, Baranyi Pál előtt tett ígéretük megtartására.³²²

Az 1697 februárjában megtartott zsinat³²³ után a görög rítusú román papság egyháza ügyében 1698. április 14-én folyamodványban fordult az uralkodóhoz.³²⁴ A tárgyalások menetét – feltehetően – megzavarta Theophilosz püspök az év júliusában bekövetkezett halála.³²⁵ Utóda Athamasziosz alatt tovább folytak az uniós tárgyalások, habár a számára felszenteléskor megfogalmazott hitvel világosan kimondta: '...parancsoljuk Szentségednek, hogy a keleti egyház dogmáit, vallásos titkait őrizze meg rendületlenül, világosan és tisztán magyarázza a Szentírást'.³²⁶ Másfelől az uniós tárgyalások katolikus részről sem folytak elég őszinteséggel: unióról beszéltek, de teljes latinositást reméltek – idővel. Az 1698. évi egyesülési nyilatkozat román szövege még a firenzei zsinat említett pontjait is mellőzi, ugyanakkor a jezsuiták által szerkesztett latin szöveg még a valóságos egyezségnél is többet foglalt magába. Mindkét részről bizalmatlanság és a másik tárgyaló fél kihasználásának jegyében indult tehát ez a nagyjelentőségű vallási és politikai aktus.³²⁷

Az unió dolgában az udvar álláspontját két császári diplomában szögezte le. Habár a diplomákat megelőzően Lipót 1698. május 28-án már akként utasítja az erdélyi kormányzókat, hogy 'mindazok, akik a görög hitű román papok közül kinyilatkoztatják, hogy egyesülnek – az egyesült görög hitűek szabályai szerint – a katolikusokkal, és elismerik a római pápát, ugyanazon kiváltságokban részesüljenek, mint a latin szertartású katolikus papok, azok, akik valamelyik más elismert

felekezettel egyesülnek, annak az elfogadható felekezetnek a szabadságaiban fognak részesülni, míg akik megmaradnak a jelenlegi állapotokban, annak terheit fogják viselni.'³²⁸

A legfőbb egyházi fennhatóság gyakorlására feljogosított – esztergomi érsek 1698. június 2-án kelt levelében szorgalmazta, de abban máris eltért a császári pátenstől, hiszen említést sem tett arról, hogy a román papoknak joguk lett volna szabadon választani, hogy a négy recepta religio közül melyikhez csatlakozzanak. Egyúttal az unióra tért papok tudtára adta, hogy 'mindazok, akik elég vakmerőek lesznek Őfelsége ... decretuma ellen cselekedni, vagy az egyesülés ... ürgye alatt ... ellene munkálni a görög szertartáson lévő egyesült egyház fentebb kinyilatkoztatott szabadságának azt úgy az egyházi hatóságok, mint a – legkegyelmesebb császár – világi hatóságai ugyanazon büntetéssel fogják sújtani, amellyel a törvény és szokás szerint azokat büntetik meg, akik a latin szertartású híveket egyházi szabadságukban megsértik'.³²⁹

Miután az éppen Bukarestben tartózkodó Doszitej jeruzsálemi pátriárka által felszentelt Athanasziosz Erdélybe hazatérve tudomásul vette, hogy egyházi stallumának tényleges megerősítését a világi hatalom részéről csakis Bécsből remélheti, a megszakadt uniós tárgyalásokat folytatva sor került 1698 októberében egy újabb zsinatra, amelyen megtárgyalták a következőket: '1. Lipót 1698. április 14.-i leiratát, 2. Kollonich prímás 1698. június 2.-án kelt manifestumát, 3. a kiküldött jezsuiták utasításait, 4. Lipót 1692. évi diplomáját, amelyet a ruténok uniója tárgyában adott ki – végül – 5. a Theophilosz féle, 1697-ben megtartott zsinaton kibocsátott decretumot'. A zsinat eredményeként napvilágot látott egy újabb nyilatkozat, amely az unió elfogadását deklarálta Athanasziosz és harmincnyolc pap társa nevében.³³⁰

Az udvar részéről – az unió ügyében – végül is megszületett Lipót császár 1699. február 16.-án kelt diplomája, amely kimondja: 'Mikor pedig bizonyosan értesültünk arról, hogy a mi Magyarorszá-gunk különböző tartományaiban, Horvátországban, Szlavóniában és

Erdélyben, valamint a hozzá tartozó Részekben lakozó valachok, görögök és ruténok nemzetsége, amely eddig a szakadárság mocskában nyavalygott, Isten akaratából az unióra tér és bebocsáttatik az anyaszentegyház kebelébe, megvallja és hiszi, amit az anyaszentegyház hisz és vall, különösen a négy pontot, amelyben eddig különösképpen különböztek; ... Mi tehát ... az apostoli király jogánál fogva legkegyesebben kívánjuk kinyilvánítani, hogy a legszentebb római katolikus anyaszentegyházzal egyesült, valamint görög rítusú hívek, akik az említett Magyarországon, Horvátországon, Szlavóniában, Erdélyben és a hozzá tartozó Részekben laknak, egyházukra és egyházi személyeikre, valamint saját magukra nézve ugyanazon egyházi kiváltságoknak örvendjenek, mint amelyeknek a szent kánonok előírásait követően a római anyaszentegyház is örvend. Továbbá súlyos királyi neheztelés mellett megparancsoljuk, hogy senki se merje a görög szertartású egyház kiváltságait akár nyíltan, akár pedig titkon, vagy pedig az egyesülés régebben szokásos módjának köpönyege alatt megtámadni, legyen az bármely rangú és rendű, vagy pedig senki se merjen az egyesült papokkal jobbágy módjára bánni, illetve közmunkára, robotra és paraszti szolgáltatásokra ajándék címén kényszeríteni, vagy bezáratni, legkevésbé az említett unió miatt üldöztetni, ... telkéről, vagy parókiájáról elűzni.³³¹

A diplomát 1699. április 14.-én egy resolutio kibocsátása követte, amelyet Lipót a guberniumnak küldött meg. Így szól: 'Aki a görög rítusú valach papok közül – bevett gyakorlat szerint – a görög rítus megvizsgálására, a pápaság elismerésére hajlandónak mutatkozik, az a katolikus papok kiváltságainak örvendjen. Aki pedig ugyanazon görög rítusú papok közül az említett tevékenységet gyakorolni nem óhajtja, vagy pedig a bevett felekezetek valamelyikével egyesülni akarna, vagy pedig a saját felekezete tagja maradna, amelyben most van, az abban való megmaradását határozta el, örvendjen saját vallás a privilegiáumainak, amelynek saját jogon most is örvend, bizonyára örvendezni fog.'³³²

Az első Diploma Leopoldinum – valójában – az előzményekhez képest semmi újat nem jelentett;³³³ az uniált papságot a latin rítusú egyház papságával egy szintre emelte, megtiltva, hogy őket bárki jobbagyi terhek viselésére, illetve jobbagyi szolgálatok végzésére kényszerítse. Az erdélyi rendeket megdöbbenette az a tény, hogy a diploma úgyszólván katonai karhatalmat ad az unió végrehajtói mellé, amennyiben a parancsnokló tábornokot és tiszteket bízta meg az egyesültek legfőbb védelmével, mert olyan tényezőnek adott az ország belügyeiben ellenőrizetlenül döntő szerepet, melyet az ország alkotmánya és a másik lipóti diploma egyenesen kizárt.³³⁴ Az uniót maguk a katolikus rendek is csak ímmel-ámmal támogatták, mert földesúri mivoltukban őket is érzékenyen érintette a jobbra jobbagysorban élő és – a hívek lélekszámához képest – aránytalanul nagyszámú román papság szolgálatának elvesztése.³³⁵ Attól is féltek, hogy a császári tábornok és a császári tisztek, kiket ez a diploma az unitus románok fő protektoráivá tesz, vitás esetben a földesurak kárára a román papok pártját fogja.³³⁶ A katolikus rendek egy átiratban hívták fel Athanasziosz figyelmét arra, hogy a diploma megfogalmazásából ne következtesen messzemenő kiváltságokra, ugyanis kijelentik: 1. a román papok közül senki se fogadjon maga mellé senkit, hogy az adózástól és egyéb terhek viselésétől magát mentse, 2. egy faluban több papot egynél, a nagyjában kettőnél nem engednek, 3. ha a pap földesúr földjén lakik, tartozik vele megállapodni, 4. egyben dézsmát adni. A diéta a diplomát 1699. szeptember 18.-án iktatta törvénybe, annak hatóerejét egy szabályzat mellékelésével kívánta csökkenteni.³³⁷ „A rendek hét pontjára feleletképpen Kollonich érsek leirata a katolikus egyház álláspontját fejezte ki.”³³⁸

Az erdélyi rendek energikus fellépése a bécsi udvar köreit is gondolkodóvá tette, és Kollonich érsek képviselte merev álláspont következtében kialakult nézeteltérést hogy eloszlassák, az országgyűlés végzéseire válaszul az uralkodó 1699. szeptember 12-én egy újabb leiratot küldött, amelyben emlékeztette a rendeket arra, hogy az 1698.

április 14.-i és az 1699. augusztus 6.-i rendeleteiben nyíltan megengedte a románoknak, hogy a bevett felekezetek közül azzal egyesüljenek, amelyikkel akarnak, egyúttal kijelenti, hogy 'sajnálattal értesült arról, hogy némelyek nemcsak a rendeletek értelme ellen dolgoznak –, de ellenkezően azok, akik szeretik a köznyugalmat háborgatni, merészkednek azt állítani, hogy a rendeletek célja a románokat a katolikus vallással erőszak útján is egyesíteni –, azzal szemben' azon akaratát nyilvánítja Lipót, 'hogy a nevezett románoknak szabadságukban álljon a négy recepta religio bármelyikével is egyesülni, vagy pedig mostani állapotukban megmaradni.' És meghagyja, hogy haragja 'terhe mellett senki ne merészelje a románokat ebben a szabadságukban háborítani, aki e rendelkezés ellen vét, azt a hatóságok szigorúan megbüntetik, mert azt akarjuk' – mondja a császár –, 'hogy mindenki békében éljen vallásában.'³³⁹

Úgy látszik az első diploma nem nyerhette meg Athanasziosz püspök és a görög rítusú román papság tetszését, minekutána 1700. szeptember 4-én újabb zsinatot tartottak.³⁴⁰ Feltehetően – a zsinat után Athanasziosz Bécsbe ment.³⁴¹ Útjának azonban más oka is volt: igazolnia kellett magát Kollonich érsek előtt, hogy püspöki kinevezése megerősítést nyerjen. A vizsgálat hosszadalmas volt, de végül is kedvező eredménnyel zárult. Kollonich primás a pápa és a császár nevében több fontos ígéretet és kijelentést tett. Majd Athanasziosz 1701. március 24-én Kollonics kezeihez letette a tridenti zsinat által megkívánt püspöki esküt, mint egy latin szertartású püspök –, sőt egy tizenhat pontból álló nyilatkozatot is aláírt. A kívánt unió tehát megvolt. A Szentszék újabb vizsgálatot folytatott, amelynek eredményeként a pápa is megerősítette Athanaszioszt püspöki székében.³⁴² Athanasziosz bécsi tartózkodása nem volt eredménytelen: közbenjárását követően látott napvilágot 1701. március 19-én a II. Diploma Leopoldinum,³⁴³ amely oly mértékben tett eleget a görög rítusú román papság kívánságainak, hogy az a rendek nyílt ellenállását váltotta ki. Ugyanis az 1701. június 15-én egybegyült országgyűlésen a gubernium és a ren-

dek nyíltan tiltakoztak 'a román papoknak a rendekhez való számolása' miatt, mivel a diploma egész szelleme, de kiváltképpen annak harmadik pontja ellentétben állott az 1691. évi december 4-i diplomával.³⁴⁴

Az országgyűlés magatartása meggondolásra készítette az uralkodót, aki – nézetünk szerint – visszavonta a görög rítusú román papságnak adományozott második diplomát, így az a gyakorlatba soha át nem ment, és helyette Lipót 1701. szeptember 12-én kibocsátotta a 'Novum Decretum'-ot,³⁴⁵ amely valójában az 1698. évi október 2-án az országgyűlés által is elfogadott resolutio megújítása volt. A 'Novum Decretum'-ot 1701. december 19-én a görög rítusú román papság a népesség kedélyeinek lecsillapítására egy újabb hitlevél követte.³⁴⁶ Végül is ez a lipóti hitlevél maradt érvényben, ugyanis csak ezt iktatta törvénybe újólag az országgyűlés.³⁴⁷ A folyamatot az 1744. évi országgyűlés VI. articulusának megfogalmazása zárja, amely szerint: '... a mi kedves Erdélyünk három nemzetihez tartozó szeretett hű karainak és rendeinek összesen és egyenként, valláskülönbség nélkül, még a római szentegyházzal valóban egyesült görög szertartásúakat is, mint-hogy ezek is katolikusok, úgyszintén eme fejedelemségünk bármely rendű és rangú többi lakosait, összesen és egyenként biztosítjuk és bizonyosakká tesszük, hogy őket az ő jogaikban, törvényeikben, kiváltságaikban, mentességeikben és kedvezményeikben ... úgy az egyházi, mint a világi dolgokban ... a legkegyelmesebben nem csak megerősítjük, hanem sértetlenül meg is tartjuk.'³⁴⁸

IV. Az autokefal görög szertartású szerb egyház berendezkedése Magyarországon (1690–1792)

IV. 1. Az egyházszervezet helyzete a kiváltságok megadásától az inartikulációig

A szerbeknek adományozott lipóti privilégiumokban az szerb egyházat érintő kiváltságok a szerb nemzet (natio) – elsősorban katonáskodást jelentő – világi kiváltságaival sajátos ötvözetet alkotnak. Minden esetre a magyarországi szerb kérdés szempontjából a kiváltságok politikai értelmezése kapott hangsúlyt. Így a kiváltságok megítélésében mind szerb, mind pedig magyar részről éppenséggel nem az egyházi, hanem a világi kiváltságok értelmezése játszott döntő szerepet. Különösképpen pedig azon császári ígéret, amely a nemzeti öngazgatás (szabad vajda-választás joga és a nemzeti kongresszus intézménye) mellett a – töröktől nemrégiben visszafoglalt, s elvileg a magyar Szent Korona felségjoga alá tartozó területeken – önálló territórium megadását helyezte – kezdettől (Literae Invitatoriae) fogva – kilátásba. A szerbek a kiváltságlevelekben a saját rendi önállóságukat (testületi kiváltságolást) láttak, amiről természetesen a magyar rendek hallani sem akartak, s a kiváltságleveleket az uralkodó magánjogi aktusának tartva, azok törvénybe iktatásának mindvégig ellenálltak.

Az események reális mérlegelése folytán nyilvánvaló, hogy a szerbek beköltözését nem lehet egyetlen időponthoz, egyetlen alkalomhoz, történetesen Csernovich Arzén 1690-ben, Magyarországra történt költözéséhez, kapcsolni. Kétségtelen tény: a török uralom alatt szakadatlanul igen sok szerb költözött Magyarországra. A török kivonulásával valamennyiük számára új helyzet állt elő. Megszűnt a török állam védelmező és elnyomó szerepe, a török jogrend helyébe a régi magyar rendi jog és a bécsi kamara és haditanács érdekei kerülte. Megszűnt a török kizsákmányolás, de ott volt helyette a továbbiakban a tervszerűen kivetett portio, a tervszerűen beszedett tized és a tervszerűtlen bekvártélyozás, fuvarozás és egyéb katonai terhek. Megszabadultak ugyan a török földesúri terhektől, de ott volt helyébe a magyar földesúr – akinek eddig a legjobb esetben csak formális adózást telje-

síttettek –, s most már közvetlen kapcsolatban lévén, behajthatókká váltak az egyéb földesúri szolgáltatások is, mint pl. a kilenced, robot, fuvarozás, ajándékok stb.. Egyúttal megszűnt a török kor vallási liberalizmusa, s jött az ellenreformáció harcaiban megedzett katolikus egyház, amely a rácokra úgy tekintett – mint Kollonich egyik nyilatkozatából kitűnik –, hogy a töröktől csak abban különböznek, hogy meg vannak keresztelve, egyébként 'eben so wohl als die Türckhen wider uns seind'.³⁴⁹

A török hódítással (1541) ugyanis a magyar területek szükségszerűen és potenciálisan az ipeki szerb pátriárkátus egyházi jurisdictiója alá került.³⁵⁰ Az események azonban nem ilyen egyszerűek, mert a török hódítást követően (1389) a szerb egyház önállósága megszűnt, előbb az ochridi érseki tartomány, később (1453) a konstantinápolyi pátriárka egyházi igazgatása alá került.

1453-ban II. Mohamed kompromisszumot kötött a görög egyházzal úgy, hogy egyúttal legfelsőbb kiváltságokban részesítette. Az egyház fejévé – a Rómával kötendő unió legnagyobb ellenségét – Gennadioszt tette meg. Nem csökkentek a görög klérus kiváltságai a korábbi állapothoz képest, bizonyos tekintetben pedig még meg is erősödtek, amennyiben joghatóságuk – ettől fogva – híveik világi ügyeire is kiterjedt. A pátriárkát az egyháztartomány zsinata választotta. Amennyiben a zsinat nem volt megegyezve a pátriárkával, úgy azt tisztéből elmozdíthatta, s ahhoz a szultán beleegyezését automatikusan megkapta. Az újonnan megválasztott pátriárkát hivatalában szultáni beráttal erősítették meg. Az új pátriárka kinevezése azonban mindig is a szultánnak tett adómegajánlás függvényében alakult. A tisztséget ugyanis mindig a legjobb ajánlattevőnek juttatták.³⁵¹

A pátriárka az egyházat a zsinattal egyetértésben kormányozta. A zsinat tagjai – elvben – az egyházi és világi előkelők soraiból verbuválódtak. Az egyházi méltóságok viszont a világi előkelők soraiból kerültek ki. A gyakorlatban a rendes zsinatot azonban mindinkább felváltotta a rendkívüli zsinat, amelynek résztvevői kizárólag egyházi

tiszttségviselők (érsekek, püspökök) voltak, akik éppen Konstantinápolyban időztek. A török birodalom belső viszonyai a keresztények jogfosztottságával párosulva nem tették lehetővé a zsinatok rendszeres megtartását, azért azok esetlegessé váltak. Éppen azért a zsinat helyét a pátriárka körül a helybéli alacsonyabb rangú klerikusokból és laikusokból kialakult tanácsadó testület töltötte be – lassan minden hatalmat megszerzett magának. A szerb egyházban a pátriárka jogi helyzetét a zsinattal együtt a konstantinápolyi pátriárkátus gyakorlatának példája szerint alakult ki. A pátriárkát a zsinat választja, és hivatalában a szultán erősíti meg.³⁵²

A szerb egyház a XVI. század közepén nyeri vissza függetlenségét, és vonja ki magát az ochridi érsekség – mintegy száz esztendeig gyakorolt – fennhatósága alól. Az egyházi önállóság helyreállítására irányuló törekvések már 1531-től kezdve megfigyelhetők. Egy bizonyos – magát szendrői metropolitának mondó – Pál török segítséggel kivonja magát az ochridi érsekség fennhatósága alól, és kinyilvánítja az ipeki (pec-i) pátriárkátus önállóságát. Az ochridi érsek azonban kiközösíti Pált. Mire ő a konstantinápolyi pátriárkához fordul kérvénnyel, aki végképp megfosztja őt érseki székétől, és a szerb pátriárkátust végképp megszüntetnek nyilvánítja. A megfeneklett kísérlet után Szokoli Musztafa nagyvezér (maga is szerb származású) rábírja a szultánt – 1557-ben –, hogy állítsa helyre az ipeki pátriárkátust. Úgy tűnik, az egykor janicsár-sorba került Szokolovics nem szakította meg végképp kapcsolatait családjával és egyházával, a tények azt mutatják, hogy öccsének, a szerb alapítású, Athosz-hegyi Hilandár monostor igumenjének, Makariosznak ösztönzésére közbenjárt a szultánnál, hogy az a szerb egyházat a török hatóságokkal és birtokosokkal szemben védelembe vegye, és kiváltságokban részesítse. Nagyon valószínű, hogy a szerb pátriárkátus helyreállításában ennek a szerzetesnek a kezdeményezése nagy szerepet játszott, amit az is bizonyít, hogy a szultáni berát őt emelte az érseki székbe.³⁵³

Nefimov orosz követ 1696-ból származó jelentése pontos felvilágosítással szolgál a szerb egyház akkori helyzetéről. III. (Csernojevich) Arzén pátriárka neki személyesen ismertette a szerb egyház helyzetét, elmondta, hogy az érseket jogaiban – úgymond – `régi kiváltsága`-i erősítik meg, ezeken azonban nem a Lipót-féle kiváltságokat, hanem itt a török időkben élvezett előnyöket kell értenünk, ugyanis hat évvel beköltözése után, már Habsburg fennhatóság alatt egy új egyházfő megválasztásával szemben csakis a török birodalomban szerzett kiváltságaira hivatkozhatott állásának megtartása céljából. Hiszen már az első pátriárka, Makariosz sem választás, hanem szultáni kinevezés útján került érseki székébe.³⁵⁴

A szerb pátriárka autonómiája a látszat ellenére mégsem volt pontosan körülírva, az képes volt a mindenkori körülményekhez alkalmazkodni. A török hatóságokkal és birtokosokkal szemben képes volt kiváltságainak körét bővíteni. A klérus a nép felett teljes hatalomra tett szert, ami a bíraskodás jogán kívül kiterjedt az adók beszedésére is. A pátriárkátus így már több volt egy egyszerű egyházszervezetnél. Az egyházi és világi funkciók – közvetlenül a beköltözést megelőzően – már szétválaszthatatlanul összefonódtak. A szerb egyház a török birodalmon belül egy önálló, vazallus állam képét mutatta, amely – bizonyos bizantinikus elemek fenntartása mellett – teokratikus módon kormányoztak.³⁵⁵

A beköltözést követően a pátriárka, mint a vazallus szerb állam feje kivonta magát a török fennhatóság alól, elvben megőrizve az egész Balkánra kiterjedő, önálló kormányzati rendszerét, sietve Habsburg védnökség alá helyezte magát, kompromisszumot kötve azzal. Lipót kiváltságlevelei ezt az állapotot szentesítették a megkötött egyezség szellemében. Ennek a fényében érthető, hogy az egyházi kiváltságok egyúttal világi színezetűek is, ami jelenti, hogy [1.] a szerb egyház továbbra is megőrzi egyházi és egyben állami önállóságát, ami azt jelenti, hogy a metropolita a szerb nemzet (natio) feje egyházi és világi tekintetben egyaránt. Személye szabadon választható. [2.] A

szerb egyház és nemzet `régi kiváltság`-ainak szabadon örvend. [3.] A metropolitának jogában áll, hogy püspököket és papokat felszentljen, templomokat építtessen, papokat a városokba és monostorokba helyezzen, az egyházi személyek felett korlátlan hatalommal rendelkezzen. [4.] Végül a császári akarat kinyilvánította, hogy a szerb nemzet és egyház az elnyert kiváltságainak háborítatlanul örvendjen. 356

Miután a két birodalom, a Habsburg és a török között húzóódó határokat a karlócai békében (1699) véglegesen rögzítették, kiderült, hogy a szerb nép jelentős része a pátriárkával együtt a magyar királyság fennhatósága alá került, úgy, hogy a lipóti kiváltságoknak a megváltozott körülmények között továbbra is érvényt kellett szerezniük. Ez azt jelentette, hogy Lipót császár a balkáni körülmények között, a török birodalomba – korábban – beilleszkedett, egyúttal bizánci mintára – erősen világi színezettel rendelkező – theokratikus módon kormányzott egyházszervezetet egy nyugati típusú jogrenddel, és nyugati értelemben vett vallási körülményekkel bíró államrendszerben helyezte el.³⁵⁷

Innen fakad, hogy a szerb egyház és nép a császári ígéreteknek mindig is különös jelentőséget tulajdonított. Ez történt Csemovich halála után, amikor is utóda, Diakovics Izaiás – élve az alkalommal – I. József (1705-1711) bátorítására az 1708. február 29.-ére, Pozsonyba összehívott (labanc) országgyűlésre Szerém Bács két-két képviselőjét küldte, egyúttal az általa az év január 4.-én kelt folyamodványát kívánta beterjesztetni, amely a területi önállóság biztosítása mellett további tíz pontban terjesztette elő a követeléseket, amelyek három legfontosabb pontja a következő: [1.] A szerb nemzet egyházi és világi képviselői részt vehessenek a magyar országgyűlésen, hogy kiváltságaikra és ott előforduló jogaikra felügyelhessenek. [2.] 'Amennyiben a szűkség kívánja, úgy a Nemzeti Kongresszust szabadon megtarthassák. Egyúttal vallásukat szabadon gyakorolhassák. [3.] Az I. Lipót-féle privilégiumokat az országgyűlés iktassa törvénybe.³⁵⁸ A pestis és a magyar rendek ellenállásán megghiúsult országgyűlés a szerbek kívánságainak napirendre tűzése nélkül feloszlott. Majd III. Károly (1711–1740)

alatt tartott három országgyűlés a szerbek ügyével közvetlenül nem foglalkozott. Privilégiumaikat azonban 'Popovics Vince keleti egyházbeli görög szertartású metropolita és érsek, mind a maga, mind az egész rác és szerviai nép nevében és személyében benyújtotta'.

Az uralkodó az ország rendjeinek megerősítése híján, csupán magánjogi értelemben, 1713. augusztus 2.-án az udvari kancelláriája, majd az év október 8.-án a magyar kancelláriája útján 'mások jogának fenntartásával' megerősítette, fivére, József 1706. augusztus 7.-én kelt kiváltságlevelét. Az 1715. április 10.-én kelt levelében pedig azzal a záradékkal erősíti meg a szóban forgó kiváltságokat, miszerint 'ezen kiváltságoknak addig kell csorbítatlanul fennállniuk, s élvezetében a mondott nemzet háborítatlanul addig megtartandó, meddig az ... irántunk és felséges házunk iránt tartozó hűségében és engedelmségében meg fog maradni.' 359

Az 1716. évi diadalmas török háborút követően az 1718 július 21.-én megkötött pozsareváci békében a Habsburg-birodalom fennhatósága alá került a Temes-vidéke mellett a Havasalföld az Olt torkolatáig és Szerbia Belgrádtól a Timok folyóig. Ennek következtében a magyarországi szerb metropolita Krusedolból Belgrádba helyezte át székhelyét. Így tehát Habsburg fennhatóság alatt valósult meg a szerb nemzet (natio) egyházi és politikai egysége a belgrádi és a karlócai érsekség egyesülése által.³⁶⁰ (Ez lesz az európai értelemben vett, modern szerb nemzetállam megvalósításának alapja.)

Következett az 1736. évi török háború, amikor is a jelenlegi ipeki pátriárka, IV. (Joánovics Sakabente) Arzén miután a török ellen fellázította a belső szerb tartományok és Albánia népét az osztrákok mellett, a háború szerencsétlen kimenetele miatt – egyházi hierarchiájával együtt – Magyarországra menekült, akit az uralkodó 1737. május 18.-án kelt levelében 'de potestatis Nostrae regiae plenitudine ac Auctoritate suprema' pátriárkai tisztségében megőszített.³⁶¹ (A hátrahagyott ipeki pátriárkátus 1766-ban veszítette el önállóságát, amikor is a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alá került.) Az 1739-ben meg-

kötött belgrádi békével a Temes-vidék kivételével a Habsburgok balkáni hódításai Belgráddal együtt – végérvényesen – elvesztek. Az érsekség ekkor költözik véglegesen Magyarországra, ezúttal nem a szerémségi Krusedolba, hanem Karlócára, ahol is a bevándorolt Joanovics Sakabente váltja fel Popovicsot az érseki széken.³⁶²

Az 1709-ben egykor elhunyt Diakovics Izaiás halála után ugyan a szerbek már nem ragaszkodtak olyan következetesen a Habsburg uralom alatt kialakítandó területi önállósághoz, de az 1741. évi országgyűlés határozatával végképp elestek annak lehetőségétől. Ugyanis a 18. tc.-ben kimondták, hogy 'az úgynevezett katonai helyek is, amelyek Bács, Bodrog, Csongrád és Zaránd vármegyékben, a Tömösi kerületben, Szerémben és Alsó-Szlavóniában fekszenek, a vármegyék hatósága alá visszállytassanak'. Egyúttal kimondták, hogy 'a Végvidék szabályozására alkalmas és elégséges területet fognak kijelölni, és azt a határőröknek lakásra és ottani kötelességeik teljesítésére ... fogják átadni'.³⁶³ Feltehetően a katonai területek incorporációját megelőző közigazgatási állapot adhatta az udvari hivatalok mellett egy önálló hivatal az 'Illyr udvari Deputatio' megszervezésének ötletét.

Végül is 1746-ban került sor az udvari 'Deputatio' felállítására, amelyet a meglévő udvari hivatalok mellett, gróf Kollowrat Ferdinánd elnökletével hoztak létre, aki egy 1748. augusztus 27.-én tartott beszédében a magyar kancelláriát a szerb nemzet ügyébe történő beavatkozással vádolta meg – mondván –, és annak a nézetének adott kifejezést, hogy a szerb ügy nem magyar ügy (provinciale-hungaricum), hanem birodalmi ügy (austriaco-politicum), mivel 'die illyrische Nation selbst ein Patrimonium domus Austricae, und nicht regni Hungariae', mivel a déli országrészek a császári fegyverek hódításai, éppen azért 'a császári házhoz tartoznak és nem a magyar koronához'.³⁶⁴ Az 'Illyr Deputatio' három évtizedes fennállása alatt került sor a 'Regulamentum Illyricum' kibocsátására, amely a magyarországi szerbek korábbi kiváltságait nagy mértékben leegyszerűsítve az autonómiát csak egyházi és oktatási ügyekben ismerte el. Az 'Illyr Deputatio'

megszűntével (1777) a magyarországi szerbek a magyar kancellária, míg a határőrvidéken élők az udvari haditanács fennhatósága alá kerültek.³⁶⁵ A határőrvidékek területi önállóságát és önálló igazgatási rendjét az 1885. évi 24. tc. számolta fel.³⁶⁶

A görög szertartású egyház szervezetét II. József (1780–1790) 1782-ben kiadott *Systema Consistoriale*-ban szabályozta.³⁶⁷ Türelmi rendelete azonban nem terjedt ki a görög szertartásúakra. Az ország-lakosoknak nyilvánított görög szertartásúak az 1790. évi 27. tc.-ben nyertek jogot, hogy 'a vallás gyakorlása nekik teljesen szabad' legyen, egyúttal, hogy 'más honlakosok módjára, Magyarországon és a kapcsolt Részekben jószágok szerzésére s birtoklására és minden hivatal viselésére képesek legyenek'.³⁶⁸ Az illyr kancellária megszüntetésével kapcsolatban az 1792. évi 10. tc. kimondja, hogy 'néhai felséges Mária Terézia császárné és apostoli királynő ... miután az illyr kancellária föllállítását elrendeltetett – az országnak a görög nem-egyesült szertartású lakosai – már a honpolgári joggal a köztörvénynél fogva megajándékoztattak, az illyr kancelláriának a karok és rendektől óhajtott eltörlését már tényleg elhatározta, és nincs egyéb hátra, mint hogy Őfelsége ... tényleges megszűnését' elrendelje. Továbbá kimondták, hogy 'a nevezett kancelláriának bekövetkezett eltörlése után ... kik a szükséges minősítéssel bírnak, a magyar királyi udvari kancelláriához, valamint a királyi helytartótanácsához is alkalmaztassanak'. Nem utolsósorban 'a karok és rendek ... kijelentik, hogy a nevezett felekezet metropolitáját és püspökeit már mostantól fogva szavazat illeti meg'.³⁶⁹ Az ország-lakók körében a vallás szabad gyakorlásának meghagyása mellett az egyházi méltóságoknak az országgyűlésbe való meghívása a szerb kívánságoknak 'az ország alaptörvényeivel nem ellenkező kiváltságai' elismerését jelentette.

A görög szertartásúak teljes körében a vallás szabad gyakorlatát végül is az 1844. évi 3. tc. alapján az 1848. évi 20. tc.³⁷⁰ mondta ki megállapítva vallásbeli és iskolai ügyekben az önálló intézkedési jogot.

IV. 2. A görög szertartásúak egyházszervezete és népessége Magyarországon a XVIII. században

Az Országos Levéltár Helytartótanácsi Levéltárában a Helytartótanács 1726 és 1783 között több kisebb megszakítással egykor működő ügyosztályának a 'Departamenta Graeci Ritus non Unitorum'³⁷¹ iratai között egy 1785-ből származó összeírás található, amely az ügyosztály hatáskörébe tartozóan feltünteti a Magyarországon, a XVIII. században egykor működő görög szertartású monostorokat. Az összeírás feltünteti a monostorok nevét, az alapításuk évét és azt, hogy melyik püspökséghez tartoztak. A monostorok közül kilenc esetben ismerjük az alapítás évét. A monostorok a következők:

Helység alapítás éve		püspökség	megye
Orahovitza	1132	Pakrácz	Verőce
Gergeteg	1470	Szerém	Szerém
Hoppovo	1496	Szerém	Szerém
Krusedol	1496	Szerém	Szerém
Bezdin	1539	Temes	Temes
Gomiricza	1601	Károlyváros	Károlyvárosi ker.
Szentgyörgy	1623	Temes	Temes
Voilovitza	1627	Temes	Temes
Grabovatz	1683	Buda	Tolna
Remete	–	Szerém	Szerém
Verdnik	–	Szerém	Szerém
Jazak	–	Szerém	Szerém
Bessenova	–	Szerém	Szerém
Sissatovac	–	Szerém	Szerém
Kövesdin	–	Szerém	Szerém
Privina Glava	–	Szerém	Szerém
Beocsin	–	Szerém	Szerém

Rakovacz	–	Szerém	Szerém
Fenek	–	Szerém	Szerém
Hodos alias Bodrog	–	Arad	Arad
Kovily	–	Bács	Bács
Bogyan	–	Bács	Bács
Lepavina	–	Pakrácz	Varasdi ezred
Pekra	–	Pakrácz	Pozsegai ezred
Meszity	–	Versecz	Temesvári ezred
Zlaticza	–	Versecz	Oláh-Illyr ezred

Az összeírásból megállapítható, hogy a görög szertartásúak Magyarországon a XVIII. században jól felépített egyházszervezettel rendelkeztek. Az összeírás tanúsága szerint a történelmi Magyarországon a legkorábban alapított görög szertartású monostor Orahovitza volt.³⁷²

Az összeírásban olvasható megjegyzés szerint a gergetegi monostor '1470 táján Corvin Mátyás uralkodása alatt az alapításról és az adományról kiváltságlevelet nyert'. A krusedoli monostor mellett pedig az a megjegyzés áll, miszerint 'ezt a monostort Maximius Brankovich szerb püspök és fivére János despota 1496-ban alapította. Az itt közölt monostorok mellett az 1765. évi összeírás³⁷³ tanúsága szerint Ráckeven 3–4 szerzetessel, Szentendrén 1 szerzetessel. A ráckevei szerzetesekről tudjuk, hogy 1776-ban – az egyházközség nagy sajnálatára – átköltöztek Grábócra. A grábóci monostor alapításának – az összeírásban említett és helyi hagyományra támaszkodó – éve amúgy is kérdéses, mivel a görög szertartású monostor birtokait a római katolikus szekszárdi apátság birtoktestéből hasították ki 1776-ban, ahhoz hasonlóan, miképpen Nagyváradon és Balázsfalván – az egykor jezsuiták által elhagyott – templomépületeket és birtoktesteket a XVIII. század közepén az unitus román egyház megkapta.

Két nagyobb (1765 és 1785) és több kisebb országos méretű összeírásból módunkban áll Magyarország XVIII. századi görög szertartású népességéről hiteles képet adni. A Helytartótanácsnak a görög

szertartásúak ügyeivel foglalkozó ügyosztályának (Departamenta religionaria graeci ritus non uniti) iratanyagában megtalálható anyag az országos összeírások szerves részét alkotják. Az összeírások – ismeretes – II. József (1780-1790) korában készültek. Az országos összesítéseket – korábban – Thirring Gusztáv,³⁷⁴ az azok mellett fennmaradt megyei összeírásokat pedig Danyi Dezső – Dávid Zoltán³⁷⁵ közzétételéből ismerjük. Míg az országos összesítésben 49 megye szerepel, addig a 27 esetben a megyei adminisztrációnál maradt fenn az összesítés. Az országos összeírások közzétett anyaga azonban nem tartalmazta a görög szertartásúak esetében készített összeírásokat, mivel azok a görög szertartásúak ügyeivel foglalkozó helytartótanácsi ügyosztályon maradtak fenn.³⁷⁶

Az összeírások alapján rekonstruálni lehet a görög szertartású (egykori szóhasználat szerint `görög nem egyesült`) egyház szervezetét. Mint említettük Magyarországon és Erdélyben minden nem egyesült görög szertartású hívő a karlócai metropolita lelki igazgatása alá tartozott. A karlócai metropolia egyházi igazgatási helyzetét is szabályozni kívánó királyi leirat, a Mária Terézia (1740–1780) féle `Benignum Declaratorium Illyricae Nationis` (1779)³⁷⁷ a következőkben kívánta megszabni: A metropolia – eszerint – 7 püspökségből, úgymint az aradi, budai, bácsi, pakráci, szerémi, temesvári és verseci püspökségből állt. A legtöbb protopopiatussal (esperesi kerület) az aradi (14) rendelkezett, 10 protopopiatus volt a temesvári, 9 a pakráci, 6–6 a szerémi és verseci, 4 a bácsi és kettő a budai püspökségben. 481 parókia volt található az aradi, 287 a temesvári, 239 a verseci, 175 a szerémi, 100 a pakráci, 61 a bácsi és 48 a budai püspökségben. Úgyisint 473 filia volt a pakráci, 126 az aradi, 37 a temesvári, 29 a verseci, 28 a szerémi és 17 a budai püspökségben. A `Regulamentum` szerint egyetlen filia sem volt a bácsi püspökségben.³⁷⁸

A `Regulamentum`-ban feltüntetett helyzettel szemben az összeírásokból (1785) – az egykor a XVIII. században, Magyarországon a karlócai szerb érsek fennhatósága alá tartozó nem egyesült görög szer-

tartású egyházzól eltérő kép rajzolódik ki. Az érsekséghez 7 püspökség tartozott, úgymint: az aradi, a bácsi, budai, karánsebesi (verseci), karlócai (szerémi), temesvári és pakráci. Az aradi püspökségben 10 protopopiat (esperesség), 427 parókia, 91 filia,³⁷⁹ a bácsi püspökségben 4 protopopiat, 47 parókia és 5 filia,³⁸⁰ a budai püspökségben 3 protopopiat 59 parókia és 122 filia,³⁸¹ a karánsebesi püspökségben 7 protopopiat, 209 parókia és 6 filia,³⁸² a karlócai püspökségben 5 protopopiat, 84 parókia és 18 filia,³⁸³ a temesvári püspökségben 10 protopopiat, 262 parókia és 24 filia³⁸⁴ és végül a pakráci püspökségben 7 protopopiat, 56 parókia és 206 filia³⁸⁵ működött. Az összeírt görög szertartású házak száma az aradi püspökségben 41.553, a bácsi püspökségben 9.772, a budai püspökségben 3.936, a karánsebesi püspökségben 29.904, a karlócai püspökségben 10.443, a pakráci püspökségben 8.013, a temesvári püspökségben 41.540 volt.

A budai püspökség területén, valamint az aradi püspökség siklói és aradi protopopiatusaához tartozó Békés, Csanád és Csongrád megyékben az összeírt görög szertartásúak házáinak száma összesen 5.868.³⁸⁶ A pakráci püspökséggel (8.013) nem számolva a fennmaradó görög szertartású házak száma 123.440, amelyből csak a bácsi és karlócai püspökségek területén éltek szerbek, illetve a temesvári püspökség nagy-szent-miklósi, nagy-beckerekai és nagy-kikindai protopopiatusaiban, ami az összeírások szerint 30.830 házat jelent. Az egykor összeírt szerb háztartások 11%-a esett tehát a budai püspökség, illetve Békés, Csanád és Csongrád megyék területére. Ugyanakkor a karlócai érsekség hét püspökségében összeírt 145.334 ház nagy részét: 102.545 házat az aradi, karánsebesi és temesvári püspökségekben nem-egyesült görög szertartású románok lakták (70,5%).³⁸⁷

Az egyházi szolgálattevők közül a budai püspökségben összeírtak 2 vikáriust, 1 guardiánt (rendfőnököt), 1 archimandritát, 3 protopopát, 55 parókust, 5 létszámfelettit (supernumerarius) továbbá 4 szerzetest (Grábócon), 1 diakónust (kispap) és 1 `laicus claviger`-t.³⁸⁸ A bácsi (újvidéki) püspökségben 4 protopopát, 78 parókust, 53 létszám-

feleltit,³⁸⁹ a karlócai (szerémi) püspökségben 1 vikáriust, 6 protopopát, 102 parókust, 18 létszámfeleltit és 2 diakónust,³⁹⁰ a karánsebesi (verseci) püspökségben 5 protopopát, 248 parókust, 10 létszámfeleltit és 1 diakónust,³⁹¹ az aradi püspökségben 11 protopopát, 491 parókust és 145 létszámfeleltit,³⁹² a temesvári püspökségben 10 protopopát, 428 parókust és 53 létszámfeleltit³⁹³ és végül a pakráci püspökségben 4 protopopát, 73 parókust, 16 létszámfeleltit és 3 szerzetest.³⁹⁴

A budai püspökségben 3936 házat írtak össze, egy papra 71 ház (454 fő)³⁹⁵ esett, az aradi püspökség volt a legnépesebb, ott 41.553 házat írtak össze, egy papra 85 ház (544 fő) esett,³⁹⁶ az egy papra jutó házak száma a bácsi püspökségben volt a legmagasabb, ott ugyanis 9.772 házat írtak ugyan össze, az egy papra eső házak száma 125 (800 fő),³⁹⁷ a karánsebesi püspökségben 29.904 házat írtak össze, egy papra 120 ház (768 fő)³⁹⁸ esett, a karlócai püspökségben 11.861 házat írtak össze, egy papra 116 ház (742 fő)³⁹⁹ esett, a temesvári püspökségben 41.590 házat írtak össze, egy papra 97 ház (620 fő)⁴⁰⁰ esett, végül a pakráci püspökségben 6.595 házat írtak össze, egy papra 90 ház (567 fő)⁴⁰¹ esett. (Megjegyezzük, hogy a lélekszámot a házak számából egy általunk megállapított 6,4-es szorzószámmal kaptuk.)

A budai püspökség szervezetébe 1785-ben 59 egyházközség tartozott, amelyből a rendelkezésünkre álló, feltehetően hiányos 1765. évi iratokban csak 21-et írtak össze.⁴⁰² Míg 1785-ben a filiák száma 122, addig 1765-ben csak 21-et⁴⁰³ írtak össze, abból is 18 a győri parókiához tartozott (Pápa, Vásárhely, Sümeg, Keszthely, Jánosháza, Sárvár, Nemeskér, Vezekény, Kiss-Tata, Szent-Márton [Győr mellett], Lázi, Lovász-Patona, Mosony, Rajka, Gálos, Egerszeg, Körmend, Szombathely), amely filiákról a későbbiekben egyáltalán nem hallunk.⁴⁰⁴ 1785-ben Komárom filiájaként írták össze Gutát, Tatát, Ácsot, Ászárt, Kisbért, Császárt, Kocsot, Neszmélyt, Mocsint, Érsekújvárt, Űrményt, Farkasdot, Galgócot, Tapolcsányt, Újhelyet, Séllyét, Nagy-Szombatot, Nagy-Magyart, Szerdahelyet. Esztergom filiája volt: érseki város, Szent-Tamás, Léva, Zelisz, Nyitra, Magyaroszölgyén és

Nyergesújfalu.⁴⁰⁵ Kecskeméthez tartoztak az alföldi diaszpórák: Nagykőrös, Cegléd, Abony, Szolnok, Tisza-Földvár, Sass, Csongrád, Félegyháza, Halas, Fülöpszállás, Szabadszállás, Kun-Szentmiklós.⁴⁰⁶ Pest filiája volt: Soroksár, Ócsa, Gomba, Monor, Szele, Bicske és Kóka.⁴⁰⁷ Eger filiája volt: Poroszló, Tisza-Füred, Roff, Török-Szentmiklós, Madaras, Kunhegyes, Karcag-Új-Szállás, Kis-Új-Szállás, Jász-Kisér, Jász-Ladány.⁴⁰⁸ Gyöngyös filiája volt: Hatvan és Pásztó.⁴⁰⁹ Szentes filiája volt: Vásárhely, Mindszent, Szegvár és Csongrád.⁴¹⁰ Tokaj filiája volt: Tarcál, Mád, Tállya, Aba-Új-Szántó, Szerencs, Bodrog-Keresztúr, Olasz-Liszka, Erdő-Bénye, Tolcsva, Sáros-Patak, Sátoralja-Újhely, Szent-Mihály, Tisza-Lök, Gáva, Nyíregyháza, Kulo, Mária-Póts, Gyula, Baksa, Csuszan, Gebe, Nyírbátor, Balkány, Hajdú-Hadház, Hajdú-Böszörmény, Hajdú-Szoboszló, Hajdú-Nánás, Újvár és Hajdú-Dorog. Csanád filiája volt Apátfalva és Makó.⁴¹¹

Szentendrén írták össze a legtöbb egyházközséget: 1. Istenanyamennybemenetele katedrális, 2. Úr-szineváltozása, 3. Szent-Miklós (Csiprovácska), 4. Szent-Miklós (Opovácska), 5. Szent-Mihály arkangyal (Popovácska), 6. Szent-Háromság, 7. Isteni-Fogantatás (Annunciata). Az 1765. évi Pest-megyei összeírás az egyházközségekhez tartozó házakat név szerint tartalmazza.⁴¹²

Többek között megtudjuk, hogy a Szentendrén rezidens püspök Dionysius Novákovics egyúttal erdélyi püspök is, és távollétében Sofronij Kirilovics – úgymond – szekesői vikárius igazgatja az egyházmegyét, aki egyúttal viszont a grábóci monostor archimandritája és Grábócon is lakik. Ugyanakkor a budai protopopa tisztét Simeon Radivojevics töltötte be, aki Szentendrén lakik és gondját viseli az alábbi egyházközségeknek: Győr, Komárom, Esztergom, Buda (Tabán), Szent-Endre, Pomáz, Kalász, Csobánka, Csép, Lórév és Ráckeve, Szekesfehérvár, Perkáta, Pentele, Rác-Almás, Batta, Adony.

1785-ben viszonylag a legtöbb görög szertartású Pest-megyében Szentendrén lakott: 459 házuk az összes ház 56,7 %-át tette ki. Pomázon 135 görög szertartású házat találunk (az össz ház 44,8 %-át), míg

Lóréven az összes ház 92,6 %-a görög szertartásúé (38 ház), addig Ráckeven az általuk lakott 42 ház az össz ház 9,3 %-át tette ki. Szentendre kamarai birtok volt, Ráckeve, Lórév, Csép Krisztina főhercegnő birtoka, Pomáz, Budakalász és Csobánka a Vattay család birtokában volt.⁴¹³

Baranya megye 367 helysége közül 50-ben laktak görög szertartásúak. A megyében összeírt házak 7,4 %-a volt görög szertartásúak birtokában. A megyében az összeírt házak számának tükrében Budmérton volt a görög szertartásúak száma: az összes ház 98,3 %-a, bár abszolút értékben házaik száma nem haladta meg az 50-et. Az általuk lakott 50 helységből 17 szintén Krisztina főhercegnő birtoka volt. Az Esterházy Kázmér gróf birtokain összeírt 10 helység 933 háza közül 382 (41%) volt görög szertartásúé, míg Batthyány Fülöp gróf birtokain összeírt 8 helység 1296 házából 291 (23,2 %). A legtöbb görög szertartású parókiát Krisztina főhercegnő birtokain és a kamarai birtokon találjuk.⁴¹⁴

A görög szertartású aradi püspökség hatósága kiterjedt Bihar, Arad, Békés, Csanád és Csongrád megyékre, a temesvári püspökségé Temes és Torontál megyékre, a karánsebesi (verseci) püspökségé Krassó, Temes és Torontál megyékre, a pakráci püspökségé Körös, Pozsega és Verőce megyékre. A bácsi püspökség Bács-megyében, a karlócai (szerémi) pedig Szerém-megyében feküdt.⁴¹⁵

Arad megyében 170 helységben laktak görög szertartásúak, az összeírt házaik száma 18.183, a megyében összeírt össz ház 69%-a.⁴¹⁶ Bács megyében 47 helységet laktak, összeírt házaik száma 7.288, a megyében összeírt össz ház 24 %-a.⁴¹⁷ Bihar megyében 378 helységet laktak, összeírt házaik száma 24.7711, a megyében összeírt összes ház 47 %-a.⁴¹⁸ Temes megyében 80 helységet laktak, összeírt házaik száma 10.413, a megyében összeírt összes ház 29 %-a.⁴¹⁹ Torontál megyében 47 helységet laktak, összeírt házaik száma 14.143, a megyében összeírt összes ház 67,5 %-a.⁴²⁰

Görög nem egyesült szertartású házat írtak össze Bihar megyében a nagyváradi római katolikus püspökség birtokain fekvő 72 helységben (6.506), a nagyváradi görög-katolikus püspökség birtokain fekvő 72 helységben (4.912), Batthyány József birtokán fekvő 12 helységben (1.173), közbirtokossági birtokon 60 helységben (4793), Torontál megyében kamarai birtokon fekvő 41 helységben (8.194), Kiss Izsák birtokán fekvő 41 helységben (1.259), Lázár János birtokán fekvő 3 helységben (466), Nákó Kristóf birtokán fekvő 2 helységben (860) és végül a Marczibányi család birtokát képező 2 helységben (193).⁴²¹

A legtöbb görög nem egyesült szertartású házat (24.771) Bihar megyében írtak össze, ahol az össz ház 46 %-át⁴²² teszi ki. Az összeírt görög nem egyesült ház számaránya Arad megyében a legmagasabb, az össz ház 69 %-a (18.183),⁴²³ de hasonlóképpen magas a görög nem egyesültek számaránya Torontál megyében, ott az össz ház 67,5 %-a (14.613),⁴²⁴ Szerém megyében: 65 % (9.184 ház),⁴²⁵ Pozsega megyében 38 % (2.482 ház),⁴²⁶ Verőce megyében 31 % (4.662 ház)⁴²⁷ és a legalacsonyabb Bács megyében 24 % (7.288 ház).⁴²⁸

A Tisza-Maros szögétől délkeletre fekvő területek a legkésőbb szabadultak fel a török uralom alól. A magyar közigazgatás csak az 1741. évi törvényt követve tért vissza.⁴²⁹ Ugyanakkor az összeírásokból nem lehet közvetlenül az egykori etnikumok arányára következtetni. A történeti kutatások Bihar megye népességi viszonyait tisztázták e legjobban.⁴³⁰ A megyében megtelepült görög szertartásúak nyilvánvalóan románok. Azonban köztudott, hogy a terület román lakossága a görög nem egyesült szertartásúak mellett unitus volt. A valachikális román egyház Athanasziosz-féle uniója (1699)⁴³¹ után azonban jelentős mértékben visszatért az ortodoxok körébe, egyúttal a karlócai metropolita fennhatósága alá. Ismeretes tény, hogy a nagyváradi római katolikus püspök gróf Csáky István erélyes fellépése ellenére az aradi nem egyesült püspök végig járja a bihari román falvakat és az uniált papokat visszaviszi az ortodoxok körébe. A nem egyesült egyház be-

folyását az sem csökkenti, hogy 1777-ben felállítják a nagyváradi görög-katolikus püspökséget.⁴³²

Bihar megyében összeírt görögkeleti lakosságú községek esetében alkalmunk van a görög szertartásúak megtelepedésének folyamát megfigyelni. Az általunk vizsgált települések közül 1692-ben lakott és a XIII. században már létező település volt: Kis-Jenő (1213),⁴³³ Pelbárd-Hida (1216),⁴³⁴ Hegyköz-Száldobágy (1226),⁴³⁵ Mező-Telegd (1256),⁴³⁶ Berek-Böszörmény (1291),⁴³⁷ Berettyó-Újfalu (1291),⁴³⁸ Diószeg (1291),⁴³⁹ Élesd (1291),⁴⁴⁰ Fenes (1291),⁴⁴¹ és Tóti (1291),⁴⁴² amelyek mind magyar alapítású és a török hódoltság előtt is magyar lakta település volt. Ezeken a helyeken 1692-ben is magyar lakosságot írtak össze. Az 1785. évi összeírásban a görögkeletiek jelenléte az össz ház %-ában a következő: 1% Diószeg, Berettyó-Újfalu és Berek-Böszörmény, 8 % Élesd, 13 % Mező-Telegd, 14 % Fenes, 22% Belényes, 52 % Pelbárd-Hida, 65 % Kis-Jenő, 79 % Hegyköz-Száldobágy. Bihar megye településrendjének pusztulása a török-korban ismeretes, 1692-ben 1337 háztartást írtak össze,⁴⁴³ holott még 1552-ben 11.881 portával számolhatunk, ami 47.524 háztartást jelentett. MEZŐSI Károly számítása szerint Bihar megyében 1552-ben 285.144 lélek lakott, "140 év alatt ez a szám 12.564-re csökkent, tehát a lakosságnak csupán 4,4 %-a élte túl a török pusztítást!".⁴⁴⁴

A görög szertartásúak 1785. évi összeírását figyelembe véve, az 1692-ben összeírt román lakosú helységek Venter (1349)⁴⁴⁵ és Kis-Almás (1421),⁴⁴⁶ kivételével mind a 33 község a XVI. században került először összeírásra, csupán Kápolna⁴⁴⁷ volt az egyetlen, amelyet először az 1692. évi összeírás említ. A felsorolt községekben az 1785. évi adataink alapján a görög szertartásúak jelenléte az össz ház %-ában a következő: 100 % 3 esetben, 99 % 2 esetben, 95 % 6 esetben, 90 % 13 esetben, 80 % 5 esetben, 50 % 2 esetben. Az először 1692-ben összeírt Kápolnát 1785-ben mind görög szertartásúak lakták. Az általunk vizsgált községek közül az 1715\20. évi összeírás alkalmával először írtak össze 144 helységet. Ott a görög szertartásúak jelenléte

1785-ben a következő: 100 % 31 esetben, 90–99 % 71 esetben, 80 % 11 esetben, 70 % 8 esetben, 60 % 4 esetben, 50 % alatt 12 esetben. Az 1785-ben először összeírt görög szertartású lakossággal rendelkező községek száma 118, amelyekben a görög hitűek jelenléte a következő: 100 % 46 esetben, 90–99 % 36 esetben, 90 % 7 esetben, 80 % 15 esetben, 70 % 7 esetben, 60 % 4 esetben, 50 % 2 esetben és 50 % alatt 10 esetben.

A rendelkezésünkre álló összeírásokból kikövetkeztethető Bihar megye településszerkezetének XVIII. századi fejlődése, illetve a görög szertartású lakosság Bihar megyében történt megtelepedése. Jól tudjuk ugyanis, hogy Bihar megyében a török uralom előtt már megtelepedtek román (vlach) kenézségek.⁴⁴⁸ Megfigyeléseink szerint – azonban rendkívül érdekes, hogy – a XVI. századot megelőzően megtelepült "vlach" falvak nem érték meg az 1692. esztendő, ugyanis a régi magyar településrendszerrel együtt pusztultak el a XVI. század végén és a XVII. század közepén.⁴⁴⁹ Az általunk vizsgált összeírásban szereplő, görögkeleti lakosú falvak az említett kivételektől eltekintve mind a XVI. században és az azt követő századokban keletkezett telepek. A XVI. században összeírt 33 település közül az egyes falvakat először írtak össze 1588-ban egyet, 1580-ban ötöt, 1584-ban egyet, 1587-ben ötöt, 1588-ban tizenötöt, 1599-ben egyet, 1600-ban ötöt és 1692-ben egyet. A vizsgálódásaink körébe vont települések közül először szerepel az 1715\20. évi összeírásokban 144, és az 1785. évi összeírásban 118. Megállapíthatjuk tehát, hogy az 1785. évi összeírás tanúsága szerint a XVIII. században görögkeletiek által lakott települések közül egyetlen egy sem hozható kapcsolatba a török hódoltság előtt a román (vlach) kenézségekhez tartozó falvakkal. Településeink közül tehát 35 települt meg 1596 és 1692 között, 144 1692 és 1720 között, valamint 118 1720 és 1785 között. Az egyes összeírások időpontjában rögzíthető adatokat figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a görögkeletiek zömének megtelepedése a XVIII. századra esik, akkor települt meg az összeírt, görögkeletiek által is lakott 306 település közül 262, azon fe-

lül a XVI–XVII. századra esik 33 település keletkezése, míg egy-egy község megtelepedése a XIV. illetve a XV. századra tehető. Ugyanakkor a XIII. században már biztosan megtelepült és a görög szertartásúak 1785. évi összeírásában szereplő helységeket eredendően magyar településeknek tartjuk, már csak azért is, mivel az 1773. évi összeírás is mind magyar nyelvű településekként tartja azokat számon, közülük pedig Belényes,⁴⁵⁰ Berek-Böszörmény,⁴⁵¹ Berettyó-Újfalu,⁴⁵² Diószeg,⁴⁵³ Élesd,⁴⁵⁴ és Mező-Telegd⁴⁵⁵ mezőváros volt. Így az utóbb említett településeken az 1785. évi összeírás szerint lakozó görög szertartásúak megtelepedését is a XVIII. század népmozgalmával hozhatjuk kapcsolatba.

Jegyzetek

Előszó

1. HODINKA, 1909, III, az igazság kedvéért meg kell említenünk, hogy a kész tanulmányt az MTA pályázati bizottsága nem fogadta el a kitűzött díjra.
2. THALLÓCZY, 1878, 1888, 1892, 1896, 1897.
3. PESTHY, 1878, I. 345, 363-6; 1899, I-XVIII.
4. HODINKA, 1909, 90 skk.: "Az 1360. március 8. kelt oklevél kiállítója, Koriatovics Tódor, Isten kegyelméből munkácsi herceg, elmondja benne, hogy lelki üdvösségére Munkács városa mellett Sz. Miklós püspöknek ajánlott kolostort építtetett. ... E szerint az oklevél hiteles vagy hamis voltától függ a kérdés, Koriatovics alapította-e a kolostort vagy sem, s ha nem ő, ki alapította hát s mikor? Vö. BASILOVITS, 1804. – KARÁCSONYI, 1900.
5. A II. Vatikáni Zsinat "Az egyházzól" alkotott konstitúciójában hozta nyilvánosságra az egyházzól alkotott felfogását, miszerint hogy annak bizonyos -- hierarchikus és triumphalis -- értelemben vett, egyoldalú fejlődését a lelkiség alapjaira helyezte vissza; így az egyházi "tagság" kérdésében nem csak a külső kritériumok, úgymint a keresztség, az igaz hit és a hierarchia elismerése, játszanak szerepet, hanem kifejezetten megkívánja Krisztus szellemiségének birtoklását, a "Krisztus teste" megfogalmazással szemben az "Isten népe" kép új jelentőségét fejtette ki. – Új-Testamentum-i értelemben azt a közösséget értjük alatta, amely kapcsolatban állt a történeti Jézussal. – Későbbi felfogás szerint az egyház valójában Krisztus "titokzatos teste", az egyház egy tökéletes, szellemi, természetfeletti, annak ellenére látható testület. – Történetileg kezdetben a négy pátriárkátus egyenrangú szerepet játszott, majd Róma primátusának kifejezésre juttatását követően a pápa egyházfőisége alatt álló testületet értjük alatta. – Az egyházszakadás követően beszélünk az ún. autokefal egyházakról, ame-

- lyek Róma primátusát nem ismerik el. OSTROGORSKY, 1931.
 – HADROVICS, 1943, HADROVICS, 1947.
6. BERKI, 1972; BERKI, 1975.
  7. PAPP, 1938; PAPP, 1940; PAPP, 1943a.
  8. STOJACKOVIC, 1860.
  9. KUBINSZKY, 1947; ZWITTER, 1960.
  10. SZALAY, 1861.

I. 1. A magyarság kapcsolata a görög egyházzal 1196-ig

11. A magyar-bizánci kapcsolatokat mind a mai napig legjobban MORAVCSIK, 1953 tárgyalja. Előadásunkban mi is őt követjük, némi módosítással. A bizánci történelem bennünket közelebbről érdeklő részeit BRÉHIER, 1969, OSTROGORSKY, 1952 és VASILEV, 1932 alapján tárgyaljuk. – A krími missziót és a hun és onogur püspökségeket DVORNIK, 1926, 143, 144 és MORAVCSIK, 1953, 36 = 1966a, 1-14 nyomán említjük.
12. MORAVCSIK, 1930, 4-18, 89-100; MORAVCSIK, 1966, 568; NÉMETH, 1930, 165; GRÉGOIRE, 1937; PAPP, 1938; CZEGLÉDY, 1943, 100; CZEGLÉDY, 1945; BENDEFFY, 1941; BENDEFFY, 1942; DEÉR, 1945-46; DUCELLIER, 1964.
13. MORAVCSIK, 1927, 258-271; MORAVCSIK, 1953, 34, 35; MORAVCSIK, 1966, 567; BELLAGH, 1914.
14. A magyarokra vonatkozó megállapítást PAULER, 1900, 1. -től vettük, és a korai magyar történelem eseményeit az ő forráshű előadását követve tárgyaljuk, ez vonatkozik Szymeon bolgár cár trónraléptét követő bolgár-bizánci háborúra, és a besenyő támadás pontos évszámát (889) fenntartó Regino-féle előadásra. Utóbbira ld. PAULER, 1900, 320-323.
15. PAULER, 1900, 151; PAULER, 1900, 317.
16. PAULER, 1900, 150; PAULER, 1900a, 317; VAJAY, 1968, 14.

17. MORAVCSIK, 1984, 59, 63, 67, 83.
18. PAULER, 1900, 150; VAJAY, 1968, 14.
19. FEHÉR, 1921, 131-132; FEHÉR, 1959, 307. Vö.: id. DARKÓ, 1938, 5.
20. VAJAY, 1968. Cyrill és Method magyarországi tevékenységét a szláv források kései lejegyzése ellenére a szakirodalom valószínűsíti. Jóllehet az, hogy a két fivér Raszisztzláv kérésére előbb Moraviába utazott volna, vagy magyarországi működésüket csak Rómában tett látogatásuk után kezdték volna meg, még nem világos. Cyrill és a magyar fejedelem találkozásáról, annak helyszínéről DVORNIK, 1926, 339-394, MORAVCSIK, 1928, – Method szerémi érsekké történt pápai kinevezése biztosra vehető, ebből fakadó ellentétei a passauai püspökség bajor papságával kézenfekvő(!). - VÁCZY, 1942. Ugyanakkor a bolgár Borisz is a pápától kér és kap térítőköt. - A történetet THALLÓCZY, 1896 és HODINKA, 1916. fordításában, MORAVCSIK, 1953. és 1984. közlése nyomán adjuk. A Povesztj által előadottakra lásd THALLÓCZY, 1896b és id. DARKÓ, 1938, 43-4.
21. MORAVCSIK, 1953, 37; HODINKA, 1916.
22. MORAVCSIK, 1953, 38.
23. MORAVCSIK, 1984, 85. = 1953, 53; GYÓNI, 1943.
24. MORAVCSIK, 1984, 100. = 1953, 53.
25. id. DARKÓ, 1933, 4.
26. GYÓNI, 1938a, 37.
27. id. DARKÓ, 1933, 4. = MORAVCSIK, 1953, 57; THALLÓCZY, 1896.
28. MORAVCSIK, 1984, 85, 100. = MORAVCSIK, 1953, 54, 55.
29. GYÓRFFY, 1977.
30. HODINKA, 1916. = THALLÓCZY, 1896. = PAULER, 1900b.
31. PAULER, 1900, 81, 82.
32. PAULER, 1900, 82-88.

33. A Konsztantinosz császárnak tulajdonítja a döntést GYŐRFFY, 1977, ugyanott említi a quedlinburgi követjárást, amit Géza fejedelem érdemének tud be, holott a híradás: GOMBOS, 1938, 91, 92.: a "magyarok fejedelmei"-ről beszél, vö. DOELGER, 1925-65, I. No. 748. A nyugati egyház szerepét hangsúlyozza VÁCZY, 1938, 1941b, a magyar egyház szerveződésében a német "Lan-deskirche" jelentőségét emeli ki MÁLYUSZ, 1971 -rel együtt. A nyugati egyház szerepét hangsúlyozza KARÁCSONYI, 1900.
34. VÁCZY, 1938 = 1942. A Quedlinburg-i követjárásra ld.: PAULER, 1900, 102, amelyre I. Ottó Theophano bizánci hercegnővel 972 áprilisában, Rómában kötött házassága után került sor. DOELGER, 1925-65, I. No. 748; OSTROGORSKY, 1952, 237.
35. A Photiosz-féle skizma szerepéről Cyrill és Method küldetésében ld.: DVORNIK, 1926 = BRÉHIER, 1969, 216-219. = OSTROGORSKY, 1952, 267-268.
36. A Szilveszter-féle koronaküldést KARÁCSONYI, 1910. KARÁCSONYI, 1891 és FRAKNÓI, 1901, I. 4. nyomán tárgyaljuk.
37. FRAKNÓI, 1901, I. 6.
38. FEJÉR, 1829-44, II. 13. = FRAKNÓI, 1901, I. 6.
39. DOELGER, 1925-65, I. No. 942.: Az achridai érseki tartomány püspökségei között említik: "Branitz (Branicevo vagy Vranja) püspökéhez tartozik: Branitz, Morobiszkosz (Morava), Szphen-teromosz (Smederevo, Semendria), Grontszosz (Grotta), Dibisziszkosz (Bisiskos), Isztalanga (Istralanga) und Brodariszkosz 15 klerikus, 15 paroikosz; Belgrada (Belgrad) püspökéhez tartozik: Belegrada, Gradetza (?), Omtszosz (?), Glabentinosz (?) és Aszpre Ekkleszia (Bela crkve) 40 klerikus és 40 paroikosz; Thramosz (Sirmion-Semlin) püspökéhez tartozik 15 klerikus és 15 paroikosz." = MORAVCSIK, 1953, 62.
40. A nyugati befolyással szemben Hierotheosz magyarországi küldetéséről szóló részletet MORAVCSIK, 1953, 54, 55. 1984. nyomán adjuk. = LAURENT, 1942, 147-153.

41. MORAVCSIK, 1953, 56. = GYÓRFFY, 1977.
42. SZENTPÉTERY, 1938, I. 315. = GYÓRFFY, 1959a, 23, 98, 99.
43. GYÓRFFY, 1977.
44. SZENTPÉTERY, 1938, I. 91.
45. MORAVCSIK, 1953, 66. = BRÉHIER, 1962, 193.
46. MORAVCSIK, 1984, 90. = FEJÉR, 1921, 152. = id. DARKÓ, 1933, 4.
47. MORAVCSIK, 1984, 80. = MORAVCSIK, 1953, 59. = GYÓRFFY, 1977.
48. id. DARKÓ, 1933, 4.
49. Uo. = MORAVCSIK, 1953, 59.
50. FERDINÁNDY, 1942.
51. TÓTH, 1942.
52. id. DARKÓ, 1933, 4-5. = MORAVCSIK, 1953, 60, 66.
53. MORAVCSIK, 1953, 60, 61.
54. id. DARKÓ, 1933, 5. = MORAVCSIK, 1953, 68, 69.
55. BRÉHIER, 1969, 216-219. = OSTROGORSKY, 1952, 267-268.
56. FEJÉR, 1829-44, I. 442. = FRAKNÓI, 1901, I. 20-26. különösen 26.
57. ZÁVODSZKY, 1904.
58. MORAVCSIK, 1953, 63, 64.
59. FEJÉR, 1829-44, II. 45. = FRAKNÓI, 1901, I. 31. MORAVCSIK, 1947, 148.
60. BRÉHIER, 1969, 268. = OSTROGORSKY, 1952, 300.
61. MORAVCSIK, 1953, 102.
62. BRÉHIER, 1969, 274. = OSTROGORSKY, 1952, 310.
63. MORAVCSIK, 1984, 220. = MORAVCSIK, 1953, 62.
64. PAULER, 1899, I. 410.
65. FEJÉR, 1829-44, II. 429. = MORAVCSIK, 1953, 61.
66. id. DARKÓ, 1933, 6. = MORAVCSIK, 1953, 72. MORAVCSIK, 1923, 9.

1. 2. A magyar királyok küzdelme a pápaság oldalán az eretnekek ellen (1196-1366)

Mivel a korábbi szakirodalom úgy vélte, hogy a görög egyház magyarországi kapcsolatai az Árpád-kor végével megszakadnak, a MORAVCSIK Gyula (1953) előadott XIV. századi epizódokat leszámítva itt sikerült először rekonstruálnunk a kapcsolatok folyamatosságát egészen a máramarosi Körtvélyes határában fekvő Szent-Mihály monostor alapításáig (1360), illetve V. (Palaiologosz) Ioannész budai útjáig (1366). ezek szerint a magyar királyság kapcsolata a XIV. században a görög szertartásúakkal a pápai politika függvényében alakult. Előadásunkban főként FRAKNÓI, 1901 munkájára támaszkodunk. Az említett pápai okleveleket megtaláljuk THEINER, 1863 és FEJÉR, 1829-44 megfelelő helyein.

67. PAULER, 1899, I. 26. = FEJÉR, 1829-44, III, 1. 59, 160.
68. FRAKNÓI, 1901, 39, 40
69. JIRECEK, 1911, 287, 288. Egyébként is a balkáni eseményeket, amennyiben érintjük, úgy azokat JIRECEK, 1876, 1899 és 1911 munkáiban előadottakkal vetettük egybe. Mindmáig érvényes, igen figyelemre méltó megjegyzéseket tartalmaz PESTHY, 1876.
70. FEJÉR, 1829-44, II. 390. = THALLÓCZY – ÁLDÁSY, 1897, 1. No. 2. = PAULER, 1899, II. 20. = BRÉHIER, 1969, 292. OSTROGORSKY, 1952, 328.: In Nis wurde Barbarossa von Njemanja mit grossen Ehren empfangen und führte Verhandlungen wie mit dem serbischen Grosszupan so auch mit bulgarischen Gesandten. Serbien und Bulgarien boten ihm den Lehnseid und ein Böndniss gegen Byzanz an.
71. FEJÉR, 1829-44, II. 389. = THEINER, 1863, I. 14. = THALLÓCZY – ÁLDÁSY, 1897, 2. No. 3. = FRAKNÓI, 1901, I. 39, 362.
72. FEJÉR, 1829-44, II. 408, 417. = THEINER, 1863, I. 19. = THALLÓCZY – ÁLDÁSY, 1897, 2. No. FRAKNÓI, 1901m 39, 362.

73. BRÉHIER, 1969, 291, 292. = OSTROGORSKY, 1952, 328.
74. FEJÉR, 1829-44, II.432. = FRAKNÓI, 1901, 40, 362.
75. BRÉHIER, 1969, 292. = JIRECEK, 1876. = BRÉHIER, 1899. = OSTROGORSKY, 1952, 328.: So hat Rom am Vorabend des Untergangs von Konstantinopel sich nicht nur Serbien, sondern auch Bulgarien geistig unerstellt und seine Einflussphare über einen grossen Teil der Balkanhalbinsel gesoannt. Nach längeren Vorhandlungen sprach Kalojan die Anerkennung der papstlichen Suprematie aus. Der Schlussakt erfolgte bereits nach den Falle Konstantinopels: am 7. November 1204 weihte ein von Innozenz III. nach Tirmovo entstandter Kardinal den bulgarischen Erzbischof Basielios zum Primas von Bulgarien und setzte einen Tag später Kalojan die Königskrone an.
76. JIRECEK, 1876, 295. = OSTROGORSKY, 1952, 343.
77. THEINER, 1863, I. 37, 43. = FRAKNÓI, 1901, I. 49, 263.
78. id. DARKÓ, 1938, 25.
79. BRÉHIER, 1969, 311, 312. = JIRECEK, 1878. = JIRECEK 1899. = OSTROGORSKY, 1952, 348-349.
80. THEINER, 1863, I. 140, 141. = FRAKNÓI, 1901, I. 62, 364.
81. THEINER, 1863, I. 155. = FRAKNÓI, 1901, I. 62, 364.
82. THEINER, 1863, I. 460. = FRAKNÓI, 1901, I. 62, 364.
83. FRAKNÓI, 1901, I. 62-63.
84. BRÉHIER, 1969, 2, 312. = OSTROGORSKY, 1952, 349.
85. THEINER, 1863, I. 124.
86. THEINER, 1863, I. 208. = FEJÉR, 1829-44, IV. 447. = ZIMMERMAN, 1897, I. 73.
87. ZIMMERMANN, 1897, I. 80. = id. DARKÓ, 1938, 41.
88. FEJÉR, 1829-44, IV. 3, 15, 16. = id. DARKÓ, 1938, 17.
89. THEINER, 1897, I. 307. = WENZEL, 18..., IV. 13. = FRAKNÓI, 1901, I. 83, 366. = id. DARKÓ, 1938, 43.
90. 1272. május 5-én kelt oklevél: THEINER, 1897, I. 307. = FRAKNÓI, 1901, I. 83, 366.

91. 1275. szeptember 28-án kelt oklevél: THEINER, 1897, I. 333. = FRAKNÓI, 1901, I. 82-3, 366.
92. 1279. december 9-én kelt oklevél: THEINER, 1897, I. 342. = FRAKNÓI, 1901, I. 83, 366.
93. FRAKNÓI, 1901, I. 83-4, 366.
94. FRAKNÓI, 1901, I. 87.
95. PAULER,
96. FRAKNÓI, 1901, I. 87, 366.
97. 1280. augusztus 18-9-én kelt oklevelek: THEINER, 1863, I. 348; FRAKNÓI, 1901, I. 89, 366.
98. 1290. május 20-án, július 23-án és 29-én kelt pápai iratok: THEINER, 1863, I. 362-5. = PAULER, 1899, I. = FRAKNÓI, 1901, I. 93, 367.
99. THEINER, 1863, I. 369. = id. DARKÓ, 1938, 45. IV. László fel-tételezett görög hitéről a szláv forrásokat közli HODINKA, 1916.
100. HODINKA, 1916, 418-9. = id. DARKÓ, 1933, 44.
101. HODINKA, 1916, 462-3. = id. DARKÓ, 1933, 44.
102. HODINKA, 1916, 474-75. = id. DARKÓ, 1933, 44.
103. HODINKA, 1916, 484-5. = id. DARKÓ, 1933, 44.
104. id. DARKÓ, 1933, 44-5.
105. FRAKNÓI, 1901, I.
106. FRAKNÓI, 1901, I. 98, 367. = id. DARKÓ, 1933, 51.
107. id. DARKÓ, 1933.
108. MORAVCSIK, 1953, 95.
109. THEINER, 1863, I. 514. = FRAKNÓI, 1901, I. 156, 374.
110. THEINER, 1863, I. 378.
111. THEINER, 1863, I. 506. = FRAKNÓI, 1901, I. 156.
112. THEINER, 1863, I. 513. = ZIMMERMAN, 1897, I. 409.
113. 1327. július 1-én kelt okirat: THEINER, 1863, I. 514. = FEJÉR, 1829-44, VIII. 7. = ZIMMERMAN, 1897, I. 412.
114. 1327. április 21-én kelt okirat: THEINER, I. 513. = FRAKNÓI, 1901, I. 156-7, 374.

115. THEINER, 1863, I. 519, 526-7. = FRAKNÓI, 1901, 157, 374.
116. 1329. szeptember 25-én kelt okirat: FEJÉR, 1829-44, VIII. 3.368.
117. FEJÉR, 1829-44, VIII. 3. 635. = ZIMMERMAN, 1897, I. 465.
118. FEJÉR, 1829-44, VIII. 3. 766. = TARDY, 1980.
119. FEJÉR, 1829-44, VIII. 3. 767.
120. FRAKNÓI, 1901, I. 239. = JIRECEK, 1911, 392.
121. THEINER, 1863, II. 11. = FRAKNÓI, 1901, I. 239, 384.
122. 1354. november 22-én kelt okirat: WENZEL, 1876, II. 445. = THALLÓCZY, 1897, 15. No. XLIII. = FRAKNÓI, 1901, I. 239-40, 384.
123. THEINER, 1863, II. 28. = THALLÓCZY, 1897, 16. No. XLVI. = FRAKNÓI, 1901, I. 240-1, 384. = JIRECEK, 1911, 417.
124. THEINER, 1863, II. 24. = FRAKNÓI, 1901, I. 241, 384.
125. BRÉHIER, 1969, 2, 369. = OSTROGORSKY, 1952, 427.
126. 1343. szeptember 20. és 1345. december 13.-i pápai bullák: THEINER, 1863, I. 658, 697. = FRAKNÓI, 1901, I. 248-9, 386.
127. BRÉHIER, 1969, 2, 370. = OSTROGORSKY, 1952, 428. HALECKI, 1930, 129.
128. JIRECEK, 1911, 428. = HALECKI, 1930, 129.
129. 1366. június 16-i oklevél: FRAKNÓI, I. 249-50. = BRÉHIER, 1969, 2, 370. = MORAVCSIK, 1953, 95-6. = MORAVCSIK, 1961, 832-841; MORAVCSIK, 1966, 229; OSTROGORSKY, 1952, 428.
130. HALECKI, 1930, 135. = BRÉHIER, 1969, 2, 370. OSTROGORSKY, 1952, 428.
131. BRÉHIER, 1969, 2, 370.
132. BRÉHIER, 1969, 2, 371.
133. BRÉHIER, 1969, 416-418; OSTROGORSKY, 1952, 451.
134. BRÉHIER, 1969, 416-418; OSTROGORSKY, 1952, 451; MORAVCSIK, 1954, 351; MORAVCSIK, 1955, 162. beszél az 1448. évi rigómezei vereségről, nem említi viszont az ott öt évre megkötött békét!

1. 3. A görög szertartású egyház szervezete Magyarországon 1526-ig

135. VÁCZY, 1941b - A magyar egyházi nyelv kialakulására vö. MELICH, 1903-5, KNIEZSA, 19..... és DUDÁS, 1966.
136. MÁLYUSZ, 1971.
137. PAULER, 1899, I. 173, 189. = ZÁVODSZKY, 1904 = HÓMAN, I. 274, 277-9.
138. ZÁVODSZKY, 1904.
139. PAULER, 1899, I. 208. skk. = ZÁVODSZKY, 1904 = MORAVCSIK, 1953, 63-4.
140. PAULER, 1899, I. 230. skk. = ZÁVODSZKY, 1904 = MORAVCSIK, 1953, 64.
141. MORAVCSIK, 1953, 64.
142. FEJÉR, 1829-44, II. 429-430. = id. DARKÓ, 1933, 4. = MORAVCSIK, 1953, 60. Pásztót HODINKA, 1909, 13. nyomán MORAVCSIK, 1953 101. is felveszi a görög monostorok sorába, amely viszont KUBINYI András professzor szíves közlése szerint nem állja meg a helyét. A régészet sem valószínűsíti Pásztón a görög monostor létét.
143. MORAVCSIK, 1938b, 418, 419. Az ott hivatkozott, s az Esterházy család zólyomi ágának levéltárában megtalált oklevéllel kapcsolatban az a megjegyzésünk, hogy a család birtokában egykor a ráckevei uradalom volt, amely a Csepel-szigeten feküdt, s amely így nem foglalhatta magába a Duna túlsópartján fekvő Pentelét. Ld. még: MORAVCSIK, 1947, 145. = THEINER, 1863, I. 39.
144. MORAVCSIK, 1953, 61.
145. MORAVCSIK, 1938b, 419.
146. THEINER, 1863, I. 9-10. = HODINKA, 1909, 8. = id. DARKÓ, 1933, 42. = GYÓRFFY, 1952-3 = MORAVCSIK, 1938b, 419. = MORAVCSIK, 1953, 61.

147. THEINER, 1863, I. 667-8. = HODINKA, 1909, 8. = MORAVCSIK, 1953, 61.
148. PRAY, 1776-8, 376-8. = FEJÉR, 1829-44, II. 429. = HODINKA, 1909, 9. = MORAVCSIK, 1938b, 420.
149. FRAKNÓI, 1901, I. 45. = MORAVCSIK, 1953, 61.
150. FEJÉR, 1829-44, III. 1. 310. = HODINKA, 1909, 8. = MORAVCSIK, 1953, 62.
151. MORAVCSIK, 1953, 62.
152. THEINER, 1863, I. 667-8. = HODINKA, 1909, 8. = MORAVCSIK, 1953, 62. = GYÓRFFY, 1952-53, 9-74.
153. THEINER, 1863, I. 33, 55. többek között.
154. 1234. november 14-én kelt okirat: FEJÉR, 1829-44, III. 2. 399. = THEINER, 1863, I. 131. = ZIMMERMAN, 1897, I. 60. = id. DARKÓ, 1938, 25, 42, 49. = MORAVCSIK, 1953, 64. Az eretnekek és skizmatikusok lelki gondozása Szlavónia, Bosznia, Macsó és Szörény esetében a kalocsai érsek, míg Erdély és a milkói püspökség esetében az esztergomi érsek feladata volt, lásd: PRAY, 1776-79.
155. THEINER, 1863, I. 128. = HURMUZAKI, 1878, i. 130. = PAPP, 1943a, 7.
156. THEINER, 1863, I. 120, 124, 127, 129, 132.
157. 1241. február 16. előtt kelt oklevél: = DOELGER, 1925-65, No. 1771.
158. ZIMMERMAN, 1897, I. 80. = id. DARKÓ, 1938, 41. = MORAVCSIK, 1953, 64.
159. BRÉHIER, 1969, 2, 364. = OSTROGORSKY, 1952.
160. THEINER, 1863, I. 519, 526-7. = FRAKNÓI, 1901, 157, 374.
161. THEINER, 1863, I. 691.
162. 1344: THEINER, 1863, I. 668. = HODINKA, 1909, 8. = id. DARKÓ, 1933, 42. = MORAVCSIK, 1953, 61.
163. 1359: MIKLOSCHICH – MÜLLER, 1865, I. 383. = id. DARKÓ, 1938, 42. Ott írja a püspök címével kapcsolatban: "e név a palaia

- szóból, mely hegyvidéket jelent". = MORAVCSIK, 1953, 64. A katolikus vikáriusról ld.: JORGA, 1905-6, I. 278. A havasalföldi egyház kialakulására lásd még LAURENT, 1945, abban a szláv liturgia és a pec-i pátriárkátus szerepét hangsúlyozza id. DARKÓ, 1938, 41-4.
164. 1366-ban Nagy Lajos kiutasította a szakadár papokat Krassó és Keve megyékből: PESTHY, 1878, I. = HODINKA, 1909, 20.
165. Nagy Lajos kikel a püspöki és káptalani birtokokon élő kenézek túlkapásai ellen: KEMÉNY, 1846, 297. = PESTHY, 1878, I.
166. 1427: KEMÉNY, 1846, 315. = PESTHY, 1878, I.
167. 1374. október 13.: THEINER, 1863, II. 152. = DENSUSIANU, 2. 217. = MIHÁLYI, 1900, 72. = GIURESCU, 1935, I. 390. = id. DARKÓ, 1938, 50.
168. "Fideli nostri [regis] Jacobus Hunthman et Benedictus Rado inhabitatores opidi nostri Hwnyad, in ipsorum ac aliorum fidelium nostrorum Rascianorum et Volachorum personis . in loco pristino unam capellam edificare et ordinare.": BINDER, 1982, 134, 341. = DARKÓ, 1986, 355.
169. SZENTKLÁRAY, 1908.
170. MÁLYUSZ, 1981, 276. = DARKÓ, 1986, 351.
171. PESTHY, 1878.
172. OL. Dl. 97.345. = THALLÓCZY, 1897, No. CCCLXII. = DARKÓ, 1986, 362.
173. II. Ulászló átírata: OL. Dl. 36.886. = közli: MIHÁLYI, 1889, 66. = a görög szöveget közli: MIKLOSCHICH – MÜLLER, 1865. = Vö.: Codex Vindobonensis Theologicus Graecus 48. skk. 19r.-22r. = facsimilében közli: LAURENT – NASTUREL, I. No. 10.
174. MORAVCSIK, 1953, 65.
175. 1456: MIHÁLYI, 1900, 375. skk. – 1491: MIHÁLYI, 1900, 600. skk. Vö.: Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs. – Corvin János, 1493: DULISKOVIC, 1875, II. 21. = id. DARKÓ, 1938, 10. – II. Ulászló, 1494: OL. Dl. 36.886.: közli: MIHÁLYI, 1900,

606. – 1498: OL. Dl. 36.886. közli: MIHÁLYI, 1900, 624-5. 176.
1438: MIHÁLYI, 1900, 306.
177. 1458: Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
178. 1479. március 20.: MIHÁLYI, 1889, 66. = 1900, 536, 537.
179. SZAKÁLY, 1991, 12-3.
180. RÓKAY, 1991, 54.
181. JIRECEK, 1911.
182. RÓKAY, 1991, 59-60.
183. Mária királynő 1383: KEMÉNY, 1854, 122-3. Vö.: 1384. június 22.: MIHÁLYI, 1889, 67. = 1900, 82.
184. BÓNIS, 1947, 379. skk. – különösen: 382-3.; 384: Máramarosra; 385: Beregre; 386: Biharra; 387: Hunyadra; 388: Temes és Kras-só; 389: Fogaras; – Vö.: ELEKES, 1942, 212.
185. ZIMMERMAN, 1897, I. 80. = id. DARKÓ, 1938, 41.
186. THEINER, 1863, I. 519, 526, 527. = FRAKNÓI, 1901, 157, 374.
187. id. DARKÓ, 1938, 68.
188. MÁRKUS, 1896, I. 388-9.
189. PAPP, 1940, 9.
190. BRÉHIER, 1969, 2, 416-7; OSTROGORSKY, 1952.
191. BRÉHIER, 1969, 2, 421. – Vö.: PAPP, 1940, 9. OSTRO-GORSKY, 1952, 451.
192. FRAKNÓI, 1901.
193. MÁRKUS, 1896, I. 588-9.
194. WERBŐCZY, 1897, 402.
195. MÁRKUS, 1895, II. 634-635.
196. THEINER, 1863, I. 415-6. = PAPP, 1943a, 54-5.
197. PAPP, 1943a, 54-5.
198. THEINER, 1863, I. 307. = HURMUZAKI, 1878, I. 2. 231. = PAPP, 1943a, 54-5.
199. PAPP, 1940, 9.
200. MIHÁLYI, 1889, 66. = 1900, 536-7.
201. OL. Dl. 36.886. = MIHÁLYI, 1900, 606.

- 202. PAPP, 1940, 17, 21. = 1943a, 17-8. = MORAVCSIK, 1953, 65.
- 203. MIHÁLYI, 1900, 204. Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
- 205. PIC, 1880 140. = DULISKOVIC, 1895, II. 21. = id. DARKÓ, 1938, 10.
- 206. OL. Dl. 36.886. = MIHÁLYI, 1900, 606.
- 207. JANCsó, 1896, 405.

I. 1. A munkácsi püspökség története az ungvári unióig (1646-ig)

- 208. A görög egyház története szempontjából a XVI. századról, mint sötét évszázadról beszél BERKI, 1975.
- 209. Az itt említett pápai bullákat közli: PRAY, 1776-9, 381.
- 210. PRAY, 1776-9.
- 211. PAPP, 1943a, 54-5.
- 212. PAPP, 1943a közlését az Egri Érseki Levéltár Archivum Vetus 39. cs. anyagával jól ki tudtuk egészíteni. – PAPP, 1943 munkája mellett (1940) a magyarországi görög katolikusok felfogását fejti ki, miszerint a magyarországi görög szertartásúak esetében az egyházi unió a pápai Szentszékkal való viszonyuk helyreállítását, mintegy egyházjogi helyzetük restaurálását jelentette.
- 213. PRAY, 1776-9, 390.
- 214. Izabella királynő: 1558. július 3.: PRAY, 1776-9, 392.
- 215. HODINKA, 1911, No. XIV. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs. – Jóllehet folyamatosságot, sőt azonosságot lát az Antoniosz konstantinápolyi pátriárka által kiváltságokkal felruházott máramarosi Szent Mihály monostora és a XVI. századi oklevelekben említett Szent Miklós monostora között. Jelen feldolgozásunkban mi sem tettünk különbséget.
- 216. HODINKA, 1911, No. XVII. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.

217. PRAY, 1776-9, I. 394. – Mi párhuzamosan az Egri Érseki Levéltár Archivum Vetus egyik emlékiratát is használjuk.
218. HODINKA, 1911, No. XXV. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
219. HODINKA, 1911, No. XXXVI. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
220. 1606. december 18.: HODINKA, 1911, No. XLI. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
221. 1607. március 9.: HODINKA, 1911, No. XLII. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
222. HODINKA, 1911, No. XLIII.
223. JANCsó, 1896.
224. 1623. február 10.: HODINKA, 1911, No. XLVI.
225. 1627. január 12.: HODINKA, 1911, No. L. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
226. 1634. január 5.: HODINKA, 1911, No. LIII. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
227. 1635. szeptember 17.: HODINKA, 1911, No. LVII.
228. PAPP, 1940b, 3.
229. Taraszovics Bazil fogságára és az unióra HODINKA, 1909 és 1916, vizsgálja I. Rákóczi Györggyel JANCsó, 1896, bővebben KASZINECZ, 1943, az ungvári unió régebbi irodalma FIEDLER, 1862, NILLES, 1884-5, PICHLER, 1864-65. A végbement uniálás feltételeit mi Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs. vonatkozó emlékirata alapján közöljük.
230. HODINKA, 1909, 336. = PAPP, 1940b, 3.
231. HODINKA, (1911) No. CXXXIX. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
232. Együttal kimondta: "ut ... tam reliquos eiusdem ritus et unionis sacerdotes et clerum ad instar aliorum ecclesiasticorum in personis suis ... sinant gaudere.": HODINKA, 1909, 336.

233. HODINKA, 1909, 326. = 1911, No. CXLII. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs. – Az ungvári unióval (1642 a munkácsi püspökség története szempontunkból véget ér, jöllehet a görög katolikus, másszóval uniált püspökség tovább tevékenykedik, kanonizálása (1775) pedig Mária Terézia ügybuzgalmának köszönhetően megy végbe.

I. 2. A görög szertartásúak helyzete Erdélyben 1690-ig

234. Az erdélyi helyzetet kellő kritikával JANCSÓ, 1896, 423. skk. nyomán adjuk, az erdélyi országgyűlési végzésekkel együtt MÁRKUS, 1896.
235. JANCSÓ, 1896, 424.
236. Erdélyi törvények 1577. – JANCSÓ, 1896, 424.
237. Erdélyi törvények 1579. – JANCSÓ, 1896, 42-425.
238. DARKÓ, 1989a, 127.
239. OL. A. 108. Magyar kancelláriai Levéltár – Ungarn und Siebenbürgen 53. cs. = alapján közöltük az erdélyi görög rítusúak első kiváltságlevelét DARKÓ, 1989, 127., az irodalmat ld. ott. – Mihály vajda és Bátori Zsigmond szerződését JANCSÓ Benedek nyomán említjük, miképpen az erdélyi görög rítusú papságot érintő, Mihály vajda országlása alatt hozott, majd megsemmisített végzést is. Bátori Gábor említett levelét a szakirodalom (I) TÓTH, 1943 korábban vitatatta, amelyet viszont ismételt Bethlen Gábor (1614) és I. Rákóczi György (1643) megerősített, utóbbit közli HINTZ, 1850 és RADONIC, 1919. az Erdélyi Fiscalis Levéltár Dionysius Novákovics iratai között fellelt példány alapján JANCSÓ, 1896 közlését javítottuk.
240. OL. A. 108. 53. cs.
241. HURMUZAKI, 1878, II. 5. = JANCSÓ, 1896, 516. = DARKÓ, 1989, 128.

242. JUHÁSZ, 1940, 239. = OL. Gyulafehérvári Libri Regii XIX. k. 36b-38b-ig
243. HINTZ, 1850, 70-6. = JANCSÓ, 1896, 530-32. = JUHÁSZ, 1940, 246-51. = OL. Gyulafehérvári Libri Regii XX. k. 212b-216a – Az a tény, hogy az erdélyi görög rítusú egyház élére Simoniovics püspök halála után a jenői szerb püspök Brankovics Száva került, rávilágít arra a tényre, hogy az erdélyi görög rítusú papság zömében szerb volt. Az ún. ál-Brankovics kérdés túlnő az erdélyi egyházzszerveződés keretén, lásd THALLÓCZY, 1888 és LUPAS, 1918, uő fivérével Györggyel együtt jelentős szerepet játszottak Apafi Mihály udvarában, diplomáciai tevékenységük során megfordultak az orosz cár moszkvai udvarában HADROVICS, 1943 és RADONIC, 1950. György portai követként igen korán kapcsolatba kerül Kindsberg osztrák követtel és rajta keresztül felajánlotta szolgálatait I. Lipót császárnak, az ál-Brankovics kérdés így vezet át az ipeki szerb pátriárka magyarországi megtelepedésének kérdéséhez, melyről bővebben DARKÓ, 1989b.
244. HINTZ, 1850, 79-81. = JANCSÓ, 1896, 534. = JUHÁSZ, 1940.
245. JANCSÓ, 1896, 546.
246. JANCSÓ, 1896, 546-7.
247. JANCSÓ, 1896, 547.
248. JANCSÓ, 1896, 547.
249. JANCSÓ, 1896, 547-8.
250. JANCSÓ, 1896, 548.
251. JANCSÓ, 1896, 548-9.
252. JANCSÓ, 1986, 551 = POKOLY, VIII. 135-6. = JUHÁSZ, 1940, 259-60 = OL. Gyulafehérvári Libri Regii XXVIII. 219-224
253. MAKKAI, 1946, 268.
254. JANCSÓ, 1896, 551-2.
255. JANCSÓ, 1896, 550.
256. HADROVICS, 1943, 38-9.
257. JANCSÓ, 1896, 552.

258. JANCsó, 1896, 553.
 259. JANCsó, 1896, 556-7.
 260. SZALAY, 1861, 18-21. = THALLóCZY, 1888, 702. = RADO-
 NIC, 1909, 24 = TAKÁTS, 273. = DARKó, 1989b, 194-5, 199.
 261. SZALAY, 1861. = JANCsó, 1896, 558. = TAKÁTS, (é.n.) 273.
 = HODINKA, 1935.
 262. SZALAY, 1861, 20-21. = JANCsó, 1896, 559-560.

II. 3. A görög szertartásúak helyzete Horvát- Szlavónországban 1690 előtt

263. HORÁNYI, 1936, 150-176.: A török időben Horvát-Szlavónor-
 szágba betelepülő skizmatikusok más néven görög rítusú illyrek
 vagy vlachok, illetve "predaucis"-ok vallásgyakorlatát a márcsai
 kolostor biztosította, amely később, de még 1690 előtt püspök-
 ségként is működött. A beköltözöttek közjogi helyzetet bizonyta-
 lannak tekinthető, amennyiben a horvát és szlavón rendek követ-
 kezetesen szembeszegültek a bécsi udvar szándékával, hogy a
 betelepülőket az országlakosok sorába emeljék. Az Egri Érseki
 Levéltár Archivum Vetus anyagában található emlékirat az első
 illyr betelepülőket Konstantinápoly elestével (1453) hozza kap-
 csolatba. – STOJACKOVIC, 1860 közléséből van tudomásunk
 arról, hogy az illyrek ügyét kezdetben a bécsi udvar a gráci tarto-
 mányi gyűlés útján igazgatta és a horvát-szlavón rendek megke-
 rülésével adta ki számukra 1578-ban I. Rudolf az ún. "Brucker
 Libelle"-t. A Horvát-Szlavónországba betelepült skizmatikusok
 ügyét MÁRKUS, 1896 az országgyűlési végzések alapján tár-
 gyaljuk. Zoricsics Pál püspöksége alatt bekövetkezett uniólásról
 FIEDLER, 1867 és SCHWICKER, 1874 és NILLES, 1884-85.
 Mivel a márcsai püspökség uniólt, az ott lakó görög szertartásúak
 helyzetére is messzemenő kihatással volt Csemovich Arzén ipeki

pátriárka Magyarországra költözése (1690). HORÁNYI, 1936, 150-176.

264. Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
265. MÁRKUS, 1896, II.117. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
266. MÁRKUS, 1896, II. 143. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
267. Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
268. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
269. STOJACKOVIC, (1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
270. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
271. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
272. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
273. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
274. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
275. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
276. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
277. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
278. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
279. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.

280. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
281. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
282. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. = Egri Érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
283. STOJACKOVIC, 1860, 14 = MÁRKUS, 1896, II. =
284. STOJACKOVIC, 1860, 12: Ugyanott megemlíti egy már I. Ferdinándtól származó, 1564. évi kiváltságlevelet.
285. A fordulatot II. Ferdinánd Bécsben, 1632. január 8-án kelt levele jelenti, amelyben kimondja: "ut non admittantur libertas exercitiorum in hoc regno aliaenae religionis, ut haeretici nulli unquam in hoc regno recipi queant aut in eo sedes figere, bona, vel domos emere sub amissione eorundem bonorum pro regno confiscandum." - Itt nem protestánsokról, hanem kifejezetten a görög szertartásúakról van szó.: Egri érseki Levéltár, Archivum Vetus 39. cs.
286. SCHWICKER, 1874, 289.
287. SCHWICKER, 1874, 289.
288. SCHWICKER, 1874, 281.
289. SCHWICKER, 1874, 289.
290. FIEDLER, 1867a, 111.
291. MÁRKUS, 1896, V. 45.

III. 1. A Lipót császár által a nem egyesült görög szertartású szerb egyház részére kibocsátott privilégiumok és azok előzményei

292. DARKÓ, 1989, 187-9.
293. DARKÓ, 1989, 189-90.
294. TAKÁTS, (é.n.), 193.
295. TAKÁTS, (é.n.), 276.
296. DARKÓ, 1989, 187.

297. TAKÁTS, 274.
298. FIEDLER, 1867, 111 = TAKÁTS, 274.
299. RADONIC, 1909, 37 skk. = 1914.
300. TAKÁTS, é.n., 272. – HODINKA, 1935.
301. HODINKA, 1935, 211. = NAGY, 1959, 61-2 .
302. TAKÁTS, 272.
303. RADONIC, 1919, 203-5. = 1952 = Privilegia ...1743.
304. SZEKFŰ, V. 394.
305. HODINKA, 1935, 195.
306. TAKÁTS, 273.
307. A bevándorlás tényét a magyar történetírás is elfogadja: SZEKFŰ, VI. 29. skk. = HODINKA, 1935, 195. = NAGY, 1959, 60.
308. NAGY, 1959, 61.
309. Privilegia ... 1743. = RADONIC, 1919, 206-9. = 1952.
310. NAGY, 1959, 62.
311. Privilegia ... 1743.= RADONIC, 1919, 210-2. = 1952.
312. NAGY, 1959, 63.
313. NAGY, 1959.
314. Privilegia ... 1743. = RADONIC, 1919, 206-9. = 1959.
315. NAGY, 1959.
316. NAGY, 1959, 65.
317. Privilegia ... 1743. = RADONIC, 1919, 219-23. = 1952.
318. NAGY, 1959, 65-6.
319. HODINKA, 1935. – Heissler "Entwurf"-jára ld. TAKÁTS, é.n., 284. skk.

III. 2. Az erdélyi unitus, görög szertartású, román egyház Lipót császártól nyert kiváltságai

320. Az erdélyi unitus, görög szertartású, román egyháznak a felekezeti önállóság megvalósítása felé tett első lépése az Athanasiosz-féle unió, melynek történetét BENKŐ, 1843, II. 231. és I.

TÓTH , 1943 nyomán adjuk bizonyos korrekciókkal DARKÓ, 1989a.

321. NILLES, 1884, I. 168-70. = I. TÓTH, 1943, 81.
322. BENKŐ, 1834, II. 231-2. = NILLES, 1884, I. 170.
323. BENKŐ, 1834, II. 232. = NILLES, 1884, I. 170. = I. TÓTH, 1943, 81.
324. BENKŐ, 1834, II. 232. = HINTZ, 1850, 107. = OL. A. 108 53. cs.
325. BENKŐ, 1834, II. 234.
326. JANCsó, 1896, 617.
327. I. TÓTH, 1943, II. 82-3.
328. BENKŐ, 1834, I. 233. = NILLES, 1884, I. 195. = I. TÓTH, 1943, 621.
329. NILLES, 1884, I. 196-8.
330. JANCsó, 1896, 629.
331. JANCsó, 1896, 629.
332. BENKŐ, 1834, II. 232.
333. I. TÓTH, 1943, 83.
334. JANCsó, 1896, 629-30.
335. I. TÓTH, 1943, 83.
336. JANCsó, 1896, 630.
337. NILLES, 1884, I. 235-8. = JANCsó, 1896, 633. = I. TÓTH, 1943, 83.
338. HINTZ, 1850, 95-7. = NILLES, 1884, II. 238-40. = JANCsó, 1896, 635.
339. JANCsó, 1896, 635-6.
340. I. TÓTH, 1943, 82.
341. BENKŐ, 1834, II. 234.
342. JANCsó, 1896, 639-42.
343. HURMUZAKI, 1878, II. 53. = NILLES, 1884, I. 292-301. = JANCsó, 1896, 646-7. = I. TÓTH, 1943, 83-4. = Erdély története II. 888.
344. NILLES, 1884, II. 512. = I. TÓTH, 1943, 84-85.

- 345. OL. A. 108. 53. cs.
- 346. HINTZ, 1850, 70. = OL. A. 108. 53. cs.
- 347. BENKŐ, 1834, I. 258. A "Novum Decretum " az első diplomához tért vissza, amelyet egy újabb hitlevél követett. Az unió a görög szertartású papság és hívek körében nagy ellenállásba ütközött, a nem uniáltak lelki gondozását a szerb hierarchia látta el.
- 348. Erdélyi törvények.

I. 1. Az egyházszerkezet helyzete a kiváltságok megadásától az inartikulációig

- 349. NAGY, 1959, 60.
- 350. HADROVICS, 1943, 18.
- 351. HADROVICS, 1943, 19-20.
- 352. HADROVICS, 1943, 20.
- 353. HADROVICS, 1943, 17-8.
- 354. HADROVICS, 1943, 20.
- 355. HADROVICS, 1943, 34.
- 356. 1691. augusztus 20.: Privilegia ... 1743 12-4 = SZALAY, 1861, 33-4. = RADONIC, 1919, 213-6. = JÁNOSSY, 1933, 13. = RADONIC, 1952, 46-8.
- 357. NAGY, 1959.
- 358. STOJACKOVIC, 1860, 21.
- 359. SZALAY, 1861, 48.
- 360. SZALAY, 1861, 48.
- 361. SZALAY, 1861, 48.
- 362. SZALAY, 1861, 48.
- 363. SZALAY, 1861, 48.
- 364. MÁRKUS, 1896, II.
- 365. STOJACKOVIC, 1860, 30.
- 366. MÁRKUS, 1896, XVI. 270.
- 367. KUBINSZKY, 1947, 245.

368. MÁRKUS, 1896.

369. MÁRKUS, 1896, V. 247. – SZALAY, 1861, 113, 114.

370. MÁRKUS, 1896, VI. 199. – SZALAY, 1861, 115.

I. 2. A görög szertartásúak egyházszerkezete és népessége Magyarországon a XVIII. században

371. OL. C. 77. 161, 164, 165. csomók.

372. OL. C. 109 No. 3.

373. "De popis graeci ritus non uniti fungentibus et non fungentibus
per subsequentes iurisdictiones pro Anno 784. representatis." OL.
C. 77. 163. cs.

374. THIRRING, 1931.

375. DANYI, 1960.

376. OL. C. 77. 165. cs.

377. Benignae Declaratorium Illyricae Nationis (1779).

378. "Regulamentum Illyricum Marae Theresiae, quod in Regnis
Hungariae ... commoranti non unito clero graeci ritus ...
sequendum erit prout status laicus dicti ritus ad idem
observandum adstringetur. Viennae, 1777."

379. OL. C. 77. 165. cs. 3. köteg.

380. OL. C. 77. 165. cs. 5. köteg.

381. OL. C. 77. 165. cs.

382. OL. C. 77. 165. cs.

383. OL. C. 77. 165. cs.

384. OL. C. 77. 165. cs.

385. OL. C. 77. 165. cs.

386. OL. C. 77. 165. cs.

387. OL. C. 77. 165. cs.

388. OL. C. 77. 165. cs.

389. OL. C. 77. 165. cs.

390. OL. C. 77. 165. cs.

- 391. OL. C. 77. 165. cs.
- 392. OL. C. 77. 165. cs.
- 393. OL. C. 77. 165. cs.
- 394. OL. C. 77. 165. cs.
- 395. OL. C. 77. 165. cs.
- 396. OL. C. 77. 165. cs.
- 397. OL. C. 77. 165. cs.
- 399. OL. C. 77. 165. cs.
- 400. OL. C. 77. 165. cs.
- 401. OL. C. 77. 165. cs.
- 402. OL. C. 77. 161. cs.
- 403. OL. C. 77. 165. cs.
- 404. OL. C. 77. 161. cs.
- 405. OL. C. 77. 165. cs.
- 406. OL. C. 77. 165. cs.
- 407. OL. C. 77. 165. cs.
- 408. OL. C. 77. 165. cs.
- 409. OL. C. 77. 165. cs.
- 410. OL. C. 77. 165. cs.
- 411. OL. C. 77. 165. cs.
- 412. OL. C. 77. 161. cs.
- 413. DANYI, 1960.
- 414. OL. C. 77. 165. cs.
- 415. OL. C. 77. 165. cs. 5. köteg.
- 416. OL. C. 77. 165. cs. 3. köteg.
- 417. OL. C. 77. 165. cs. 5. köteg.
- 418. OL. C. 77. 165. cs. 9. köteg.
- 419. OL. C. 77. 165. cs. 44. köteg.
- 420. OL. C. 77. 165. cs. 38. köteg.
- 421. OL. C. 77. 165. cs.
- 422. OL. C. 77. 165. cs. 9. köteg.
- 423. OL. C. 77. 165. cs. 3. köteg.

424. OL. C. 77. 165. cs. 38. köteg.
425. OL. C. 77. 165. cs.
426. OL. C. 77. 165. cs.
427. OL. C. 77. 165. cs.
428. OL. C. 77. 165. cs. 5. köteg.
429. MÁRKUS, 1896, II.
430. JAKÓ, 1944.
431. DARKÓ, 1989a.
432. BUNYITAY, 1892.
433. JAKÓ, 1940, 266. = MEZŐSI, 1943, 274.
434. JAKÓ, 1940, 208. = MEZŐSI, 1943, 308.
435. JAKÓ, 1940, 318. = MEZŐSI, 1943, 279.
436. JAKÓ, 1940, 346. = MEZŐSI, 1943, 273.
437. JAKÓ, 1940, 364. = MEZŐSI, 1943, 278.
438. JAKÓ, 1940, 210. = MEZŐSI, 1943, 269.
439. JAKÓ, 1940, 373. = MEZŐSI, 1943, 264.
440. JAKÓ, 1940, 234. = MEZŐSI, 1943, 237.
441. JAKÓ, 1940, 238. = MEZŐSI, 1943, 277.
442. JAKÓ, 1940, 241. = MEZŐSI, 1943, 317.
443. JAKÓ, 1940, 370. = MEZŐSI, 1943, 241.
444. MEZŐSI, 1943, 132.
445. MEZŐSI, 1943, 133.
446. JAKÓ, 1940, 386.
447. JAKÓ, 1940, 194.
448. MEZŐSI, 1943, 311.
449. MEZŐSI, 1943, 13.
450. MEZŐSI, 1943, 308.
451. MEZŐSI, 1943, 269.
452. MEZŐSI, 1943, 264.
453. MEZŐSI, 1943, 237.
454. MEZŐSI, 1943, 277.
455. MEZŐSI, 1943, 278

Idézett és felhasznált művek jegyzéke

ALTANER, Berthold

1924 *Die Dominikanermissionen des 13. Jahrhunderts*, Habelschwerdt.

ARTIM Mihály

1903 *A Halotti Beszéd és Könyörgés rituális szempontból*, Bártfa, 67.

BALANYI György

1925 Adatok a ferencrendiek tatárországi missziós működésének történetéhez, *Katholikus Szemle*, 70-84.

BARTENSTEIN, Ch.

1802 *Kurzer Bericht von der Beschaffenheit der zerstreuten zahlreichen der Illyrischen Nation in Kaiserl. Königl. Erblanden*, Leipzig, 148.

BASILOVITS, Joannicius

1799 *Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovich ... exhibens statum Graeco-catholicae Munkacsiensi hierarchium, Cassoviae*, I-III, 104, 207, 139.

BELAAGH Aladár

1914 Voltak-e a magyarok a görögkeleti egyház hívei a X. században?, *Történelmi Szemle*, 313-319.

BENDA Kálmán

1943 Relations politiques entre le Principauté Transylvanie, la Moldavie et la Valachie, *Revue d'Histoire Comparée*, 352-401.

BENDEFY László

1941 *Kunmagyaria*. A kaukázusi magyarság története, Budapest, 124.

BENDEFY László

1942 *A magyarság kaukázusi őshazája*, Budapest, 509.

BENKŐ, Josephus

1781 *Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis ... explantatio*, I-II. köt., Viennae, 380, 632.

BENKŐ, Josephus

- 1781 *Transilvania, sive magnus Transilvaniae principatus, olim Dacia Mediterranae dictus, orbis nondum satis cognitus, nunc multifariam ac strictim illustratus*, I-II. köt., Kolozsvár, 364, 616.

BERKI Feriz

- 1945 *A keleti orthodox egyház elnevezéséről*, Budapest, 8.

BERKI Feriz

- 1972 Tausend Jahre Christentum in Ungarn, *Stimme der Orthodoxie*, 59-63.

BERKI Feriz

- 1975 *Az orthodox kereszténység*, Budapest, 445.

BÉLAY Vilmos

- 1943 *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig*, 224.

BIEDERMANN, H.

- 1862 *Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihr Geschichte*, Innsbruck.

BINDER Pál

- 1982 *Közös múltunk*. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről, Bukarest, 396.

BONOMI, E.

- 1939 Serbokroaten im Ofener Bergland, *Südostdeutschen Forschungen*, 16.

BONOMI, E.

- 1941 Serben in Grosstumwal-Törökbálint, *Deutsche Forschung in Ungarn*, 6, 20.

BÓNIS György

- 1947 *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, Kolozsvár, 592.

BÖDEY József

1940 Rilai Szent Iván legendájának magyar vonatkozásai, *Egyetemes Philológiai Közlöny*, 64, 217-221.

BRÉHIER, Louis

1969(2) *Vie et mort de Byzance*, Paris, 628.

BUNYITAY Vince

1892 Bihar vármegye oláhjai és az egyházi unió, *Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből*, 88.

CIPARIU, T.

1855 *Acte si fragmente latine romanesci. Pentru istoria beserecei romane mai alesu unite. Edite si anotate...*, Balázsfalva, 280.

CSEMEGI József

1946-48 A tihanyi barlanglakások, *Archaeologiai Értesítő*, 396-407.

CZEGLÉDI Károly

1943 A magyarság Dél-Oroszországban, in: *A magyarság őstörténete*, szerk.: LIGETI Lajos, Budapest, 100-122.

CZEGLÉDI Károly

1945 A IX. századi magyar történelem fő kérdései, *Magyar Nyelv*, 33-55.

CZIPELE S.

1910 *A máramarosi román püspökség története*, Budapest, 154.

DANYI Dezső – DÁVID Zoltán

1960 *Az első magyarországi népszámlálás*, Budapest, 389.

id. DARKÓ Jenő

1933 *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten, Hälfte des XIII. Jahrhunderts*, Weimar, 56.

id. DARKÓ Jenő

1938 *Népességi mozgalmak Erdélyben és környékén a középkorban*, Debrecen, 71.

DARKÓ Jenő

- 1986 A mezővárosi fejlődés egy példája: Ráckeve XV.-XVI. század. (Sajátosságok Ráckeve mezővárosi fejlődésében), *Acta Musei de János Arany nominati* (Nagykőrös), IV, 343-372.

DARKÓ Jenő

- 1987 Görögkeleti egyházszervezet és népesség a 18. századi Magyarországon, *Rendi társadalom – Polgári társadalom* (Salgótarján), 1, 153-166.

DARKÓ Jenő

- 1989a A görög rítusú egyház státusza Erdélyben a 18. században, *Rendi társadalom – Polgári társadalom* (Salgótarján), 3, 200-208.

DARKÓ Jenő

- 1989b A Lipót császár által a magyarországi szerbeknek adományozott kiváltságok háttere, *Studia Agriensia*, 9, 187-201.

DARKÓ Jenő

- 1991a Die Frage der Wirkung die Tridentinischen Ikonographie auf die Byzantinischen Traditionen durch das Beispiel von drei Kirchen (Stoni-Beograd – Székesfehérvár, Srpski – Kovin – Ráckeve, Grabovac – Grábóc) vorzustellen, *Colloques scientifiques de l'Academie Serbe des Sciences et des arts* (vol. LIX., Classes des sciences historiques, Beograd), L'Academie Serbe, 229-243.

DARKÓ Jenő

- 1991b A karlócai érsekség egyházszervezete és görögkeleti népessége a XVIII. században, az összeírások tükrében, *A szerbek Magyarországon*, szerk.: ZOMBORI István, Szeged, 113-126.

DARKÓ Jenő

- 1992 A magyarság X. századi mondája és bizánci forrása, *Acta Musei de János Arany nominati* (Nagykőrös), 7, 159-181.

DEÉR József

- 1929 *A magyar törzsszervezet és a patrimoniális királyság külpolitikája*, Kaposvár, 162.

DEÉR József

1931 Ungarn in der Descriptio Orientalis, *Mitteilung für Österreichische Geschichtsforschung*, 45, 22.

DEÉR József

1934 *Heidnisches und christliches in der alt-ungarischen Monarchie*, Szeged, 151.

DEÉR József

1945-46 A IX. századi magyar történet időrendjéhez, *Századok*, 79-80, 3-20.

DOBRESCU, Nicolae

1905 *Fragmente privitoare la istoria bisericii romane*, Budapest, 83.

DOELGER, Franz

1925-65 *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, 1-5. köt., München - Berlin, 105, 108, 77, 165, 138.

DOELGER, Franz

1949 Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik, *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 8, 315-342.

DRAGOMIR, S.

1920-30 *Istoria desrobirii religioase a romanilor din Ardeal in secolul I XVIII-lea*, Sibiu, 440.

DUCELLIER, A.

1964 Les sources byzantines et l'apparition des Hongrois en Europe, *Études Finno-Ugriennes*, 29-53.

DUDÁS Bertalan P. O. S. B. M.

1992 A Munkácsi püspökség Levéltára, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 4.

DUDÁS Gyula

1896 *A bácskai és bánsági szerbek szereplésének története a XVI. és XVII. században*, Zombor, 78.

DUDÁS Miklós

1966 A liturgikus magyar nyelv kialakulása és a bizánci szertartású kereszténység Magyarországon, *Vigilia*, 31, 505-513.

DULISKOVIĆ

1874 *Istoriceskija certiju Ugro-Russkh*, Ungvár, 133.

DÜMMERTH Dezső

1966 Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar-Habsburg viszony tükrében, *Filológiai Közlöny*, 391-414.

DVORNIK, F.

1926 *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, Prague, 360.

DVORNIK, F.

1933 *Les légendes de Constantine et de Méthode vues de Byzance*, Prague, 443.

ELEKES Lajos

1937 *Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király*, Budapest, 81.

ELEKES Lajos

1940 A román fejlődés alapvetése, *Századok*, 278-313, 361-404.

ELEKES Lajos

1940b A magyar román viszony a Hunyadiak korában, in: *Mátyás király Emlékkönyv*, szerk.: LUKINICH Imre, I. köt., 171-228.

ELEKES Lajos

1941 Anfänge der rumänischen Gesellschaft. Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XIII-XVI. Jh, *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 128.

ENDES Miklós

1935 *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*, Budapest, 553.

ÉRDÚJHELYI Menyhért

1893 A karlócai pátriárkátus és a boszniai görögkeleti egyház, *Századok*, 224-236.

FEHÉR Géza

1921 *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V-XI. Jahrhunderten*, Pécs, 190.

FEHÉR Géza

1921-22 Magyarország területe a X. század közepén Konstantinos Porphyrogennetos *De administrando imperio*-ja alapján, *Századok*, 55-56, 351-380.

FEHÉR Géza

1927-28 A bolgár egyház kísérletei és sikerei hazánkban, *Századok*, 61-62, 1-20.

FEHÉR Géza

1959 Zur geschichte der Steppenvölker von Südrussland, *Studia Slavica*, 5, 257-326.

FEJÉR, Georgius

1829-44 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I-IX. köt., Budae.

FERDINANDY Mihály – VERNADSKY, Georg

1957 *Studien zur ungarischen Frühgeschichte*, München, 112.

FIEDLER, Joseph

1858 Die Union der Walachen in Siebenbürgen, *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie zu Wien*.

FIEDLER, Joseph

1862 Beiträge zur Geschichte der Union der Ruthenen in Nordungarn, *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademi zu Wien*, 481-524.

FIEDLER, Joseph

1862a Ein Versuch der Vereinigung der russischen mit der römischen Kirche im zehntehten Jahrhunderte, *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademi zu Wien*, 27-123.

FIEDLER, Joseph

1867a Beiträge zur Union der Valachen (Vlachen) in Slawonien und Syrmien, *Archiv für Kunde österreichischen Geschichtsquellen*, 37, 105-146.

FIEDLER, Joseph

- 1867b Die Union der in Ungarn zwischen der Donau und der Drau wohnenden Bekenner der griechischen Glauben, *Archiv für österreichische Geschichte*.

FRAKNÓI Vilmos

- 1901 *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal*, I-III. köt., Budapest, 404, 489, 567.

FREYBERGER, A.

- 1702 *Historica relatio unionis Valachicae cum Romano Ecclesiae*.

GAGYI Jenő

- 1910 Az Árva-vármegyei oláh telepek kiváltságlevelei, *Történelmi Tár*, 11, 186-198.

GAVRILOVIC, Slavko

- 1991 A szerbség magyarországi bevándorlásának és megtelepedésének kérdései, in: *A szerbek Magyarországon*, szerk.: ZOMBORI István, Szeged, 91-109.

GÁL József, Hilibi

- 1846 *Vizsgálódás az erdélyi kenézségekről*, Nagyenyed.

GÁLDI László

- 1941 Die Kulturarbeit der siebenbürgischen Reformation in Süd-osteuroopa, *Donaueuropa*.

GÁLDI László – MAKKAI László

- 1942 *Geschichte der Rumänen*, Budapest, 488.

GEBÉ A.

- 1908 *Bosnyákország története a legrégibb időktől a magyar fennhatóság alatt, 1102-1527*, Ungvár, 229.

GOMBOS F. Albin

- 1938 *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*, Budapest, 811, 813-1715, 1715-2671.

GÖRÖG Frigyes

- 1904 *A két Rákóczi György fennhatósága a két oláh vajdaság fölött*, Budapest.

GRÉGOIRE, Henrie

1937 *Le nom et l'origine des Hongrois*, Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 91, 630-642.

GRUJIĆ, Radoslav

1906a *Prilošci istorija banatskih manastira u drugos palavina XVIII-to veka*, Karlóca, 51.

GRUJIĆ, Radoslav

1906b *Kako se postupalo sa srpskim molbama na dvoru Cesara Avstrijskog poslednje godine zivota patrijarha Arsenija III. Carnojevice*, Novi-Sad, 78.

GRUJIĆ, Radoslav

1920 *Pravoslavna srpska crkva*, Beograd.

GYÁRFÁS Elemér

1925 Az erdélyi románok uniója s a román görög katolikus egyház szervezet kifejlődése, in: *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene*, Dicsőszentmárton, 24.

GYÓNI Mátyás

1938a Kalizok, kazárok, kabarok, magyarok, *Magyar Nyelv*, 86-96.

GYÓNI Mátyás

1938 Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében, *Magyar-görög tanulmányok*, 7, 119.

GYÓNI Mátyás

1940 Hunyadi János bizánc császára, *Az Országos Evangélikus Tanáregyesület Évkönyve*, 10-16.

GYÓNI Mátyás

1943 A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei, *Magyar-görög tanulmányok*, 24, 220.

GYÓNI Mátyás

1946 A keleti egyház jelentkezése a temes vidékén Szent István korában, *Magyar Nyelv*, 43-49.

GYÓNI Mátyás

1947 L'église orientale dans la Hongrie du XIe siècle, *Revue d'Histoire Comparée*, 25, 43-49.

GYÓRFFY György

1952-53 A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtok-összeírása, *Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, 2-3, 325-365, 69-104.

GYÓRFFY György

1959a *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*, Budapest, 168.

GYÓRFFY György

1959b Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Srmska Mitrovica), *Studia Slavica*, 5, 9-74.

GYÓRFFY György

1964 *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam keletkezése*, Történelmi Szemle, 1-25, 537-568.

GYÓRFFY György

1971 Die Nordwestgrenze des byzantinischen Reiches im XI. Jahrhundert und die Ausbildung des 'ducatus Sclavoniae', *Mélanges offertes à Szabolcs de Vajay*, Braga, 295-313.

GYÓRFFY György

1977 *István király és műve*, Budapest, Gondolat, 667.

HADROVICS László

1938 A magyarországi szerb települések újabb szerb irodalma, *Századok*, 335-40.

HADROVICS László

1942 A magyarországi szerb kérdés balkáni gyökerei, *A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve*, 42.

HADROVICS László

1943 L'église nationale serbe au XVIe et XVIIe siècles, *Revue d'Histoire Comparée*, 52.

HADROVICS László

1947 *Le peuple serbe et son église sous la domination turque*, Paris, 167.

HALECKI, Oskar

1930 *Un empereur de Byzance a Rome. Vingt ans de travail pour l'union des églises et pour la défense de l'empire d'Orient (1355-1375)*, 111-137.

HALECKI, Oskar

1937 *Rome et Byzance au temps du grand schisme d'Occident, Collectanea Theologicae*, 18, 478-532.

HINTNER, Dietmar

1976 *Die Ungarn und das byzantinische Christentum der Bulgaren*, Leipzig, 238.

HINTZ, Johann

1850 *Geschichte des Bistums der griechisch nicht-unierten Glaubengenossen in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 121.

HODINKA Antal

1909 *A munkácsi görög-katholikus püspökség története*, Budapest, 856.

HODINKA Antal

1911 *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára*, Ungvár, 668.

HODINKA Antal

1916 *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Budapest, 510.

HODINKA Antal

1935 *Ami a karlócai békéből kimaradt és annak következményei, Hadtörténeti Közlemények*, 159-213.

HODINKA Antal

1943 *Az ipeki szerb pátriárka állandó letelepedésre adománylevlet kér I. Lipót királytól, Pannónia*, 8, 13.

HÓMAN Bálint

1928-1934 *Magyar történet*, Budapest, I-III. köt., 442, 368, 483.

HUMMER, N.

1896 *A szláv kereszténység hazánk mai területén a honfoglalás előtt*, Budapest, 302.

HURMUZAKI, Eudoxiu

1878-1886 *Fragmente zur Gechichte der Rumänen*, I. köt., Wien I-V., 139, 237, 514, 395, 473.

IVÁNKA Endre

1941a Görög szertartás, görög szerzetesség az Árpád-kori Magyarországon, *Erdélyi Tudósító*, 20, 77-78.

IVÁNKA Endre

1941b Görög szertartás és magyarság a középkori Erdélyben, *Erdélyi Tudósító*, 20, 100-101.

IVÁNKA Endre

1942a Griechische Kirche und griechischen Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn, *Orientalia Christiana Periodica*, 8, 183-194.

IVÁNKA Endre

1942b A görög szertartású magyarság múltja, *A görög szertartású magyarság*, Kolozsvár, 25-34.

IVÁNKA Endre

1942 Keletmagyarország és a Balkán, *Magyarország és a Balkán*, szerk.: GÁLDI László, Budapest.

IVÁNKA Endre

1947 Griechische Kirche in Ungarn, *Orientalia Christiana Periodica*, 6.

IVÁNYI Emma

1952 A Habsburg-állam és a katolikus klérus a parasztság viszonylagos vallásszabadsága ellen, in: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon (1711-1790)*, szerk.: SPÍRA György, Budapest, 77-101.

IVIC, Aleksa

1929 *Istorija srba u Vojvodinu od najstarijih vremena do osivanja potisko-poroiske granice (1703)*, Novi-Sad, 540.

JAKÓ Zsigmond

1940 *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Budapest, 424.

JAKÓ Zsigmond

1944 Újkori román betelepülés., in: *Magyarok és Románok*, szerk.: GÁLDI László - MAKKAI László, I. köt., Budapest, 508-571.

JANCSÓ Benedek

1896 *A román nemzeti törekvések története és jelenlegi állapota*, Budapest, I-II. köt., 801, 802.

JANIN, R.

1933 *Au lendemain de la conquête de Constantinople. Les tentatives d'union des Églises 1204-1208, 1208-1214, Échos d'Orient*, 32, 5-21, 195-202.

JÁNOSSY Dénes

1933 *Die territorialfrage der serbischen Wojwodschaft in Ungarn, Bécsi Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve* (Wien), 20.

JIRECEK, Constantin

1861 *Actenmäßige Darstellung der verhältnisse der griechisch nicht unierte Hierarchie*, Wien.

JIRECEK, Constantin

1876 *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 586.

JIRECEK, Constantin

1889 *A bolgárok története*, ford.: MAYER Rezső, Nagy-Becskerek, 551.

JIRECEK, Constantin

1911-1918 *Geschichte der Serben*, Gotha, I-II., 442, 288.

JORGA, Nicolae

1905-6 *Geschichte der rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, I-II., Gotha, 402, 541.

JORGA, Nicolae

1915-14 *Histoire des Roumaines de Transylvanie et de Hongrie*, Bucuresti, 1-2.

JORGA, Nicolae

1929-32 *Istoria bizerici romanesti*, Bucarest.

JUHÁSZ István

1940 *A reformáció az erdélyi románok között*, Kolozsvár, 276.

JUHÁSZ István

1942 *A magyar balkán-kutatás egyháztörténeti feladatai*, in: *Magyarország és a Balkán*, szerk.: GÁLDI László, Budapest.

JUHÁSZ István

1943 *A középkori nyugati misszió és a románság*, Kolozsvár, 32.

KALIC, V.

1882 *Poviest Bosno do propasti krasljestva*, Zagreb.

KARÁCSONYI János

1891 *Szent István király oklevlei és a Sylvester-bulla*, Budapest, 223.

KARÁCSONYI János

1909 *Ki koholta a Sylvester-bullát?*, *Századok*, 362-376.

KARÁCSONYI János

1900 *Mi köze a görög egyháznak a magyarok megtéréséhez*, *Katholikus Szemle*, 4, 306-310.

KARÁCSONYI János

1914 *A moldvai csángók eredete*, *Századok*, 545-561.

KARÁCSONYI János

1924 *A görögkatholikus magyarok eredete*, *Katholikus Szemle*, 38, 385-396, 449-460.

KARÁCSONYI János

1927 *Hogyan jöttek a görög szerzetesek Visegrádra?*, *Katholikus Szemle*, 16-21.

KASZINECZ I.

1943 *Taraszovics Bazil munkácsi püspök és a Rómával való unió (1640-1642)*, Debrecen, 32.

KEMÉNY József

- 1846 Über die ehemaligen Knesen, und Kenesiaten der Valachen in Siebenbürgen, *Magazin für Geschichte*, Siebenbürgen, 2, 286-339.

KEMÉNY József

- 1854 Magyar hazánkban létező oláhok hajdani vajdaságaikról, *Új Magyar Múzeum*, 2, 199-132.

KIRÁLY Péter

- 1974a A magyarok említése a Konstantin- és Metódlendában, *Magyar Nyelv*, 70, 69.

KIRÁLY Péter

- 1977b A magyarok említése a 811. évi események óbolgár leírásában, *Magyar Nyelv*, 58.

KIRÁLY Péter

- 1974c Die Erwähnung der Ungarn in der Konstantin- und Method-Legende, *Studia Slavica*.

KISS Miklós

- 1909 *Erzsébet cárnő szerb teleptései*, Marosvásárhely, 56.

KNIEZSA István

- 1942 *A szláv apostolok és a tótok*, Budapest, 18.

KNIEZSA István

- 1944 Cirill és Method működésének kérdése a Nyitra-vidéken, *Századok*, 263-270.

KNIEZSA István

- Zur Frage der Cyrillos und Methodius bezüglichliche Traditionen auf den Gebieten der alten Ungarn, *Slavischen Forschungen*, 6 (Köln-Graz), 199-209.

KOMLÓSSY Ferenc

- 1879a *Bosznia és Hercegovina jogviszonya Magyarországhoz közepkorban, 1103-1528*, Budapest, 147.

KOROKNAY Ákos

- 1974 *Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és tiszai határövidéken a XVIII. század elején*, Budapest, 216.

KŐHEGYI Mihály

- 1991 A szerbek felköltözésének (1690) történeti előzményei, *A szerbek Magyarországon*, szerk.: ZOMBORI István, Szeged, 65-78.

KRAJNYÁK Gábor

- 1937-39 A görögkatolikus egyház Magyarországon és a szent unió, *Keleti Egyház*, 14.

KROPF Lajos

- 1899 Uzbegeh tatár khán egy követsége a magyar udvarnál, *Századok*, 51-67.

KUBINSZKY Lajos

- 1947 *A kulturális igazgatás kézikönyve*, Budapest, 291.

KUUN Géza gróf

- 1873 Adalékok Krím történetéhez, *Értekezések a Nyelv és Széptudományok köréből*, III. köt. (Budapest), 51.

KYRIAKOS, Diomedes

- 1898 *Geschichte der orientalischen Kirche von 1453-1902*, Leipzig, 280.

LACKÓ Miklós

- 1955 *Unio Uzhorodiensis*, Roma.

LAURENT, V.

- 1940 Une lettre dogmatique de l'empereur Isaac l'Ange au primat de Hongrie, *Échos d'Orient*, 39, 59-77.

LAURENT, V.

- 1942 L'évêque des Turcs et le proèdre de Turquie, *Academie Roumaine, Bulletin de la section historique XXIII.*, 2.

LAURENT, V.

- 1945 La patriarchie d'Ochrida Athanase III. et l'église roumaine, *Balcanica*, 8.

LAURENT, V. – NASTUREL, P. S.

Facsimile de texte si documente bizantine din veacurile XIV-XV., *Collectile Arhivelor Statului*, Ser. comp. fasc. I, 24.

LEHOTZKY Tivadar

1894 Adalékok az oláh vajdák, oláh és orosz kenézek, soltészok vagy szabadosok intézményéhez hazánkban, *Történelmi Tár*, 51-80.

LEHOTZKY Tivadar

1904 *A beregmegyei görög szertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig*, Munkács, 169.

LEHOTZKY Tivadar

1890-1894 Adalékok az oláh vajdák, oláh és orosz kenézek, soltészok vagy szabadosok intézményéhez hazánkban, *Történelmi Tár* 51-80, 155-173, 474-492.

LUKÁCSI Kristóf

1859 *Historia Armenorum Transilvaniae*, Viennae, 149.

LUKÁCSI Kristóf

1867 *Adalékok az erdélyi örmények történetéhez*, Kolozsvár, 82.

LUKCSICS Demeter

1889 *A magyarországi szerbek viszonya az egyházi unióhoz*, Budapest.

LUPAS János

1904 *Az erdélyi görög(katolikus) egyházi és vallási unió a XVIII. század folyamán*, Budapest, 74.

LUPAS János

1918 *Barcsai Ákos és Brankovics Száva (1658-1661)*, Budapest, 23.

LUPAS, Ioan

1943 *Zur Geschichte der Rumänen*, Sibiu, 608.

LUPAS János

1943a *Das Woiwodat Siebenbürgen im 12 und 13. Jahrhundert*, *Zur geschichte der Rumänen*.

MAGDICS István

1886 *Diplomatarium Ráczeviense. Ráczevei Okmánytár*, Székesfehérvár, 272.

MAKKAI László

1936 *A milkói kún püspökség és népei*, Debrecen, 62.

MAKKAI László

1942 *Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden des Mittelalters*, Budapest, 46.

MAKKAI László

1941 *Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben*, Kolozsvár, 30.

MAKKAI László

1943-44 *Erdély népei a középkorban. Magyarok és Románok*, Budapest, I. köt., 314-440.

MAKKAI László

1946 *Histoire de Transylvanie*, Paris, 382.

MÁLYUSZ Elemér

1926 *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*, Budapest, 939.

MÁLYUSZ Elemér

1937 Kaunitz über die Kulturpolitik der Habsburgermonarchie, *Süd-ostdeutsche Forschungen*, 16.

MÁLYUSZ Elemér

1939 A középkori magyar nemzetiségi politika, *Századok*, 257-294, 385-448.

MÁLYUSZ Elemér

1971 *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Budapest, 398.

MÁLYUSZ Elemér

1981 Középkori bolgár település Buda közelében, in: *Tanulmányok a bolgár-magyar kapcsolatok köréből. A bolgár állam megalapításának 1300. évfordulójára*, szerk.: Cs. DOBREV – JUHÁSZ P. – P. MITAJEV, Budapest, 273-284.

MÁRKUS Dezső szerk.

1896 *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár*, Budapest.

MESTERHÁZY Károly

1968 Adatok a bizánci kereszténység elterjedéséhez az Árpád-kori Magyarországon, *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 145-184.

METES, Stefan

1935 *Istoria Bisericii romanesti din Transylvania*, Sibiu, 411.

MEZŐSI Károly

1943 *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idején*, Budapest, 370.

MIHÁLYI János

1889 Máramarosi oklevlekről, Magyar Történeti Társulat vidéki kirándulása Máramaros megyébe, *Századok*, 57-67.

MIHÁLYI János

1900 *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból*, Máramaros-Sziget, 674.

MIKLOSCHICH, F. – MÜLLER, J.

1865 *Acta et diplomata graeca medii aevi*, Wien, 393.

MOGA János

1942 Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden des Mittelalters, *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa*, 98-113.

MORAVCSIK Gyula

1923 *Szent László leánya és a bizánci Pantokrator monostor*, Budapest, 84.

MORAVCSIK Gyula

1927 Muageris király, *Magyar Nyelv*, 23, 258-271.

MORAQVCSIK Gyula

1928 A Kyrillos-legenda magyar vonatkozású epizódjához, *Ethnographia*, 39, 108-109.

MORAVCSIK Gyula

1930 Az onogurok történetéhez, *Magyar Nyelv*, 26, 4-18, 89-109.

MORAVCSIK Gyula

1933 III. Béla és a bizánci birodalom Manuel halála után, *Századok*, 518-528.

MORAVCSIK Gyula

1934 *A magyar történet bizánci forrásai*, Budapest, 256.

MORAVCSIK Gyula

1938a A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység, *Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulójára*, I. köt., szerk.: SERÉDI Jusstinián, Budapest, I. köt., 171-212.

MORAVCSIK Gyula

1938b Görögnyelvű monostorok Szent István korában, in: *Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulójára*, I. köt., szerk.: SERÉDI Jusstinián, Budapest, 387-422.

MORAVCSIK Gyula

1946 Byzantine Christianity and the Magyars in the Migration Period, *American Slavic and East European Review*, 29-45.

MORAVCSIK Gyula

1947 The Role of the Byzantine Church in Medieval Hungary, *The American Slavic and East European Review*, 6, 134-151.

MORAVCSIK Gyula

1953 *Bizánc és a magyarság*, Budapest, 119.

MORAVCSIK Gyula

1954 Ungarisch-byzantinische Beziehungen zur Zeit des Falles von Byzanz, *Acta Antiqua*, 2, 349-360.

MORAVCSIK Gyula

1955 Magyar-bizánci kapcsolatok Bizánc bukása idején, *Antik Tanulmányok*, 2, 129-140.

MORAVCSIK Gyula

1961 Bizánci császárok és követeik Budán, *Századok*, 832-847.

MORAVCSIK Gyula

- 1966 Hungary and Byzantium in the Middle Ages, in: *The Cambridge Medieval History*, IV. The Byzantine Empire. Part I, Byzantium and its Neighbours, Cambridge, 566-592.

MORAVCSIK Gyula

- 1966a Byzantinische Mission im Kreise der Türkvölker an der Nordküste des Schwarzen Meeres, in: *Thirteenth International Congress of Byzantines Studies*, Oxford, 13-28.

MORAVCSIK Gyula

- 1967 Beiträge zu der Vita des Slavenapostels Konstantins, *To the Honor of Roman Jacobson*, Paris, 1373-1377.

MORAVCSIK Gyula

- 1969 Byzance et le Christianisme Hongrois du Moyen Age, in: *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina* (Ravenna), 313-341.

MORAVCSIK Gyula

- 1969a Der ungarischen Anonymus über die Bulgaren und Griechen, *Revue des Études Sud Est Européennes*, VII, 167-174.

MORAVCSIK Gyula

- 1984 *Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai*, Budapest, 363.

MOSOLYGÓ József

- 1941 *A keleti egyház Magyarországon*, Budapest, 145.

MÜLLER, Georg Eduard

- 1912 Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen, *Siebenbürgens Sachsenland* (Hermannstadt), 234.

NAGY Lajos

- 1959 Rácok Budán és Pesten, *Tanulmányok Budapest Múltjából*, XIII, 57-101.

NÉMETH Gyula

- 1930 *A honfoglaló magyarság kialakulása*, Budapest, 350.

NÉMETH Gyula

- 1940 A magyar kereszténység kialakulása, *Budapesti Szemle*, 14-30.

NILLES, N.

- 1884-85 *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae SS. Stephani*, I-II. köt., Innsbruck, 496, 497-1088.

OSTROGORSKY, Georg

- 1931 *Das Verhältniss von Staat und Kirche in Byzanz*, *Seminarium Kondakovianum*, 4.

OSTROGORSKY, Georg

- 1936 *Die byzantinische Staatenhierarchie*, *Seminarium Kondakovianum*, 8, 41-61.

OSTROGORSKY, Georg

- 1952(2) *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 496.

OSTROGORSKY, Georg

- 1973 *Byzance. État tributaire de l'Empire Turque*, *Zur Byzantinischen Geschichte. Ausgewählte Kleine Schrifte* (Darmstadt), 235-244.

PAPP György

- 1938 *A magyarság és a bizánci kereszténység kapcsolatának kezdetei*, Nyíregyháza, 63.

PAPP György

- 1940 *A munkácsi püspökség eredete*, *Keleti Egyház*, 7, 69-71.

PAPP György

- 1941 *Adalékok De Camelis József munkácsi püspök működéséhez*, Miskolc, 17.

PAPP György

- 1943a *A magyar görög-katolikus egyház partikuláris jogforrásai*, Budapest, 68.

PAPP György

- 1943b *Magyarország prímásának joghatósága és a görögkatolikus egyház*, Miskolc, 69.

PAPP György

- 1949 *I monachi dell'ordine di S. Basilio in Ungheria nel secolo, XIII*, in: *Annalecta Ordinis S. Basilii Magni*, Ser. 2. Sect. 2. Vol. 1. (7) fasc. 1.

PATACSI, Gabriel

1962 Die ungarische Ostchristen, *Ost-Kirchlichen Studien*, 273-305.

PATAKI József

1943 *Anjou-királyaink és a két román vajdaság*, Kolozsvár, 136.

PAULER Gyula

1899 *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, I-II. köt., Budapest, 667-790.

PAULER Gyula

1900 *A magyar nemzet története Szent Istvánig*, Budapest, 276.

PAULER Gyula – SZILÁGYI Sándor szerk.

1900a *A magyar honfoglalás kútfoi*, Budapest, 877.

PÁL Sándor

1941 Les orthodoxes de Hongrie, *Nouvelle Revue de Hongrie*, 34, 216-225.

PELESZ, Julian

1881 *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, Wien, 640.

PESTY Frigyes

1877 Brankovics György rác despota, *Értekezések a Történettudományok köréből*, 65.

PESTY Frigyes

1878 *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, I-III. köt., Budapest, 482, 579, 426.

PETROVAY György

1911 *A máramosi oláhok, Betelepedésük, vajdáik, kenézeik, Századok*, 607-626.

PETRUS Jenő

1897 *A magyarság önvédelme a keleti rítusú egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen*, Debrecen.

PICHLER, A.

1864-65 *Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident von den ersten anfangen bis zur jüngsten Gegenwart*, I-II. köt., München, 558, 789.

PICOT, Emile

1873 *Les Serbes de Hongrie, leur histoire, leurs privileges, leur eglise, leur état politique et social*, Prague, 474.

PODHRADSKY Gy.

1916 *Magyar-ukrán kapcsolatok a legrégibb időktől az Árpád-ház kihaltáig*, Budapest, I-II. köt., 92, 93-165.

POKOLY József

1902-1910 *A fogarasi egyházközség levéltárából (106-140)*, Protestáns Egyháztörténeti Adattár, VIII. k., Budapest, 173.

POPOVICI, G.

1901 *Uniunea Romanilor sub Leopold I*, Lugos.

POPOVITS'I.

1943 *A kereszténység kezdete a magyarok között*, Budapest, 21.

PRAY, Georgius

1776-79 *Specimen hierarchiae Hungariae complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae*, I-II. köt., Pozsony-Kassa, 435, 465.

PRIVILEGIA

1743 *Per divos imperatores Leopoldum, Josephum et Carolum VI. etc. incltyae nationi Illyrico-Rascianae ... medio excelsae cancellariae aulico-intimae clementissimae et confirmatae die 24. aprilis, Anno 1743, Viennae*, 113.

RADIC, Emilian

1880 *Die Verfassung der orthodox-rumänischen Particularkirche in Oesterreich-Ungarn*, Budapest, 240.

RADONIC, Jovan

1919 *Histoire des Serbes en Hongrie*, Paris, 295.

RADONIC, Jovan

1954a *Rimska kurija i juznoslovenske zemlje ad XVI. do XIX. veka*,
Beograd, 746.

RADONIC, Jovan – KOSTIC, Mita

1954b *Srpske privilegije ad 1690 do 1792*, Beograd, 183.

RAJNER, Lajos

1902 A görögszertartású magyarok mozgalma a magyar liturgia
ügyében, *Katholikus Szemle*, 34-35.

RÉTHY László

1880 *Magyar pénzverő izmaeliták és Beszarábia*, Arad, 25.

RÉVÉSZ Imre

1921 Lórántffy Zsuzsanna oláh református iskolája Fogarason, *Reformáció*.

RÉVÉSZ Imre

1937 La réforme et les Roumains en Transylvanie, *Archivum Europae
Centro-Orientali*, 3/4, 41.

RICHARD, J.

1977 *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Age (XIII-XV.
siecles)*, Róma, 325.

RÓKAY Péter

1991 A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században, *A
szerbek Magyarországon*, szerk.: ZOMBORI István, Szeged,
51-63.

SAGUNA

1849 *Promemoria über das historische Recht der nationalen Kirchen-
Autonomie der Rumänen morgenländischen Kirche*, Wien, 151.

SCHWARTZ, Godofred

1740 *Initia religionis christianae inter Hungaros ecclesiae orientali
adserta, eademque a dubiis et fabulosis narrationibus
repurgata*, Hallae.

SCHWICKER, Johann

1874 *Zur Geschichte der kirchlichen union in der croatischen Militargrenze*, 126.

SCHWICKER, Johann

1880 *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapest, 416.

SLIPYJ, J. ed.

1966-9 *Monumenta Ucrainae Historica*, Collegit A. Septickyj, Roma, *Universitas Catholica Ucrainorum*, 3, 4, 7.

SÓLYOM FEKETE Ferenc

1882 A magyarság és az oláh incolatus Hunyadban, *Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társ. Évk.*, I. köt., Budapest.

SÓLYOM FEKETE Ferenc

1884 Vázlatok az oláh kenézi intézmény történetéhez, *Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társ. Évk.*, II. köt., Arad, 14-37.

STADTMÜLLER, Georg

1941 Forschungen zur albanischen Frühgeschichte, *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 217.

STADTMÜLLER, Georg

1950 *Geschichte Südosteuropas*, München, 527.

STANOJEVIC, Stanoje

1919 *Le rôle des Serbes de Hongrie*, Paris.

STOJAKOVIC, Alexander

1860 *Ueber die staatrechtlichen Verhältnisse und überhaupt in den landern der ungarischen Krone*, Temesvár, 145.

SZAKÁLY Ferenc

1991 Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. (Vázlat), *A szerbek Magyarországon*, szerk.: ZOMBORI István, Szeged, 11-50.

SZALAY László

1861 *A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz*, Pest, 143.

SZENTIVÁNYI, Martinus

1703 *Dissertatio chronologico-polemica de ortu, progressu et diminutione schismaticis graeci*, Tyrnaviae.

SZENTKLÁRAY Jenő

1879 *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig)*, Temesvár, 520.

SZENTKLÁRAY Jenő

1883 A karlócai patriarchalis és a fruska-gorai szerb levéltárak, *Századok*, 144-154, 369-380.

SZENTKLÁRAY Jenő

1908 A szerb monostoregyházak történeti emlékei Dél-Magyarországon, *Akadémiai Értekesések a Történelmi Tudományok köréből*, 65.

SZENTPÉTERY Emericus

1938 *Scriptores rerum Hungaricarum*, I-II. köt., Budapest, 553, 681.

SZTRIPSZKY Híador

1913 *Jegyzetek a görög kultúra Árpád-kori nyomairól*, Budapest, 175.

TABA István

1938 A XVII. század végének telepítéspolitikája, *Történetírás*, 1. szám, 84-101.

TABA István

1941 *Baranya megye népessége a XVII. század végén*, Pécs, 64.

TAKÁCS I.

1942 Krím félszigetének és vidékének középkori kereszténysége, *Theologia*, 1-16.

TAKÁTS Sándor

Kísérletek a magyar haderő felosztatására 1671-1702, *Magyar Küzdelmek*, I., 185-317.

TAMÁS Lajos

1940 *Siebenbürgen und die Anfänge der rumänischen Kultur in Siebenbürgen*, Budapest, 12.

TARDY Lajos

- 1980 *A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII-XV. században*, Budapest, 241.

TATU, A. L.

- 1965 Griechische Klöster im mittelalterlichen Ungarn, *Acta Historica – Societas Academica dacoromana*, 4.

THALLÓCZY Lajos

- 1878 Apafi Mihály és az oláh biblia, *Történelmi Tár*, 204-205.

THALLÓCZY Lajos

- 1888 Az ál-Brankovicsok, *Századok*, 684-713.

THALLÓCZY Lajos

- 1892 II. Rákóczi György és az oláh események, *Századok*, 199-206.

THALLÓCZY Lajos

- 1896 Adalékok az ó-hit történetéhez Magyarországon, *Századok*, 199-206.

THALLÓCZY Lajos – ÁLDÁSY Antal

- 1897 *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetés oklevéltára (1198-1526)*, Budapest, 479.

THEINER, A.

- 1863 *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, Roma, I-II., 837, 815.

THIM József

- 1892 *A szerbek története a legrégibb kortól 1848-ig*, Nagy-Becske-rek, I-III., 159, 179, 116.

THIRRING Gusztáv

- 1931 Les recensements de la population en Hongrie sous Joseph II. (1784-1787), Budapest, 50.

TIMKÓ Iván

- 1970 A latin- és görögszertartású kereszténység együttélése Szt. István uralkodásának idején, *Vigilia*, 35, 507-516.

TIMKÓ Iván

- 1971 *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest, 543.

TÓTH András

1938 *Az erdélyi román kérdés a 18. században*, Budapest, 98.

TÓTH Zoltán

1942 *A Hartvik-legenda kritikájához*, Budapest, 130.

(I) TÓTH Zoltán

1943 Az erdélyi román nacionalizmus kialakulása, in: *Magyarok és Románok*, szerk.: GÁLDI László – MAKKAI László, Budapest.

VAJAY Szabolcs

1968 *Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862-993)*, Mainz, 173.

VASILEV, A. A.

1932 *Histoire de l'empire byzantine*, I-II. köt., Paris, 498, 482.

VÁCZY Péter

1938 Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában, in: *Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulójára*, szerk.: SERÉDI Justinián, I. köt., Budapest, 216-265.

VÁCZY Péter

1941a Les racines byzantines du christianisme hongrois, *Nouvell Revue de Hongrie*, 34, 99-108.

VÁCZY Péter

1941b Deutschlands Anteil an der Begründung des ungarischen Königtums, *Ungarn*, 1, 12-24.

VÁCZY Péter

1942 Die Anfänge der papstlichen Politik bei der Slaven, *Archivum Europae Centro-Orientalis*, 8, 343-404.

WELYKYJ, A. G.

1963-67 Litterae nuntiorum apostolicorum Ucrainae illustrantiam (1550-1850), *Annalecta OSBM*, Series 2., Sect. III., 10-1.

WERBŐCZY István

1897 *Hármaskönyv*, ford.: KOLOSVÁRY Sándor és ÓVÁRI Károly, magyarázó jegyzetekkel ellátta: MÁRKUS Dezső, Budapest.

de WRIES, W.

- 1963 Rom und die Patriarchate des Ostens, *Orbis academicus*, III, 4 (Freiburg – München).

ZÁVODSZKY Levente

- 1904 *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*, Budapest, 215.

ZICHY István

- 1923 *A magyarság őstörténete és műveltsége*, Budapest, 82.

ZIMMERMANN, F., – WERNER, K., – MÜLLER, G.

- 1897 *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I., II., III., IV. (1892, 1897, 1902, 1937), Nagyszeben, 620, 759, 763, 726.

ZSATKOVICS Kálmán

- 1890 A magyarországi oroszok történetírásának története, *Századok*, 568-573.

ZSATKOVICS K.

- 1895 De Camellis munkácsi püspök naplója 1690-1694, *Történelmi Tár*, 700-724.

ZWITTER, Fran

- 1960 *Les problemes nationaux dans la monarchie des Habsburgs*, Beograd.

ZWITTER, Fran

- 1967 *Die nationalen Fragen in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1900-1914)*, Budapest, 11-37.

Táblázatok

I. Görögkeleti népesség [1784-1785]

Kerületek megyék	össz	Helység gk	Ház össz	gk	össz	Népesség gk	izr
szabad városok							
Nyitra							
Pozsony vm	311	2	27.265	3	186.501	19	6.356
Nagyszombat	1	1	742	1	26.661	6	28
Nyitra vm.	454	6	56.435	8	290.018	51	9.925
Bars vm	237	2	13.249	6	99.089	37	0
Összesen:	1.003	11	97.691	18	602.269	163	16.309
Győr							
Győr	1	1	1.613	15	12.822	96	0
Komárom- Esztergom vm	126	11	19.373	27	132.389	171	1.752
Komárom	1	1	1.436	32	12.067	200	61
Esztergom	1	1	775	12	5.423	77	9
Összesen	129	14	23.197	86	162.701	544	1.822
Pest							
Pest vm.	183	18	41.625	882	271.861	5.662	5.326
Pest	1	1	1.981	70	22.417	437	94
Buda	1	1	2.589	164	24.873	1.043	26
Heves vm	147	9	23.188	37	163.661	237	7
Eger	1	1	2.738	93	16.852	597	0
Nógrád vm	265	0	9.933	0	148.867	0	1.896
Borsod vm	176	1	22.302	33	136.684	212	2.273
Fejér vm	77	204	14.256	204	98.998	1.273	1.469
Székesfehérvár	1	1	1.485	40	11.780	250	0
Jászság, Kis- és Nagykunság	25	11	14.982	23	94.152	214	0
Összesen:	877	286	145.077	1.546	990.145	9.923	11.091
Kassa							
Sáros vm	372	1	18.094	1	131.097	6	2.346
Abaúj-Torna vm	274	3	19.173	3	132.823	19	2.906
Zemplén vm	444	12	29.882	61	209.861	381	6.370
Összesen:	1.090	16	67.149	65	473.781	406	11.622
Munkács							
Szatmár vm	261	1	23.367	1	134.559	6	2.569
Nagyvárad							
Szabolcs vm	147	5	16.757	1	108.562	90	2.509
Bihar vm	469	0	52.835	0	317.955	0	1.093
Debrecen	1	0	3.978	0	29.153	0	0
Arad vm	183	135	26.437	16.815	152.930	107.959	352
Békés, Csanád és Csongrád	38	10	22.761	1.932	144.985	12.151	549
Szeged	1	1	4.043	4	21.519	25	136
Hajdú városok	6	6	4.816	11	28.360	69	16
Összesen:	845	157	131.622	18.776	803.480	120.287	4.655
Temesvár							
Temes vm	185	145	35.724	28.243	215.545	181.263	118
Temesvár	1	1	1.229	387	9.242	2.484	386
Krassó vm	231	208	36.570	30.881	188.200	155.350	44
Torontál vm	115	81	21.366	15.034	152.083	96.518	64
Bács vm	102	58	30.053	7.076	184.081	45.428	875
Újvidék	1	1	1.749	1.209	8.998	7.761	235
Szabadka	1	0	3.646	0	20.708	0	82
Zombor	1	1	2.390	1.088	13.360	6.984	8
Összesen	637	484	132.727	84.127	792.217	497.130	1.812
Pécs							
Tolna vm	106	7	19.924	187	133.304	1.200	2.073
Baranya vm	348	49	26.004	1.970	174.963	12.647	640
Pécs	1	1	1.501	0	8.922	0	0
Szerém vm	99	73	14.061	8.664	82.261	55.623	0
Verőce vm	249	122	14.881	4.050	116.990	26.001	17
Somogy vm	313	1	24.277	49	165.969	306	2.242
Összesen:	1.116	252	100.648	14.920	682.409	95.777	4.972
Zágráb							
Kőrös vm	253	10	6.472	271	64.077	1.739	15
Pozsega vm	257	144	6.421	1.786	64.417	11.251	12
Károlyváros	1	1	521	11	2.740	70	7
Összesen:	511	148	13.414	2.872	131.234	15.072	34

II. A Budai görögkeleti püspökség szervezete 1784-85

protopopiat	parochia	filia	ház	parochus	supernumerarius
Budai	28	65	1.631	27	2
Mohácsi	31	57	2.305	34	3
Összesen:	59	122	3.936	51	5

III. A Karlócai görögkeleti püspökség szervezete 1784-85

protopopiat	parochia	filia	ház	parochus	supernumerarius
Vukovár	31	15	3.191	43	0
Bellodrod	4	0	528	6	0
Sid	11	3	1.717	19	0
Mitrovica	15	0	1.737	21	6
Karlóca	23	0	3.270	35	6
Összesen	87	18	9.443	124	12

IV. A Bácsi (Újvidéki) görögkeleti püspökség szervezete 1784-85

protopopiat	parochia	filia	ház	parochus	supernumerarius
Zombor	12	5	3.126	28	15
Újvidék	13	0	3.224	27	17
Szeged	8	0	1.749	16	9
Palánk	12	0	1.673	18	12
Összesen	45	5	9.762	89	53

V. A Temesvári görögkeleti püspökség szervezete 1784-85

protopopiat	parochia	filia	ház	parochus	supernumerarius
Temes	39	0	7.936	77	10
Lippa	44	2	4.225	70	2
Zsembelye	29	2	5.309	53	5
Herziás	19	3	2.245	18	0
Belnica	16	2	2.297	23	0
Csakovica	31	0	5.578	62	3
Nagy-Szent-Miklós	18	1	3.541	41	2
Nagy-Becskekerek	14	0	3.428	31	5
Nagy-Kikinda	17	0	3.646	34	9
Facset	35	14	3.385	38	3
Összesen	131	17	22.875	219	22

VI. A karánsebesi görögkeleti püspökség szervezete 1784-85

protopopiat	parochia	filia	ház	parochus	supernumerarius
Karánsebes	27	0	5.271	46	1
Kuzsice	23	0	3.348	33	0
Varadia	29	2	6.429	50	4
Lugos	31	2	6.325	57	5
Versec	34	0	8.531	71	0
Összesen:	144	4	29.904	257	10

VII. A pakráci görögkeleti püspökség szervezete 1784-85

protopopiat	parochia	filia	ház	parochus	supernumerarius
Dallya	8	2	1.418	15	6
Borovo	9	27	1.232	8	0
Pakrác	17	58	2.502	15	0
Testanovci	10	65	982	12	0
Daruvár	14	48	1.608	10	5
Palvisi	2	1	75	2	0
Nartheni	1	5	174	1	0
Ravischi	1	0	22	0	0
Összesen:	62	202	8.013	63	11

Források

I. Catalogus scriptorum circa graecos unitos versantium, ea quae vel incertis annis acta sunt, vel diversorum annorum acta in eodem continuo contextu involvunt.

No. 1. Transumptum ex archivo archiepiscopalis strigoniensis, in quo deductae sunt rationes subjectionem ruthenorum episcoporum, erga quiescebantes episcopo agriensis.

2. Series unionis graeci ritus sub archiepiscopo Lippai, hujusque literarum in favorem ipsorum emanatarum copia.

3. Copia literarum Imo, quas graeci popae recepta sub insertis conditionibus unione scribunt 1652. -- 2do Joannis electus rex Hungarorum. -- 3o Comes Drugeth. -- 4o Archiepiscopi Lippai, pro favore graecorum emanatum.

4. Annotatio eorum, quae corrigenda est in sacerdotibus graecis per dioecesem agriensem.

5. Projectio pastoris Ravasz circa reformationem cleri, populi que rutheni et valachi.

6. Consignatio festorum quae graeci uniti (...) calendarium celebrare solent.

7. Informatio pastoris ravasz de ruthenis et valachis.

8. Formae construendi vicariorum ex graecis unitis.

9. Informatio circa episcopatum munkacsinesis, data per Porphyriorem Kulcziczky.

10. Ad instantiam Arsenii graeci ritus ecclesiae orientalis archiepiscopis praesenti, opinio agriensis episcopis.

11. Literae parochi graeci munkacsiensis querelantur ad cameram contra parochum latinum munkácsiensis.

12. Animadversiones de praetexte episcopi latini dandi graecis vicarium, et horum obligatione servandi uniformitatem in celebratione festorum.

13. Episcopus graeci ritus postulat emendati quae ad majorem graecorum cum latinis concordia positura.

14. Religiosis basilitae petunt dominum episcopum agriensem, ut apud principis aulem efficiat, ne eodem monasteria residentia episcopi ruthenici, ac fundationis non debita, graventur.

15. Considerationes de adhibenda in eo vigilantia ne episcopi munkaciensis dicti ordinatim, ac ab ordinariis agriensis inde (...) jurisdictionem sibi vendicent.

16. Copia literarum nuntii apostolici, et sanctae congregationis de propaganda fidei debitorum circa tollendos abusu inter graeci ritus homines receptos.

17. Quiescit Romam de bigamiis sacerdotibus a suspensione abjectionis.

18. Projectum circa P. Procopium in nuntiatura Viennensi, et Litvania representantem.

19. Diversa instrumenta literalia per episcopum ruthenorum ex archivo episcopi strigoniensis (...) excerpta. Continens praefatis sub 1mo Fundationales monasterii ruthenorum quippe Munkács 1360. -- 2do Diploma Matthiae regis quo Luna presbyter ruthenus confert, plebania Sancti Nicolai quippe Munkács monastor dicta, cum apertinentibus duobus pagis Anno 1458. -- 3o Decretum Ferdinandi Regis, quo quilibet usis, ne fruentur episcopo ruthenorum ab antiquo oblatas impedian 1551. -- 4o Idem Ferdinand concedit illi aedificandae certae molae ad fluvium Latorcam 1552. -- 5o Decretum ferdinandi contra ruthenos divortia conjugatorum et pecunia admittentes 1552. -- 6o Literae Bathory, quibus mandat subditis maramarosiensibus ut Larion episcopum ruthenorum ad possessionem claustrum Sancti Michaelis intorducant 1556. -- 7o Isabella regina immunitates antiquas claustrum Sancti Nicolai confirmat 1558. -- 8o Maximilianus illustrissimus rex officiales munkácsiensis res et jura episcopi clerique graeci usurpantes coercet 1569. -- 9o Comes Drugeth claustrum Kertvélyes in Maramarosio situ cum totibus apertinentiis restituit episcopo ruthenorum 160(7)

20. Paria vindicata destructorum per episcopum dictum munkaciensem ex archivio capituli posoniensis exceptorum in quorum: 1o Gabriel princeps transylvaniae confirmat Petrovich in episcopatu ruthenorum 1623. -- 2do Idem Joannem Gregorium creat episcopum 1627. -- 3o Matthias archidux episcopum et clericos ruthenorum commendat camerae scepusiensis, et commendantis (...). -- 4o Judex curiae mandat inturbari episcopum ruthenorum in sua visitatione 1630. -- 5o Idem mandat comes Forgach 1635. -- 6o De eodem supremus comes szathmariensis 1618. -- 7o Joannes II. electus rex Hungariae concedit episcopo munkaciensis ut successorem sibi eligere possit morte anno 1561. -- 9o Protectio graeci facta coram comes Drugeth super facto capitanei principis Transylvaniae, qui Taraszovics episcopus sanctis indulget ab altari manu (...) abstrahi, et in carcere conjunxi jussit 1641. -- 10o Eadem electa super eodem facto repetita capitulo agriensis in Jászó 1641. -- 11o Donationes principis Rákóczi, quibus Taraszovics episcopus ruthenorum confert 1634. -- 12o Mandatum Vladislai regis ad plebanos ruthenorum ut jus episcopi munkaciensis obediant 1491. -- 13o Mandatum Ferdinandi regis (...) de eodem 1551. -- 14o mandatum Matthiae regis ad questorem curiae castri Budensis ut quem monachos graecorum violent turbatorem compescat 1488. -- 15o Majus decretum contra eos, qui episcopum ruthenorum in sua visitatione turbarent 1569. -- 16o Salvus conductus a Rodolpho rege datus episcopo munkaciensis 1597. -- 17o Similis a Mathiae archiducis 1597. -- 18o Item a principe Rákóczi 1633. -- 19o Protectionales a Stephano principe Hungariae et Transylvaniae clero et populo ruthenorum inpens Anno 1606. -- 20o Similis ejus ex iisdem 1606. -- 21o Decretum Caroli VI. ex tenendaimmunitate cleri graeci 1720. -- 22o Mandatum Caroli VI. ad comitatem Maramarosiensem, ut pulso schismatico intruso episcopo Munkaciensis graeci maramarosienses respiciant et observant 1720.

21. Rutheni Piskarkossiense (!) praetendunt se ei immunitas a decima, instant quindecim (!) apudepiscopum agriensis ne ad eam dando compellantur:

A. 1526: Copia bullae Clementis VII. et Leonis X. per favore graecorum unitorum, ut in ritibus suis inturbatur et jurisdictio episcopi ipsorum, ubi sit, congeretur.

A. 1574: Exemplar decreti Innocenti V., quo graeci latinis episcopis in quo dioecesi sint, subjiunt quoad spiritualia.

A. 1595: Institutio super aliquibus ritibus graecorum pro episcopatis latinis, in quo dioecesibus, iis degent.

A. 1688: Literae Petri Kamienszky basilatae munkaciensis ad episcopum agriensis scriptae contra methodium de schisma suspectum ne admittitur ad episcopatum munkaciensem, quem in fine dicti alioqui nullum esse fundatum, vel perpetuo a superstitionibus claustrum munkaciensis (...) episcopi assumptum.

A. 1690: Literae domini cardinali Kollonics, quibus post alia scribit, proventus episcopi munkaciensis majores esse (?), qui aliorum ruthenorum gratis quinque eum querulati.

A. 1691: No. 1. Acta contra episcopum Maramoriseinsibus graecis a principe Transylvaniae data. -- No. 2. Literae episcopi graecorum, quibus parochus latinus agriensis curae commendat suos unitos agrienses, et putatio quoque est abusus exequor. -- No. 3. Aliquot capita per quem ad redemptionem, expugnatam graeca catholicorum unione exposita. -- No. 4. Episcopus munkaciensis respondet episcopo agriensis ad querelas parochorum latinorum munkaciensis szőlősiensisque. -- No. 5. Episcopus graecorum (...) episcopo agriensis (...) de negotiis cum anti-episcopo maramarosiensis habitis. -- No. 6. Episcopus graecorum munkaciensis apud dominum episcopum agriensis contra parochos latinos. -- No. 7. Instantia monachorum munkaciensis ad episcopum ruthenorum.

A. 1692: Diploma caesarea regia, ut unitorum ecclesia et ecclesiastici gaudeant immunitate qua latina.

A. 1701: No. 1. Causa Patris Karoli (?) Bortháza graeci ritus presbyter possessionis Ajak in comitatu Szabolcs exemti parochi

contra tridentos depositas rerum suorum (...)tores. -- No. 2. Causa Patris Gregory Csernyerák contra p(...)s mota.

A. 1702: Inquisitio contra episcopum De Camillis episcopatum graeci ritus unitorum iudebit ordinnantem suos.

A. 1706: Causa synodii patres franciscanorum contre R(...)s Michaellem Hodermarszky(?), et Michael Roga de camillis ratione cujusdem dispositionis testamentariae defuncti episcopi munkaciensis.

A. 1707: Currentales Hodermarszkianae quibus indicit congregatio archi-presbyter munkaciensis

A 1711: Vicary gratis agriensis episcopi pathentes ad graecos unitos, ne Hodermarszkium

A. 1712: Copia decreti Carolini quo confirmat diploma Leopoldinum anno 1692 in favore unitorum eamatum.

A. 1713: No. 1. Decretum episcopi, quo Georg Byzanci graecis vicarius datus est. -- No. 2. Patentes Telekessyana ad graecos misses, ne Hodermarszki ex episcopo agnoscant, antequem id plene exhibet, et se Agria sistat.

A. 1714: Literae regiae ad dominum episcopum agriensis, quibus petit opinio: an Basilitis, ut instant, admitti possis novum monasterium in Pócs erigendum ?

A. 1715: No. 1. Literae metropolitae Russiae, quibus dominus Poincati (?) commendat Polycarpum Filipovics pro episcopatu munkaciensis. -- No. 2. Vota cleri graeci ex Filipovics ad episcopatum erexendi. -- No. 3. Juramentum Georgii Byzanci constituti vicarii. -- 4.: Congrega

II. Quoad desideratam obtentorum a sua majestate sanctissima per nationem graeci ritus valachicam privilegiorum in regnis Croatiae et Sclavoniae publicationem sequentes occurrunt (1741):

Considerationes:

Quod posteaquam anno domino 1453 ipsa feria tertia sacri pentecoste, die quippe tertiae in sanctissima trinitate personae, spiritui sancto dicta ideoque non secus in [: uti pie et rationabiliter credere licet :] criminis negatae spiritus sancti, a patre et filio protectionis, indultu, et permissione divina, amisso et patientia naturalis Christiani nominis hostis Turcae expugnato Bizantio, ipsoque Constantino Paleologo graecorum imperatore, ad portam dictae civitatis occumbente, graecorum imperium totaliter coevisset, et Gennadius, olim dum romana ecclesia unita habebatur, longe lateque dominata, in dictam captivitatem et manucipiatum turcarum incidisset, quorum jugi pertaese, sat copioso numero, sub divo olim imperatore et rege Rudolpho secundo in regno Croatiae et Sclavoniae, partem quippe Illyrii et Moesi superioris et inferioris, veteri nomine cognominata veniendo, sedes (...)d in anno 1604 transtulisset, uti videre est ex articulo diaetali 14o 1604 paragrapho: Idem dicitur in Sclavoniae et Croatiae etc. ipsam eandem nationem nuper advenisse commemorante et hinc gens haec nomen illyrica graeci ritus nationis sibi improprie usurpat, tum quod natio haec illyrico pererina, et ex Moesiae adventitia esset, tum vero, quod illyrico cum erroribus graecorum schismaticis olim nihil commune fuisset, atque ideo etiam nullibi in decretis regum, eorundemque ad status et ordines regni Croatiae et Sclavoniae benignis rescriptis, quin imo nec municipalibus eorundem regnorum constitutionibus nomen illyricae nationis graeci ritus promeruit verum valachorum duntaxat nomenclatione passim et ubique compellaretur quocirca de privilegiis non nationis illyricae, sed gentis valachicae venit disserendum: Quae quod in dictis Croatiae et Sclavoniae regnis nunquam publicata, minus accepta fuissent, quin imo ne publicari

et acceptari citra manifestam fidei orthodoxae laesionem, adeoque summam summae divinae majestatis injuriam, tot idem pietissimorum olim divorum imperatorum et regium Hungariae diplomatum diaetalum regni Hungariae, et municipalium regni Croatiae, altissimae etiam auctoritate regia confirmatarum constitutionum, de una eademque fide orthodoxa in memoratis regnis semper servanda et manutenenda, editarum de rogamen et dominorum terrestrium [: in quorum fundis occupatis, dicti valachi residerent :] evidens, et damnosum praejudicium posuissent, et per se clarum est, et vel ex inde extram luculentius apparet, quod praeattactorum privilegiorum nullibi, in omnibus regni protocollis, quam temis duntaxat in locis et ibidem contraria habeatur mentio:

Et primo quidem anno 1643 ex congregatione zagrabiensi, die 6to novembris celebrata, deputatis ad dietam nuntiis, Martino Bogdán, Casparo Konszky, Petro Znik et gabriel Ohernkóczy datum est instructionis privilegiorum valachicorum mentionem faciens punctum tenoris sequentis:

De abolendis etiam privilegiis eisdem valachis per suam majestatem contra libertates regni et reclamaciones publicas concessis et datis, admittentur nuncii, ut articulus publice constituentur eadem cassentur, quos in praejudicium dominorum terrestrium sua majestatis libertate non potuisset. Ad hoc in dieta per nuntios praeinseros propositum gravamen, conditus est articulus diaetalis anni 1635 No. 40., quo mediante [: verba sunt legis :] valachorum privilegia, qualitercunque et quandocunque sub quacureque verborum forma emanata cassantur et annihilantur.

Secundo: 1656, in congregatione zagrabiensi die nona junii celebrata, in articulo praesentibus sub numero primo annexo per vuculos in mandato vero ad valachos utcunque privilegiatos extradatas. privilegiorum Goratus (?) valachicae fit mentio et ideo denuo.

Anno 1659 articulo dietali 90 [: verba sunt ejusdem :] de privilegiis statutis valachorum antea cassatis, jam vero, recenter ex cancellaria

germanica in praejudicium regni, et sacrae coronae confirmatis renovatur articulus 40:1635.

Tertio: Demum privilegia valachorum anno 1661 in congregatione varasdiensis die 20 aprilis celebrata: commemoratur in statuto his sub No. 2o adjecto per voculas: tum demum ad reliquos utcumque privilegiatos valachos et unde.

Anno 1681 articulo diaetali 64, his per expressum verbis: Statuta et privilegia valachorum in praejudicium regni et sacrae coronae prouti antea per articulos 90. anni 1659 et 4):1638 cassata extitissent, ita et nunc tum per prius, forte etiam exposit extradata cassantur, et mortificata esse pronuntiatur.

Ex quibus apparet privilegia valachorum in praeinsinuatīs Croatiae et Sclavoniae regnis non modo non publicata et acceptata fuisse, quin imo ubi talium obtentio ad status publici pervenisset notitiam, erga ejusdem instantiam semper diaetaliter cassata extitisse.

Duo exponuntur principalia esse, publicari desideratorum gentis valachicae privilegiorum merita.

Primum: Liberum dogmatis sui schismatici exercitium.

Secundum: Libera in regnis etiam Croatiae et Sclavoniae habitatio.

In primi obstaculum occurrit tum expressus articulus 5:1548, 12:1550 cum et quod liber religionis usus et exercitium intra ambitum regni Hungariae solum existentibus non autem in regnis Croatiae et Sclavoniae admissum habeat: Pacificatione viennensis: 23. Junii 1608 conclusa, unde per hanc ad regnum solum Hungariae liberi religionum exercitii restrictionem articulus 22:1604, quoad regna Croatiae et Sclavoniae in suo vigore permansit, nam statutum regni de una, eademque orthodoxa fide in dictis regnis servanda, et nulla alia admittenda per rudolphum Secundum die 16 januarii Pragae anno 1608 confirmatum est. Item municipales regni articuli de anno 1632 conditi et per Ferdinandum secundum viennae 8 januarii 1632 confirmati diseris verbis statuunt: ut non admittatur libertas exercitiorum in hoc regno alienae religionis, ut haeretici nulli unquam in hoc regno recipi queant aut in eo sedes figere,

bona, vel domos emere sub amissione eorundem bonorum pro regno confiscandorum. Ferdinandi praeterea tertii benignissimum diploma Posony die 17 januarii, anno 1647 statibus et ordinibus Croatiae et Sclavoniae clementer elargitum, successores etiam in corona Hungariae suos, ad unius solitus verae romanae-catholicae fidei in dictis regnis conservationem obligat. orro 23:1687, 125:1715 et 86:1723 annorum articulis, nemini praeter Romano-Catholicos libera, bonorum in dictis regnis possessio admittatur: sua antea sacerrima modo gloriosissime imperans regia majestas in novissima regni Hungariae diaeta articulo 46 unam, eamque solam veram romano-catholicam fidem in regnis Croatiae ultro conservandam statuta dictorum regnorum in favorem et conservationem orthodoxae fidei condita, quaemqmdmodum et articulos immediate praemissos confirmavit, ac insuper expressis hic verbis: "metropolita porro graeci ritus non unitorum in districtu praefatorum nullam utraque in antelati ritus clerum et populum admisit jurisdictionem", adeoque populum hunc schismaticum ex partibus turcis cum Simeone olim Vratania episcopo unito venienteme et unionem romano-catholicae fidei, uti copia bullae Pauli V. pontificis docet sub No. 3. profitentem, sed nec vi diplomatis Ferdinandi, sub No 4. (...) ac Leopoldini prasentibus sub No 4. et decreti consilii bellici sub No. 5. annexi schismaticos errores sequi andentem, episcopo unito subjecit capis benignissimae suae majestatis sanctissimae articularis resolutionis fiducia freti status et ordines regni Croatiae et Sclavoniae anno 1742 proxime praeterito in congragatione Zagrabiensi die februarii episcopum schismaticum ad partes Kosztaniczenses neutiquam recipiendum statuerunt, uti No. 6.

Secundum vero dictorum privilegiorum puncto sive liberae in regnis etiam Croatiae et Sclavoniae gentis valachicae habitationi occurrit in obversum :

Sub Rudolpho secundo:

Quod valachis nunquam libera, vel potuis verbo legati intendo, illimitata, sed semper limitata, in dictis regnis admissa fuerit habitatio.

Nam statim in exordio introitus in dicta regna praememoratae gentis valachicae, via facti, uti praesentationem decimarum ecclesiis, terragii, sive nonae dominis terrestribus denagere, subjectionem denique domanialem excutere coepit, et hinc in dieta 1604 articulo 14 statutum est: Ut valachi decimas ecclesiis terragium dominis terrestribus praesent et jurisdictioni eorundem quoad fundos et domos subsint.

Sub Matthia secundo:

Post coronationem praemissus articulus 14:1604 in effectum deducendus statuitur, atque simul limitatio habitationis valachorum in Croatia et Sclavonia bano et regno committitur articulo 9o 1608, anno porro 1606 Matthias secundus imperator et rex in arce Pragensi die 6o decembris id ipsum inter reliquia regni Croatiae Statuta confirmavit, ut valachi episcopo decimas, dominis terrestribus terragium praestent et jurisdictioni eorundem subsunt. Anno 1613 articulo 39, quoad limitationem contributionis et subjectionis confirmantur, commissione immediate effectuarii. anno 1618 articulo 32 valachi regnicolis plenaria jurisdictione mox finita dieta consequendi resolvantur.

Sub Ferdinando secundo

Anno 1622. Idem gloriosae memoriae imperator et rex Ferdinandus secundus in benignissimo suo universis statibus et ordinibus regni Hungariae et Croatiae diaetaliter congregatis clementer elargito diplomate conditione 7a eorundem valachorum regno restitutionem et dominis terrestribus subjectionem resolvit, uti videre est ex eodem diplomate in generalibus regni decretis comprehenso et articulis in eadem conditionis 7 confirmatis.

In articulo 46:1622 privilegii per Ferdinandum secundum statibus regni Croatiae et Sclavoniae dati sit merito, in quo sua majestas eosdem sub verbo regio assecurat, de effectuatione ineffectuatorum id est, de praemissorum restitutione valachorum sonantium articulorum.

Anno 1630 articulo diaetali 24 ordinantur denuo ad negotii valachorum executionem commissarii et articulo 25 ejusdem diaetae ad

calcem confirmatur articulus 29:1622 adeoque et praemisum sub verbo regio assecuratorium diploma.

Anno 1635 articulo 33 denuo de valachorum jam plenaria jurisdictione restitutione conditus est et commissio eum finem ordinata.

Sub Ferdinando tertio

Anno 1638 in universali hujus pietissimi imperatoris et regis diplomate conditione 7 denuo restitutio valachorum resolvitur. Eodem anno 1638 diaetali articulo 51 ultro eadem valachorum restitutio et subjectio decernitur et articulo 53 ejusdem diaetae valachorum ulterior ex partibus turcicis in regnum judicio, absque scitu bani et regni sub poena in contravenientes legibus regi sancita prohibetur.

Anno 1647 articulo 46 ultro commissio ratione restitutionis valachorum et aliarum injuria in regnicolis illatam complanationis cum denominatione commissionariorum resolvitur et ulterior valachorum inductio prohibetur ejusdem diaetae articulo 47.

Anno 1649 articulo 30 et 31 denuo instituitur Varasdini commissio et articuli priorum diaetarum de restitutione valachorum confirmantur.

Anno 1655 articulo 66 iterato resolvitur commissio ad reincorporationem valachorum.

Sub Leopoldo primo:

Idem immortalis memoriae Imperator et rex universo diplomate suo, in decreto regni contento conditione 7 confirmavit, valachorum dominis terrestribus subjectionem et jurisdictionem regni restitutionem, quem in finem articulo 89:1659 generalis intra annum Viennnae instituenda commissio resoluta est.

Anno 1662 articulo 45 totalis valachorum in confinus Croaticis et Sclavonicis existentium reincorporatio intra anni spatium medio commissionis effectuada statuitur.

Anno 1681 Articulo 63 valachi regno reincorporandi resolvuntur et priorum diaetarum conditi eatenus articuli confirmantur.

Demum idem gloriosissimae memoriae imperator et rex Leopoldus primus benignissime suo diplomate, sub dato 10o julii 1703 statibus et

ordinibus regni Croatiae elargita praemissorum valachorum restitutionem dominis terrestribus, dum restituendis eorundem bonis. Subjectionem totalis denique generalatus varasdiensis in dominia divisionem et regni jurisdictioni reincorporationem benignissime resolvit, idemque benignum diploma clementissimo suo ad status et ordines Croatiae et Sclavoniae dato et sub 24 januarii 1704 emanato rescripto ultro ratificavit et confirmavit.

Sub Carolo sexto:

In diaeta anni 1715 articulo 115 et 1723 articulo 88 idem benignissimum diploma et omnes supra citati, de restitutione valachorum sonantes articuli confirmati reperurunt denique.

Actu gloriosissime regnans sua majestas sanctissima:

In diaeta novissima anno 1741 articulo 49 juxta praeinserto 115:1715 et 88:1723 annorum articulos praemissam ultro valachorum et generalatum Varasdiensis resolvit incorporationem.

Unde clara infertur, contra tat et tantas diaetales constitutiones, tot regum diplomaticas et sub verbo regio etiam assecurationes et resolutiones liberam, seu illimitatam valachis in regnis Croatiae et Sclavoniae admitti non posse habitationem.

III. Instantia Petri Pauli Áron episcopi fogarasiensis (12. Septembris 1763)

Augustissima imperatrix et regina apostolica domina dominarum nobis naturaliter clementissima, benignissima !

Benignum majestatis vestrae augustissimae expeditionem ejusdem cancellariam aulico-transylvanicuam die 9ma proxime praesenti mensis augusti expeditio solita cum veneratione venerabile suscepi intitulatum, vi cujus majestas vestrae clementissima posteaquam de summa hujus populi pastoralis nostrae curae constitui, in rebus religionis sacrae, ignorantia informata fuisset, pro regia sua et apostolica pietate et plus quam materna sollicitudine annuntiata tanto huic malo clementissime occurrere volens, qualiter nempe idem populus in scitu necessariis instrui posset, ex nobis quoque respective clementissime dignitate est imperare, cui benigni imperio dum devotum parere cupio, sequentia ferre summe referenda moenio, et quidem:

Imo modum commemoratis probatu, ac necessarium, quo haec quoque natio ex ignorantia tenebris (...) posset, illum invenio peropportuno, quo aliae quoque ubique terrarum, et hocce etiam haereditario majestatis vestrae clarissimae principatu suae ignorantiae expellint tenebras, quemque jam dudum ipse doctor Gensiu ad Romam 10:14 indicavit, et ad plebes 6:4 declaravit, et quem (...) tridentis synodum in qualibet aetate per episcopos religiose observandum praecepit leges 29. de (...) videlicet doctrinam et disciplinam per quam alii ea, qua necessaria sunt, tradant, alii docentes audiant, et audita excipiant, ad quod functione perficiendum.

2do Duo necessaria requisita vident, doctores videlicet et auditore, quemadmodum enim credere, audire et praedicare non poterunt, nisi mittantur ita nihilominus discere haud poterunt, qui audire noluerint, et disciplinam audiverint: Quantum disciplinam attinet. ea gratia dei, et clementissima piorum fundatorum, aevi et genitoris majestatis vestrae sanctissimae desideratur, uti et majestatis vestrae sanctissimae

munificentia iam ex parte hic loci non solum coepit, sed et fructuose proficit, dum scholae, et scholarici aucti in ecclesiastica disciplina assidere et fructuose exercentur, populus in doctrina christiana constanter docetur, eidemque fidei principia, aliaque ad salutem necessaria traduntur, eumque in sinem libri utilissimi continuo typis adduntur. Nec hic solum, sed et alba carolina templum, monasterium dictum eum in finem restauratur, et residentia pro magistria, et discipulis constructa jam perfecta est, et magistri juxta praescriptum divi Paul:12 domini Basilii magni sacri instituti professi formaliter hyeromonachi, cui residentia, dum juxta laudatum concilium tridentinum cassatorum nuper in Remete et Fel-Gyogy (!) monasterioprum reliquiae et appertinentiae fuerint applicatae, fructuose plane et docere poterunt, et docevi. Similiter successu temporis fieri, necessarium foret (!), in aliis quoque locis a domino Leopoldo (...) memoriae Imperatoris majestatis vestrae sanctissimae avo desinuo (!) hinc in fine praescriptis. Similiter etiam in aliis fieri poterunt locis, quemadmodum alia quoque hic natione plures habent scholas, pluraesque gymnasia, per quae earum tollitur ignorantia. Verum.

3tio Ad tollendum penitentiis totius populi in rebus religionis non videt sufficiens sola scholarum exercitatio, nisi (...) etiam ejusdem ubique fiat applicatio, qua quidem duplex etiam in aliis hic nationibus exerceri datur (?), alia ex parte clericorum, alia ex parte laicorum, ex parte clericorum necessarii fore videt, ut isti fundata habeant beneficia, ne assiduo labore instar plebeorum suum quotidianam cognatur quarere pane. In hac quippe mea dioecesi, uno alterove excepto a majestate vestrae sanctissimae benignime pensionato, reliqui animarum curati veluti coloni, ut possint subsistere, propriis manibus terram labirare cogunt, imo colonis ipsis infeliciores, nam illi saltem terram, ubi laborare possint, a suis dominis habent isti autem plerique, et terram pecunia, vel labore redimere, et de ejus fructibus decimas praestare, et contributionem solvere cogunt, ideoque cum nulla spe futuri beneficiis alliciant, scholastici, scholas, aut

penitus deferunt, aut alio tela vertunt, nec (...) amplectetur, statu rudiores rudis videlicet ad subditu plebis, aqua talia, qualia sperant, stipendia.

4to Ex parte autem laicorum etiam requirenda videret, applicatio, quemadmodum desuper savra indicant diplomata, diaetales articuli, et repetita eatenus benigna rescripta: Quae in rescripto de 15 mensis aprilis 1746 benigne emanato celemente recapitulant [: qua utinam aliquando suum etiam sortirentur effectus:] aequum etenim intimque fore (!) videtur, ut qui aequis numeri publicant, sustinent onera, ii pariter publica participant commoda: cum enim (...) nationis juvenus nullam sui ad publica beneficia experiantur applicationem , nullo efficari (...) motivo ad continuanda (...).

5to Ubi ad praescriptum laudati concilii tridentinum formati, et laudati constituerunt animarum curati, necessum esset etiam ex parte auditorum aliqua fieri dispositio, qua sive svaviter, sive etiam compulsivis mediis ad audendam doctrinam et disciplinam etiam nolentes statuo tempores, dierumque horis ad praelationem curati intrare, salutariter pellantur, quemadmodum in aliis quoque regnis fieri solet per hanc quippe schismaticae gravitatis confusionem, et desolutionem illum huic populo audisse videtur, quod 3 reg. 12. recenter, quemadmodum enim tunc recedentibus a domo David Decemtribubus (!) Feroboam (!) dios erexit in Bethel et Dan aureos vitulos (!), excussisque legitimus sacerdotibus extremos quoque populi eorum loco construit, populique hyerosolimam Salomonis templum adire prohibetur, ne eo conversus saniora (!) legis aud(..) ad domum David revertatur. Ita hi quoque repudiatis eisque oprobriose (?) expulsis legitimis sacerdotibus, qui aliquid scire videbant, collectios quoque ad suum genium ignorantes conduxerint mercennarios, qui ad subitum plebis incantantes, conversationem cum doctoribus, et disciplinae auditionem per omnia vetant. Utque majorem erga sanctam religionem catholicam populo ingenorent honorem, pro vitulis aureis infanes quosdam libros, qui etiam ab ipsis moderna ecclesia graecae libris, ut apo(...) rejeci possunt, opus prorsus haereticus per vicinos procul dubio schismaticos in liguam hujus gentis versos, typisque in Rimnik (!)

nuper editos, per vias veritas, defraudata etiam tricesima huc invidere, imprimeque per principatu disseminare non reformidarunt, qui libri non solum a sana doctrina, sed et quoniam eruditionis disciplinam cum catholicas trattare verant. Tales proinde infanes, saendalosos (!), populique sana doctrina impediri, et perniciosi libri tolli omnino deberent ex regno catholico, nominatus autem non unitis episcopus ad tenorem salutaris Leopoldine constitutionis de anno 1701. die 8a mensis octobris Buda apud sancti Andreae, hinc remotius locatus fortassis utilius maneret, taliter quoque remotis impedimentis populus quoque ad auditionem veritatis facilius disponi posset. caeterum:

6to Qui inter frequentes hujusmodi schismaticae pravitatis tentationes, aut constanter perseverunt, aut ad eam gratia dei convertunt, statibus ad audiendam, et percipiendam religionis sanctissimam disciplinam nuspiam melius allici poterunt, quam per eum, quem majestas vestra sanctissima pro securitate, et custodia hujus hereditariis principatus confinium clemne (!) aequae, atque utiliter institui ordinavit militarem statum, quo, uti coepit consistente, ad tenorem sancti Leopoldi diplomatis de anno 1699 die 16 mensis februarii, a majestate vestra sanctissima anno 1743 die 9a septembris benigne confirmati, et hic nemine contradicente recepti suum hac natio ad generalatu habere possit recursum tales quippe in tali statu constituti, et suas proles alicuius ad studia dare ipsi etiam adultiores per frequentem ad suis officialibus, et animarum curatis conversionem sese magis, magisque excolere consueverunt.

Et haec sunt majestas sanctissima, quae ego ad benigne jussa hinc nunc humillime referre possim, deus (...) T. O. M. Qui hanc piam intentionem majestati vestrae caelius inspiravit, media quoque efficacia eandem in optatu finem perducendi praeveniat, et (...) prosequet. Nos vero officibus ad arces precibus pro longova majestatis vestrae sanctissimae totius a. a. dominus incolumnitate eundem (...) non intermittemus emoriturus Balássfalva 12 septembris 1763. -- majestatis vestrae sanctissimae -- Humillimus perpetuoque fidelis servus et capellanus Petrus Paulus Aron episcopus fogarasiensis.

IV. Reflexiones super ortu, religione et habitationis stativis gentis ruthena, ejusdemque episcopis tum ante, cum post ingressum Hungariorum in Pannoniam. (1767)

§. 1. Ruthenos antiquissimi scriptores utpote: Derosus, Xenophon, Herodotus, Solinus, Ptolemaeus, Plinius, Justinus, Philo, Martinus Cromerus, varia apellant, russos nimirum, rossos, rhosos, roxanos, roxolanos, rutenos, moscos, moscovitas, et nonnunquam kozákos. illi attamen in suis tum vetustis, quum recentioribus literarum omnibus monumentis a szlawa, quod gloriam significat, slavi dici volunt. Eisdem a Mosoch filio Japheti oriundos esse Joseph Haebreus L. t. antiquit. cap. 11. scribit, de quo gen. cap. 10. v. 2. et lip. par. C. V. 5. horum.

§ 2. Notabilem numerum praedicatione sancti Andreae apostoli ad Christum accepisse ruthemei anthologii ad diem 30 novembris synaxarium docet, et jam quarto saeculo fuisse constantem in fide antiocheanae synodi epistola ad imperatorem Justinianum a data apud Socratem L. 3. C. 25. relata demonstrant. Qua inter ceteros episcopos refert rossorum episcopatum antipatrum dietum fuisse subscriptum.

§. 3. Anno 867. SS. Cyrillus et Methodius per s. Ignatium patriarcham Constantinopolitanum ad Russiam mittuntur, ubi ad Christum conversa gente rursus Constantinopolim redeunt, et ad precos Ratislai moravorum principis in Pannoniam concedunt, hicque cum optato successu slavibus, bulgaribus, serbis, russis et moravis evangelium praedicant, de quo papebrachius ad diem 9. martii unde patet.

§. 4. Gentem ruthenicam cum slavibus, bulgaribus, serbis jam ante ingressum 7. ducum Scytharum in Pannoniam, partes Pannoniae inhabitasse, et sub vexillo X-ti militasse, atque suos episcopos habuisse dependentes indubie ab archi-episcopo et metropolita prima Justinianae, de qua constitit 17. novellae hinc sequit.

§. 5. Hos ruthenos, qui ex Ladomeria et galicia cum 7. Scytharum ducibus in pannoniam intrarunt, non primo advenisse, sed supervenisse. Suasque habitationes ad limites Polonorum [: teste Anonymo scriptore

Belae IV. regis Hungariae notario :] pro regni custodia fuisse, at successive cum caeteris in Pannonia Christi fidelibus ad amplectanda christiana Hungaris motivo fuisse. Quorum dux Boloduges et Gylas partis cujusdam princeps imperatorem Constantinopolitanum circa annum 906 conveniunt, amboque sacrosancto regenerationis lavacio initiati, et Archanis catholici iubuti, ac patricia dignitate ornati, onustique pecuniis in suas sedes redeunt, adducto pontifice, per quem multi ad dei cognitionem pervenire teste Zonarae annalium tom 3. in Historia Constantini imperator filii Leonis.

§. 6. Quod tractatu temporis gens haec non tantum ad limites Poloniorum, sed ultre Tybiscum, atque Danubium late diffusa suas sessiones locaverit, passim rerum Hungaricarum restantur scriptores, et juvuncunt complura ad invicem dissita loca, ab ejusdem nomine Alsó, iam Felső Oros, et orosvár ad hodie nomenclari consueta. Quodve constans in fide catholica usque ad tempora Cerularii schismaticis Photiani restauratoris praestiterit, et tunc esto per ejusdem constantinopolitanos emisarios perturbata fuisse credatur, tamen in anno 1252 iterum reunitatem sancta romano ecclesia testantur Belae Hungariae regis ad Innocentium pontificem datae litterae. Atque ita multum de rebus Hungarorum commendatam redidisse, vel exinde liquet, cum eam sub corona Hungariae suos habuisse haereditarios in ducatu munkacsiensi ruthenos duces nemo sit, qui ad usque negasset. Quorum ducum:

§. 7. Theodorus Koriatovicsb in anno 1360 ad munkacsinum in monte Csemelo fundat monasterium cum inscriptione certorum pagorum, et praediorum pro religiosis sancti Basilii ruthenis.

§. 8. Decendentibus, absque haerede ducibus ruthenis munkaciensibus, jus conferendi ejusdem foundationis bonae, et his ad nexum decimis cathedraticum a clero, et populo slavi consuetum, devolvit ad reges Hungariae, quae in anno 1458 non feruntur Lucae prebitero per Mathiam regem annis vero sequentibus nimirum: 1495 eadem collata fuisse cum denominatione episcopi munkaciensis per Wladislaum regem N. episcopo testatur extantas ad hodie collationes. tandem.

§. 9. anno 1606 Stephanus Transylvaniae princeps stabilitum in episcopatu munkacsiensi Sergium episcopum per Mathiam archiducem austriacae ad huc annis 1595 et 1605 sub suam protectionem assumit., etc.

§. 10. Circa annum 1618 Gabrielem Bethlen princeps Transylvaniae successive in eodem principatu Georgius Ius et 2us Rákóczi successores calvinianae sectae asseclae contra legitimum terrae principem regem Hungariae rebellant, superiorem Hungariam patriam ruthenae, et valachicae gentis occupant, atque jus nominandi munkacsiensis episcopos sibi usurpant, et in anno 1623 princeps gabriel denominat Petronium, hoc demortus anno 1627 denominat Joannem Gregorovics, ubi tandem fatis et sine princeps et per illum denominatus episcopus Gregorovics cesissent.

§. 11. Georgius Rákóczi anno 1643 denominat Basilium taraszovics, quem miris modis, ut sancte unione cum clero et populo recedat per suum arcis Munkács capitaneum ursit in tantum, quod recipia pro disunito a sancte romaman ecclesia semel declaraverit. Sed paulo post poenitentia tactus, quia catholica publice porofessus et fidem, ab ara in sacro episcopali restitui a teremendo missa sacrificio, et in squalore triennalis carceris maceratur, neque tenus ad interpositionem ipsius aeternae mamoriae dignissimi Imperatoris Ferdinandi ex carcere et dimissus, quam ut omnibus monasterii munkacsiensis bonis, quae (...) cum antecessoribus episcopis munkacsiensisbus titulo mensae episcopalis collata possidebat, semel (...) licet. Hunc taliter afflictum epsicopum, imo patriarcha clementissimus praenominatus imperator sub suam protectionem assumit, et in oppido Kálló locato 2000 florenis et camera Cassoviensis assignatis, quotannis ad dies vitae providet. Clero interea cum populo in disunione praenunciata sed.

§. 12. Anno 1649 cum primis sacer ordo basilitarum cum parochis 63 et 6 archi-diaconis sanctem unionem in arce Ungvariensi reassumit, et schisma in manibus episcopis agriensis Jakusics dicti ejurat sub conditionibus: 1mo Ut ritum ecclesiae graecae ipsis servare, 2do

episcopum ab ipsis electum per aplicam confirmationem habere, 3tio Immunitationibus ecclesiasticis libere frui liceat. professionem demum hanc subjectionis erga suam sanctitatem papae Innocento X. submittit.

§. 13. Mox anno 1659 Leopoldus caesar autoritate regie Petrum Parthenium ordinis sancti Basilii magni episcopum munkaciensem per comitatum Beregh, Abaújvár, Sáros, Torna Szepes et Gömör et alios comitatus regni, et ubicunque degentium graeci ritus unitorum nominat, et bona per Rákóczium a Basilio Taraszovics occupato revindicando in titulum mensae confert. Quem Georgius Lippay archiepiscopus strigoniensis, qua regni primas anno 1660 sub suam protectionem assumit, et autoritate aplica hac in parte sibi delegat omnibus christi fidelibus pro vero legitimo, ac immediato graeci ritus unitorum pastore et episcopo agnoscendum praecipit,

§. 14. Paulo post et circiter anno 1662 Parthenio episcopo descendente subinle moventur in regno novi calviniorum tumultus duce Francisco Imo Rákóczi, et gens ruthena usque annum 1689 per reges nominatus episcopus destituata subest subinductis per Rákóczios schismaticis episcopis.

§. 15. Anno 1689. Eminentissimus condam cardinalis a Kolonics Romae attunc agens, inde adducti pro missionario ad ruthenam gentem Josephum de Camillis sebastae episcopatum lingua pure graecam, qui successive in episcopatum munkaciensem per Leopoldum Impeartorem cum dependentia ad episcopo agriensi resolvit, quidem sed ideo ut veluti vernaculo gentis ruthenae lingua ignarius, et ob id confidentia gentis prorusus cavent, inter suos, et potissimum calvinianos praevalentes sub titulo vicariatus agriensis episcopi, attunc sublimi officio aulae fulgent, tanto majori activitate polleat, eundem tamen sine dependentia ab agriensi episcopo in vicariam aplitum pontifex nominat et confirmat.

§. 16. Anno 1703. Josepho de Camillis ad aeternitatem migrante. Anno 1707 Josephus imperator in munkaciensem episcopatum nominat Josephum Hodirmarszky, sed quia hic cum nonnullis graecis ritus parochis contra kuruczones copiosori genti euthenae armiductorum semel

multorum cum eadepraebuerat, s sancte sede, ut irregularis rejecitur. In
cujus locum.

§. 17. Carolus imperator anno 1716 nominat cum subjectione erga
agriensem episcopum in episcopatum munkaciensem Georgium
Bizanczy tum ex praeadducta §. 15. subjectionis ratione, tum et quod
labefactato status sancti unionis per rebelliones jam pene continuus ab
anno 1618 usque annum 1712 durantes hic quoque in defectu funditus
extinctorum ecclesiasticorum, et religiosorum aptiorum subjectorum ad
Tyaras evectus vigilantiam exegerit, quem tamen pontifex qua vicarium
aplicum pariter absque omni dependentia declarat, et confirmat.

§. 18. Restabilita circa annum 1712 alma pace sensim reflorescere
coepit sancti quoque unio, ita, ut anno 1734 pluribus pro munere
episcopali inter ritus ecclesiasticos aptis subjectis, decedentes Georgio
Bizanczyo, ceteris ad episcopatum munkaciensem electivo in
conformitate tertia conditionis §. 12. praesensitae, et recomendatione
episcopi agriensis comitis condam Gabrielis Erdődy, qua patris gentis
ruthenae vicini, et notitiam subjectorum habentis, Simeon Olsavszky,
idemque per gloriosissimum imperatorem Carolum VI. prout sine
dependentia ab agriensi episcopo nominatur, ita et per pontificum in
vicarium resolvitur.

§. 19. Pari passu anno 1738 et nominatur per Imperatorem Carolum
VI. et cum jurisdictionem vicarii aplici confirmatur Georgius Blasovszky,
non absimiliter per modo regnantem clementissimam dominam anno
1743. resolutus modernus episcopus munkaciensis Michael Olsavszky et
qua vicarius aplicus per summum pontificem est confirmatur.

§. 20. In anno 1747 suscitatis a latino ritu scandalosissimis
controvertiis respectu annui parochialis prventus, quem latini ritus
parochi ex inductu sui episcopi etiam a graeci ritus fidelibus, non sine
gravi laesione justitiae cum assistentia Brachii saecularis extorquebant,
Agriam idem munkaciensis episcopus Michael Emanule Olsavszky sub
praetectu harum compositionis per comitem condam Franciscum
Barkóczy attunc intistinem agriensem perhumaniter invitatur, quo is

futurae pacis avidissimus comparens blanditiis excipitur, sed torus capituli conspectui sistitur, ibique ad praestandum subjectionis erga agrienses episcopos praevis scripto confectum juramentum urgetur, cui esto infracte [: et cum protestatione tum ex ratione suae augustam aulam absque dependentia in episcopatum munkaciensem nominationis, quam et quod vicarius esset :] restiterit, fuisse tamen depositum ex parte agriensium ad hodiedum allegatur.

§. 21. Anno mox sequenti 1748 idem agriensis praesul canonicam visitationem sui ritus parochiae munkaciensis comparet, et simul ritus graeci ecclesiam cathedralem, nunquam antea saeculorum serie ab agriensibus episcopis visitatam canonice cisitare volens, praevis vicarium generalem, archi-diaconum cathedralem, et nonnullos ex eodem ritu alios presbyteros, sub severissimis conditionibus in suis praesentiam citat, eosque comparantes, suspecta hora nocturna undecima duplici militari centuria ad latus existente, et nimis compendium, ac carcerem deservitos, sub papilionibus in campis munkaciensibus ad praestandum subjectionis, et dependentiae juramentum compellit. Pro passu ipsum quoque episcopum citat, huncque sine duntaxat vitandi scandali ex sui comprehensione, et ea recreatione inter calvinianos facile emergibilis, die sequenti comparentem ad superioris anni praetensi juramenti ratificationem solvit, quae quamvis facta non probetur, facta tamen objectatur.

§. 22. Eodem anno 1748 et subsequens eatenus apud augustam aulam idem episcopus munkaciensis et Romae apud sanctam congregationem de propaganda fide totus graeci ritus unitus clerus questi atque ab utrimque resolutione obtenta, quod praetensa haec subjectio non subsistat, eandem palam usurpare idem agriensis episcopus destitit quidem, clancularias attamen factiones adhibere non intermisit, ut hujus usum in posteros derivet. Prout etiam [: parochus expeditis per totam dioecesem agriensis publicatum est, in iisdemque orientalibus praescriptum, etc.

23. Haec praestata via procedens comes Carolus Esterházy successor episcopus agriensis cumprimis 1763 sub 18a maii eundem episcopum munkaciensem peculiari suo decreto ritalem suum vicarium creat, exercitio pontificalium parochorum institutione, pro curo animarum approbatione, ad ordines promotio, ecclesiarum aedificatione, aedificarum conservatione cohibet, dein vero eodem decreto, quoad universa haec, qua suo rituali vicario ad quinquennium. jurisdictione confert, quod ipsum mox eodem anno sub 28a maii circularibus ad utriusque ritus fideles annum proventum latinis parochis dependant, et matrimoniis, sive sit graeci ritus (...) sive (...) latini ritus parochi assistant, stolaremque proventum tollant, quarum publicatorialium contextu etiam per contemptum graeci ritus clericorum graecamicos, et nescitur, quos et qualesnam asseclas vocitent. Quo gravissimo injuria cum humanis, divinisque legibus pugnantes, et cum manifesto multorum millium animarum aeternae salutis periculoconnexae, jecerunt tandem necessariam ansam, quod toties factus episcopatus munkaciensis cum universitate sui cleri, et populi per deputatum suum ad hoc munus specialiter delegatum coactus sit regiae aulae pulsare portam, et pro salutari remedio augustae dominae implorare clementiam. Atque haec sunt, quae ortum, religionem, et statum episcoporum gentis ruthenae summarie attingunt, ex quibus liquet gentem hanc ante ingressum hungarorum in Hungariam in salvifico fide constitutam, et semper ritus et disciplinam orientalem sequentem habuisse sui ritus pastores, et episcopos dioecesanos, et successive hunnis dominium Pannoniae obtinentibus, sub regibus Hungariae continua successione usque tempora Leopoldi impeartoris genti huic potuisse munkacsinsis episcopos, quorum esto inde ab initio domini hungarorum in Pannonia juxta series per continuam tartarorum eruptiones, aliorum bellorum vicissitudines devastato regno, et archivis literarum absumptis adduci non possit, ab anno tamen 1458 prodit, quod quique pro episcopis hujus gentis nominati fuere, ex collatione regum pro titulo consecrationis sedem et cathedram possiderint, munkacsensem dioecesim vero limitibus comitatum 13.

specificatorum circumscriptam, imo ad omnem regni Hungariae partes, in quibus gens ruthena debebat, extensam, ad eoque gens ruthena in regno Hungariae, eidemque annexis partibus existens, ritu et solemnitate orientali ecclesiae canonisatum episcopatum, euque munkaciensem, quod dudum habuerit, clarum est. Primitus autem episcopos hujus gentis credi par est fovisse, ac metropolitane iustinianae prime velut intra limites Hungariae dependentiam, sed tandem per reges Hungariae et signanter Ladislaus circa annum 1491. Valachiae Transylvaniae metropolitae obedientiae subjectos extitisse, a quo more, et ritu orientalis ecclesiae praehabita a principibus terrae collatione episcopatus consecrati, et authentice confecto instrumento, quod hodiendum orientalis ecclesiae formatam vocas, potestate jurisdictionis instructi jure ordinarii episcopi munkaciensis intra praescriptos per terrae principes limites fungebantur. Concurrit in probam hujus consuetudinis ratio uniformitatis ritus [Goar sub notis de ordine solitis observari in consecratione episcopi pc. 257. editur:] ac hodie quoque exemplum, non modo russiae polonae unitae, quae cum una sede metropoleos octo episcopatibus graeci ritus unitis est provisa, sed ipsorum etiam sub corona Hungariae regni degentium schismaticorum, ex antiquissima orientalis ecclesiae dum adhuc orthodoxae, et cum ecclesia romana unitae desumpta praxis, qui praevia denominatione regiae majestatis consecratione, et jurisdictione providentur a metropolita, is vero in patriarcha, cui subest. Liqueat dein secundo anno 1659 Parthenium in episcopatum munkacsinesm per gloriosissimum imperatorem, et regem Hungariae nominatum, et ab Alexandro 7mo summo pontifice confirmatum extitisse, ac hujus successores orthodoxos graeci ritus munkacienses inde ab anno 1689 una cum hodierno vicariatus aplici auctoritate fungi, penes breve aplicum suae sanctitatis pontificae, cujus in primitiva orientalis ecclesiae consuetudine difformitatis ratio non alia censi potest, quam transalpino metropolita, cujus jurisdictioni antiquitus parebant, ad schisma lapso expostulasse rationem sanctae unionis, ut caput universalis ecclesiae, velut membra agnoscant, et ad fontem potestatis ecclesiae, et spiritualis

ad pontificem recurrant. Patet dein temo: quod ut ut episcopi agrienses inde ab anno 1747 diversis violentiis et illegalibus mediis graeci ritus uniti episcopum munkaciensem, una cum clero, et populo jurisdictioni suae contra fas, et aequum subijcere intenderint, antiquitus nihilominus pari independentiae praerogativa episcopi munkacienses cum suo clero usi sint, et potiti cum antistitibus ritus latini, imo quantumvis gloriosus imperator Leopoldus ex motivis, et rationibus 16. adductis Josephum de Camillis episcopum condam ruthenae gentis aevi illius antistiti agriensi subjectum, ab eosque dependentem voluerit, hunc attamen, et ejusdem usque ad hodiernum episcopum successores, qua vicarios aplicos sua sanctitas semper immunes, et independentes per sua aplico breviam creaverit, et confirmaverit. Penes quam independentiam excreito regimine in ecclesia dei gratia ritus in Hungaria existente, quem quantumque praefectum, sacraeque unionis incrementum, in amplii vicarii procuraverint, subsequa tabella exhibet.

	Loca ruthenica	Loca Ecclesiae mixta	Parochi actuales	Personae confessionis capaces
In comitatu Sarosiensis				
152	45	155	103	21626
In Zempliniensi				
143	139	140	130	26421
In Aba Ujváriensi				
17	67	25	15	5020
In Borsodiensi				
7	17	7	6	1744
In Szabolcsiensi				
17	59	41	31	9432
In Szathmáriensi				
108	18	100	92	16829
In Maramorosiensi				
100	8	120	135	16870
In Ugocsiensi				

30	16	37	29	4030
In Bereghienſi				
142	10	130	77	11845
In Ungvariſis				
88	73	84	57	11484
Summa horum				
804	455	839	675	119107

His accedit comitatus Scepuſienſis, Tornenſis et Gömörienſis, qui ab antiquo ad munkaceinſes episcopos ſpectant, in horum primo:

Loca ruthenica	Loca Eccleſiae mixta		Parochi actuales	Personae confeſſionis capaces
In Scepuſienſi				
13	30	13	11	17000
In Gömörienſi				
3	7	3	1	5000
In Tornenſi				
3	10	3	2	4000
Summa horum				
19	47	19	14	26000
Summa vero totalis				
823	502	858	689	145107

Quibus etiam accedit ordo ſacer S. Baſilii Magni habens ſub iuriſdictione, et directione episcopi munkaciſienſis octo in diſtrictis comitatibus monaſteria, et in his ultra centum alumnis perpetuo deo famulantes. Ex qua prodiſt: eſto quidem abvertat Agria, ſeu in episcopis graeci ritus munkaciſienſibus ad gubemandam eccleſiam inſufficientem, hactenus alias inauditam, et a praedeceſſoribus episcopibus agrieniſibus per tot ſaecula nunquam allegatam, ſeu in clero ruditatem, et ſimplicitatem, ſeu in gente flexibilitatem, et promittatem deſciſcendi ad ſchiſma, ſeu denique alia inſundata viſia in depreſſionem totius gentis

adducat aplica tamen zelo ipsorum inde ab anno 12 hujus saeculi, quo fluctus rebellium armorum compositi, et praesertim heterodoxorum persecutiones in regno Hungariae sedatae sunt sancta unio sub tumultibus pene extineat scintilla quasi cooperatione opinative rudis illius cleri graeci ritus pastorum recreverit, jam adjuvante dei gratia ad numerum tot animarum confessionis capacium, imo in agro domini reportaverint adeo uberem messem, quod hodieum gloriari possint marte huc aplico plures integros pagos cum ecclesiis ejurata partim calvini, Lutheri partim secto, graecum ritum amplexos fuisse, huedumque constanter, et pie in sancta unione perseverare, quim tamen antistes latini agrienses suum, seu ad horum, seu aliorum conversionem aplicam operam locaverint, aut porro ad conservandam salutem sanctam unionem ibidem, ubi arcta expostulasset necessitas, patrocinium suum efficiter contulerint, imo si tandem radici admovendus est bidens, et ad repurgandum pus alens reservandum. Tandem quarto liquet, et immedicabile est, quasi quibusvis exquisitissimis viis subjectionem, et dependentiam graeci ritus episcopi, totiusque graeci cleri ab episcopis agriensibus, ast si reflectatur, quis effectus ? quae utilitas ? quodve sancti unionis incrementum ex hac infundata, imo summe perniciosa praetensione? fileant linguae, (...), et calamni publica regni Hungariae et principatus Transylvaniae luctuosissima exempla adhuc dum sufficienter enarrant, luget, lugebitque Transylvaniae graeci ritus ecclesia de amissis nuper plus quam sexoque millium animarum relapsis ad schisma metu subjectionis ritus graecis latino ritui, hodieum sentit dolorem vix anquam leniendum Magno Varadinum, quod ex multis millibus animarum sanctae unionis lachrymandis contuctur oculis, vix scintillam, sed ex hac per subjectionem ritus graeci episcopi antisti latino, propediem prorsus extinquendam. Sensit acerbi hujus doloris partem comitatus quoque Sathmariensis, qui paucor ante annos spatio dirimendi anni undecim circiter millia animarum persuasione illius metus, seducta ab obedientia sancti matris ecclesiae aeternum proculdibus sub jugo daemonis in caligine schismatis mansura nisi nunc gubernans graeci ritus unitam

ecclesiam munkacsiensem cum clementissimo decreto pietissimae regnantis dominae, qua commissarius regius ad periculi excurrens, lapsis manum porrexisset, et salutari doctrina Lippos civitatis, adque ad ovile christi, errantes reduxisset, cujus crumnosi laboris ad hodiedum fert manes lecto a tempore redditus affixus. Si vero recentissime confiderentur exempla, fuit adhuc dum in Hungaria a tempore reditus populi graeci ritus ad sanctem unionem oppidum hajdonicale Dorogh nominatum antemurale sanctae unionis praesidium, in quo alienis a sancta unione primos assulens tentare incumbibat, ut in graemium ovilis graeci ritus insilians, et praeda, ast proh dolor ! quam vix non a saeculo assequi non poterant viam, hanc circularis episcopi agriensis de subjectione episcopi graeci ritus cum suo clero, et populo vulgata aparuerunt virginea, et ne unius quidem schismatici in gremio praelibato civitatis habitatione contaminata fuit ecclesia dei doroghiensis, usque ad publicationem hujus subjectionis, at cum aures populi penetravit, cleris effecta est, qua porta aperta est centenis animabus ex ovili christi elabendi, et haram aeternam damnationis cum schismate egrediendi. Quibus reducendis admovit quidem sanctissima domina efficiacia media per suum commissarium comitem Dóry, ibide hodiedum operantem, verum adeo vacua, et inutili spe, ut metu illius subjectionis ritus graeci latino episcopo, jam affixmati, et ex hac ne fors hodie, eras prorsum abolendum arbitrantes ritum graecum, vix unquam, qui schisma spe liberioris exercitii graeci ritus sub metropolita, et episcopis schismaticis amplexi sunt, reducendi sperari possint, secus, quam si juxta huic metui remedium ita certum, et securum afferatur, ut quemadmodum subjectio illa graeci ritus uniti episcopi cum clero erga antitistes latinos, quae metum hunc abolendi ritus graeci animis fidelium profunde impressit, in vulgus missa fuit, ita haec autoritate tunc sanctissimae reginaeque majestatis publicis sanctitis et decretis distinctim sufferatur, et abrumptur, hisque sanctissimus summe necessariis ordinationibus populus de libertate exercitii ritus graeci in gremio ecclesiae unionae securus reddatur. Ac porro quantopere haec paterna aplici munkacsiensis

dispositio in regno aplico Hungariae necessaria sit, praeter illa, quae adducta sunt functa plene gravissimis periculis exempla: si totius sanctae unionis in regno Hungariae status perniciosi supercilio spectetur, fatendum est quidem stare eandem ut ut multis schismaticuorum telis hodiedum impugnetus inconcussa firmitate, sed cuius omnino amara est vel recordatio, quod latinae ecclesiae antitites infundatae illius subjectionis graecae ecclesiae sevant, illud quoque agnoscendum venit: praetensio namque hujus subjectionis totius sanctae unionis firmitatem adeo reddit vivo exemplo instabilem, ut propediem non aliae affulgeant spes, quam ut a toto populo [: clero quantumcunque efficaciter resistente:] de unione condemnetur. Videt etiam populus corporis oculis, et experitus, quid agitur in 13. parochiis, via facti per comitem condam Franciscum Barkóczy, qua praeposito scepusiensem a jurisdictione episcopi graeci ritus munkaciensis in Scepusio, per alios in comitatu Tomensi, tribus, Gömöriensi una avulsis, et jurisdictioni archiepiscopali strigoniensi subjectis, quod a tempore ibidem existentis cleri, et populi latine jurisdictioni subjectis cum populo, ipse quoque clerus graecus nec graecum plene, sed nec latinum, verum exoticum quoddam, et ne fors horeticum inedium sequatur, quo exemplo facile metitur, se quoque si latinis antistibus subjectio graeci ritus propediem involvendum, atque hoc metu concussus, esto speciem sanctae unionis externe praeferat, mutat tamen in pectore, et unica expectatione paulispex in ovili christi continetur, donec nempe episcopi, toriusque cleri ad augustam aulam delegatus revertatur, quem si seu serotime, aut legatum non impetrata pace, unde venerat, nude redire contingent, certius eo nihil illius subjectionis universam sanctam unioninem, plusquam centennis et quingentis milibus animarum constantem castris inferri adscriptam, et nullo unquam zelo ad pristinum florem reductam iri. Haec si vana putantur commenta, fas est per disinseressata super cilia veritatem explorandi. (...) Dabant in archi-ducali civitate Viena Austriae die 9. mensis maii anno domini 1767. renorum nostrum Hungariae, Bohaemiae et reliquorum anno vigesimo septimo.